

T.C.
SIİRT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

İBNÜ'L-LEBBÂN (Ö. 749/1349) VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sibğetullah ÇELİK

Danışman: Doç. Dr. Abdurrahman ECE

SIİRT-2024

TEZ KABUL TUTANAĐI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĐÜ'NE

Doç. Dr. Abdurrahman ECE danışmanlığında, **Sibğetullah ÇELİK** tarafından hazırlanan bu çalışma 23.08.2024 tarihinde aşğıdaki jüri tarafından **Temel İslam Bilimleri** Anabilim Dalı **Hadis** Bilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan (Tez Danışmanı) : Doç. Dr. Abdurrahman ECE

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Uğur ERMAN

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Halil KAYA

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

23/08/2024

İmza

Prof. Dr. Şahap BULAK

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	II
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR	VIII
ÖNSÖZ	IX
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI.....	4
III. ARAŞTIRMANIN METODU	5
IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	6
BİRİNCİ BÖLÜM	8
1. İBNÜ'L-LEBBÂN'IN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	8
1.1. YAŞADIĞI DÖNEM.....	8
1.1.1. Siyasî Durum	8
1.1.2. İlmi Durum	11
1.1.2.1. Genel İlmi Durum	11
1.1.2.2. Hadis İlminin Durumu	12
1.2. HAYATI	15
1.2.1. İsmi, Ailesi ve Doğumu.....	15
1.2.2. Öğrenim Hayatı	16
1.2.3. Vefatı	19
1.3. İLMÎ KİŞİLİĞİ	19
1.3.1. Hocaları.....	19
1.3.2. Talebeleri	25
1.3.3. Alimlerin İbnü'l-Lebban Hakkındaki Övgüleri.....	27
1.3.4. Eserleri.....	29
İKİNCİ BÖLÜM.....	32

2. İBNÜ'L-LEBBÂN'IN HADİS İLMİNDEKİ YERİ.....	32
2.1. HOCALARI	32
2.1.1. İbrâhim b. Abdurrahman el-Fezârî (ö. 690/1291)	32
2.1.2. Ebû Hafs İbnü'l-Kavvâs (ö. 698/1299)	33
2.1.3. Ali b. Muhammed el-Yûnînî (ö. 701/1302).....	33
2.1.4. Tâceddîn Ali b. Ahmed el-Garrâfî (ö. 705/1305).....	34
2.1.5. Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî (ö. 705/1306).....	35
2.1.6. Zeynüddîn Sıbtu Ziyâde el-Gumârî (ö. 712/1312)	35
2.2. TALEBELERİ.....	37
2.2.1. İbn Ümmü Kasım (ö. 749/1349).....	37
2.2.2. Şihâbüddin Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî' (ö. 749/1349)	37
2.2.3. Takıyyüddîn Muhammed İbnü'l-Bibâî (ö. 749/1349).....	38
2.2.4. Zeynüddin el-İrâkî (ö. 806/1404)	39
2.3. ESERLERİ	40
2.3.1. Muhtasarı 'Ulûmi'l-hadîs	40
2.3.2. el-Emâlî.....	41
2.3.3. İzâletü's-şübühât 'anî'l-âyât ve'l-ehâdîsi'l-müteşâbihât	41
2.3.3.1. Kitabın İsmi ve İbnü'l-Lebbân'a Nispeti	42
2.3.3.2. Nüshaları	43
2.3.3.3. Müellifin Eseri Yazmadaki Amacı.....	44
2.3.3.4. Kitabın İçeriği ve Yöntemi.....	45
2.4. MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH ANLAYIŞI.....	53
2.4.1. Muhkem, Müteşâbih ve Müşkil Kavramları.....	54
2.4.2. Müteşâbih Hadisleri Anlama Tarihçesi	57
2.4.3. İbnü'l-Lebbân'a Göre Müteşâbih Hadisleri Anlamada Sahâbîlerin Durumu.....	60
2.4.4. İbnü'l-Lebbân'a Göre Müteşâbih Hadisleri Doğru Anlamayı Engelleyen Sebepler	62
2.5. MÜTEŞÂBİH HADİSLERİ YORUMLAMA YÖNTEMİ.....	64
2.5.1. Muhkem Ayet ve Hadislere Müracaat Etmek	65
2.5.2. Dile Uygunluk İlkesi: Arapça Söz Sanatları, Gramer ve Anlam Zenginliğinden İstifade Etmek.....	67

2.5.3. Bütün Ayet ve Hadislere Vakıf Olmak ve Bunlar Üzerinde Çokça Düşünmek.....	74
2.5.4. Tenzîh İlkesine Muhâlif Yorumlardan Kaçınmak.....	78
2.5.5. İhtiyat İlkesine Bağlı Kalmak.....	84
SONUÇ	90
KAYNAKÇA.....	94

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBNÜ'L-LEBBÂN (Ö. 749/1349) VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Sibğetullah ÇELİK

2024/Sayfa: X + 103

Bu araştırmada, aslen Siirtli olan ancak Dımaşk ile Kahire'de yaşamış dil ve hadis bilgini İbnü'l-Lebbân'ın hayatı ve hadis ilmindeki yeri ele alınmıştır. İbnü'l-Lebbân'ın hadis ilmine katkısı daha çok müteşâbih hadislerin yorumu alanında olmuştur. Bu bağlamda ortaya koyduğu en önemli eseri müteşâbih hadisler alanında kaleme aldığı *İzâletü's-şübühât 'ani'l-â'yât ve'l-ehâdîsi'l-müteşâbihât* adlı çalışmasıdır. Bu sebeple çalışmamız İbnü'l-Lebbân'ın hayatı ve hadis ilmindeki yerini ortaya koymakla beraber bu eser etrafında yoğunlaşmıştır.

Müteşâbih hadisler, ilk bakışta anlaşılması zor ve derin yorum gerektiren hadisler olarak, İslamî ilimlerde güvenilir bilgiye ulaşmada kritik bir rol oynar. Bu hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması, tarih boyunca âlimlerin yoğun ilgisini çekmiştir. Çalışmada, İbnü'l-Lebbân'ın müteşâbih hadisleri anlama ve yorumlama konusundaki yaklaşımı ve ortaya koyduğu ilkeler incelenmiştir. İbnü'l-Lebbân, kendisinden önceki âlimlerin yöntemlerini takip ederek, müteşâbih hadislerin anlaşılması için özgün ilkeler geliştirmiştir. Bu çalışma, İbnü'l-Lebbân'ın hadis ilmindeki yerini belirlemekte ve müteşâbih hadislerin doğru yorumlanmasına önemli katkılar sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Hadis, İbnü'l-Lebbân, İzâletü's-şübühât, Müteşâbih, Tevîl

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

IBN AL-LEBBÂN (Ö. 749/1349) AND HIS PLACE IN THE HADİTH SCIENCE

Sibğetullah ÇELİK

2024/Page: X + 103

This research examines the life and contributions to the field of hadith by Ibn al-Labbân, a scholar originally from Siirt who lived in Damascus and Cairo. Ibn al-Labban's primary contribution to hadith studies lies in the interpretation of ambiguous (mutashabih) hadiths. His most significant work in this domain is *Izalat al-Shubuhât 'an al-Ayat wa al-Ahadith al-Mutashabihat*, which focuses on clarifying these ambiguous hadiths. Therefore, our study not only explores Ibn al-Labban's life and his place in hadith scholarship but also concentrates on this particular work.

Mutashabih hadiths, which are difficult to understand at first glance and require deep interpretation, play a critical role in reaching reliable knowledge in Islamic sciences. The correct understanding and interpretation of these hadiths have attracted the intense interest of scholars throughout history. This study examines Ibn al-Labbân's approach to understanding and interpreting mutashabih hadiths and the principles he established. By following the methods of previous scholars, Ibn al-Labban developed unique principles for understanding these hadiths. This research aims to determine Ibn al-Labban's place in hadith scholarship and to contribute significantly to the correct interpretation of mutashabih hadiths.

Keywords: Hadith, Ibn al-Lebbân, Izaletus-shubuhât, Mutashabih, Tevîl

KISALTMALAR

as	: Aleyhisselam
b.	: İbn, bin
bkz.	: Bakınız
bnt.	: Bint
by.	: Basım yeri yok
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Hz.	: Hazreti
krş.	: Karşılaştırınız
No.	: Numara
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh
r.anha	: Radıyallahu anha
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi vesellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzeri
y.y.	: Yayıncı yok

ÖNSÖZ

Yüce Allah'ın tüm insanlığa gönderdiği ilâhî kelimeler olan Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti, İslam dininin temel kaynakları olarak geçmişten bugüne Müslüman toplumun her zaman gündeminde olmuştur. Müslüman âlimler, Kur'an'ın indiği dönemden itibaren ilâhî hitabı anlama, açıklama, uygulama ve yayma çabası içinde oldukları gibi, Kur'an'ı açıklayan ve tefsir eden sünnetin gelecek nesillere doğru bir şekilde aktarılması için de önemli çaba sarf etmişlerdir. Kur'an'dan hareketle ilâhî muradı doğru anlama çabası sonucunda nasıl devasa bir tefsir külliyyatı ortaya çıkmışsa, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerini doğru anlama ve yorumlama amacına yönelik çabalar sonucunda da büyük bir şerh edebiyatı oluşmuştur.

Şerh edebiyatı, sistematik ve objektif bir şekilde incelendiğinde, Müslümanların Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetini doğru anlamalarına ve hadisler etrafında oluşan geleneksel dinî bilgiye ulaşmalarına olanak sağlayacaktır. Şerh edebiyatından faydalanmak, hadisleri doğru bir şekilde yorumlayabilmek için de önem arz etmektedir. Günümüzün birçok sorununa ışık tutacak bilgi birikimi, klasik dönemde yazılmış hadis şerhlerinde veya tematik hadis çalışmalarında bulunabilir. Geleneksel bilginin özünü kavramak, anlamak ve ardından zamanın değişen koşullarıyla başa çıkarken, İslamî temellere bağlı yeni yorumlar geliştirebilmek için geçmişte ne söylendiğini bilmek gereklidir.

Geçmişte yapılan hadis şerhleri arasında, müteşâbih hadislerin şerhleri alanı eskimeyen ve orijinalliğini kaybetmeyen alanlardan biridir. Sıfat hadislerinin şerhi, aynı zamanda şârihleri en çok zorlayan konulardan biridir. Müteşâbih kavramı, tefsir, fıkıh usûlü ve kelimeler gibi birçok ilim dalında tartışmalara zemin hazırlamış olsa da, bu konu hadis ilmine dair eserlerde bağımsız olarak ele alınmamış ve müşkilü'l-hadîs ilminin bir alt başlığı olarak incelenmeye çalışılmıştır. Daha sonraki devirlerde bu konu ile ilgili eserler yazılmaya başlanmıştır. Bu eserlerin ortak özelliği, büyük oranda sıfat hadislerinden oluşan müteşâbih rivayetleri ele almalarıdır.

Bu çalışmada, önce İbnü'l-Lebbân'ın hayatı, hadis ilmindeki yeri sonra müteşâbih hadislerin yorumu kapsamında İbnü'l-Lebbân'ın *İzâletü's-şübühât 'ani'l-â'yât ve'l-ehâdîsi'l-müteşâbihât* adlı eserindeki müteşâbih hadisleri te'vil yöntemi ele alınacaktır. Böyle önemli bir konuyu ele alması bakımından İbnü'l-Lebbân'ın bu eseri

çalışmaya değerdir. İbnü'l-Lebbân'ın müteşâbih hadisleri nasıl yorumladığını tespit etmek amacıyla bu tez çalışması yapılmıştır. Araştırmada İbnü'l-Lebbân'ın kitabı yanında İbn Fûrek (ö. 406/1015), el-Kasrî (ö. 608/1211), Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), İbn Bezîze (ö. 673/1274), İbnü'l-Müneyyir (ö. 683/1284), Kastallânî (ö. 686/1287) ve Bedreddin İbn Cemâa (ö. 733/1333) gibi âlimlerin bu alanla ilgili eserlerinden de istifade edilmeye çalışılmıştır.

Tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, önemi, amacı, kapsamı, metodu ve kaynaklarından bahsedilmiştir. Birinci bölümde İbnü'l-Lebbân'ın hayatına geçmeden önce dönemin siyasî ve ilmî durumu hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra İbnü'l-Lebbân yaşamı ve ilmî şahsiyeti hakkında detaylı bilgi verilmiştir. İkinci bölümde İbnü'l-Lebbân'ın hadis hocaları ve hadis eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Özellikle *İzâletü's-şübühât* kitabı hakkında detaylı bilgi verilmiştir. İslam düşünce tarihinde önemli bir yeri bulunan müteşâbih, muhkem ve müşkil kelimelerinin kısa tahlili yapıldıktan sonra İbnü'l-Lebbân'ın üzerinde durduğu sahabenin müteşâbih hadisleri anlama-anlamama meselesi üzerinde durularak, konu hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Yine bu bölümde İbnü'l-Lebbân'a göre müteşâbihlerin doğru anlaşılabilmesinin sebepleri üzerinde durulmuştur. En son İbnü'l-Lebbân'ın müteşâbih hadisleri yorumlamada kullandığı temel ilkeler üzerinde durulup detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışma tespit ve tahlillerin verildiği değerlendirme ve sonuç kısmıyla bitirilmiştir.

Bu tezin hazırlanması sürecinde bana rehberlik eden ve değerli katkılarıyla yol gösteren başta danışman hocam Doç. Dr. Abdurrahman Ece'ye, fikirlerinden ve bilgi birikiminden istifade ettiğim Doç. Dr. Uğur Erman'a, bana her zaman destek olan ve yanımda duran kıymetli babam Dr. Öğr. Üyesi Beşir Çelik'e en derin teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezin her aşamasında bana yardımcı olan kıymetli öğretmen arkadaşım Ünal Sola'ya teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte anlayışları ve sabırlarıyla beni destekleyen aileme de sonsuz minnettarım. Gayret bizden, takdir ve tevfik Allah'tandır.

SİİRT-2024

Sibğetullah ÇELİK

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ

Çalışmamızın konusu, İbnü'l-Lebbân ve hadis ilimindeki yeridir. Hadis ilmi erken dönemlerden başlayarak gelişim gösteren ilimlerin başında gelmektedir. Hiç şüphesiz hadis ilminin en önemli konularının başında müteşâbih hadislerin yorumu gelmektedir. Kur'an'da muhkem ve müteşâbih ayetler olduğu gibi hadislerde de ilk bakışta hemen anlaşılabilen muhkem rivayetler olduğu gibi zor anlaşılan müşkil¹ özelliğinde müteşâbih² hadisler de vardır. Bu hadislerin doğru anlaşılıp ve yorumlanması ve bu konuda ilkelerin ortaya konması önem arz etmektedir. Bu konuda çalışma yapan alimlerden birisi de İbnü'l-Lebbân'dır. O, *İzâletü's-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-ehâdîsi'l-müteşâbihât* adlı eserinde bu hadisler üzerinde kafa yormuştur. Bu açıdan bu alimin tanınması ve hadis ilmindeki yerinin ortaya konması önemlidir.

Hadislerde müteşâbihatın varlığı konusuna İbnü'l-Lebbân'dan (ö. 749/1349) önce İbn Kuteybe (ö. 276/889) *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*'te, Tahâvî (ö. 321/933) *Şerhu Müşkili'l-âsar*'da ve İbn Fûrek (ö. 406/1015) *Müşkilü'l-hadîs ve beyânüh* adlı eserlerinde değinmişler ve müşkil hadislerin yorumu hakkında önemli bilgiler vermişlerdir. Her birisi kendine göre bu hadisleri bazı kaideler dahilinde yorumlama yoluna gitmiştir. İbn Kuteybe ve Tahâvî müteşâbih hadisler ile ilgili önemli bilgiler verirken İbn Fûrek bunların yorumu üzerinde durmuştur. İbnü'l-Lebbân ise bu kişilerden ayrı olarak hem hadislerin yorumu üzerinde durmuş hem de bazı kaidelerinden bizzat bahsetmiştir.

Tahâvî, “Kur'an'ın olduğu gibi hadisin de müteşâbihâtı vardır.”³ diyerek hadislerde müteşâbih kavramına dikkat çekmiştir. İbn Fûrek “Kur'an'da muhkem, müteşâbih ayırımı vardır. Müteşâbihler ancak muhkeme ircâ edilerek anlaşılabilir.

¹ Müşkil: Sözlükte “karışmak, güçleşmek” anlamındaki işkal masdarından türeyen müşkil kelimesi, hadis usulunde hadisler arasındaki çelişkileri ve anlaşılmasını zorlaştıran kısımlarla ilgilenen ilim demektir. Geniş bilgi için bkz. Ferhat Koca, “Müşkil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/161-162; Abdullah Aydın, “Muhtelifü'l-hadîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/74-77.

² Müteşâbih: Teşâbüh masdarından türeyen müteşâbih kelimesi “benzeyen, ayırt edilmesi zor olacak şekilde birbirine benzeyen” demektir. Terim olarak mâna yönünden birden fazla ihtimal taşıdığından anlaşılmasında güçlük bulunan lafız veya sözü ifade eder. Geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Müteşâbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/204-207.

³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısrî et-Taḥâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsar*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1415/1994), 1/221-222.

Aynen bunun gibi hadislerin de muhkem ve müteşâbih olanları vardır ve bunların anlaşılması öncelikle hadislerde yer alan muhkemlere ircâ edilmesine bağlıdır. Ayrıca müteşâbih hadislerin anlaşılmasında dilin değişik kullanımları da dikkate alınmalıdır."⁴ diyerek Tahâvî'nin hadislerde müteşâbihin varlığı ile ilgili görüşünü desteklemiş ve bu alanda kitap yazarak hayli önemli bir konuma gelmiştir.

Daha sonra Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209) hadislerde bulunan müteşâbih kısımların ayetlerde olduğu gibi muhkem kısımlardan hareket ederek anlaşılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur.⁵ Sonraki dönemlerde el-Kasrî (ö. 608/1211), İbn Bezize (ö. 663/1266), İbnü'l-Müneyyir (ö. 683/1284) ve İbnü'l-Lebbân gibi zatlar müteşâbih hadisler ile ilgili çalışmalar yapmışlardır.

Türkiye'de müteşâbih hadislerle ilgili yapılan akademik çalışmalar çeşitli eserler ve tezler aracılığıyla ele alınmıştır. M. Hayri Kırbaçoğlu'nun *Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları, Ashâb-ı Hadîs'e Göre Allah'ın Sıfatları Meselesi* adlı doktora tezi, müteşâbih hadislerin Allah'ın sıfatları konusundaki önemini ve selef ulemâsının yaklaşımını ortaya koymaktadır. Mehmet Akyüz'ün *Mücmel-Müteşâbih Hadîsler ve Açıklama Yolları* adlı yüksek lisans tezi, mücmel ve müteşâbih hadislerin kavramsal analizini ve yorumlama yöntemlerini inceler.

Ayhan Tekineş, *Hadisleri Anlama Problemi* adlı doktora tezinde, hadislerin anlaşılmasında müteşâbihin etkisi konusu üzerinde durur. İbrahim Bayraktar, *Edebî ve İlmi Açısından Hadîs* eserinde müteşâbih hadisler üzerine önemli bilgiler sunar. Adem Dölek'in *Hadislerde Teşbih ve Temsiller* adlı eseri, hadislerdeki edebi sanatlara ve bazı müteşâbih hadislerin yorumlarına dikkat çekerken, Ramazan Kazan'ın *Edebî Üslup Açısından Hadîs Metinleri* adlı doktora tezi, hadislerde fesahat ve belâgat konularını inceler.

Osman Bodur'un doktora tezi *Müteşâbih Hadîslerin Yorumu*, müteşâbih hadislerin anlaşılması ve yorumlanması üzerine kapsamlı bir çalışmadır. Tezin birinci bölümü, müteşâbih kavramını ve bu hadislerle ilgili eserleri tanıtırken, ikinci bölüm, bu

⁴ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-İsfahânî en-Nisâbü'rî İbn Fûrek, *Kitâbu müşkili'l-hadîs ev Te'vilü'l-ahbâri'l-müteşâbihe*, thk. Daniel Gimaret (Dimaşk, 2003), 3.

⁵ Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî er-Râzî, *Esâsü't-takdîs*, thk. Ahmed Hicazi es-Sekka (Kahire: Mektebetu Kulliyetu'l-Ezher, 1986), 11; Ali Budak, "Haberî Sıfatlara Dair Rivayetlerin Te'vîl Yoluyla Çözümü Bağlamında Râzî'nin Esâsü't-Takdîs Adlı Eseri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/19 (01 Haziran 2011), 72.

hadislerin anlaşılmasına etki eden unsurlar ve genel yaklaşımları ele alır. Üçüncü bölümde, müstakil eserlerdeki bilgilerle müteşâbih hadislerin yorumundaki temel ilkeler işlenmiş ve dördüncü bölümde bu ilkeler ışığında yorumlama metodlarına yer verilmiştir.

Hüseyin Doğan'ın *İlk Dönem İslâm Kelâmcılarında Dinsel Metinleri Anlama ve Te'vil Problemi* ve Sabri Yılmaz'ın *Kelâmda Te'vil Sorunu* adlı eserleri, te'vil kavramının anlaşılmasına dair önemli katkılar sunmaktadır. Ayrıca, Ömer Aydın'nın “Haberî Sıfatları Anlama Yolları” Sabri Erdem'in “Haberî Sıfatlar ve Anlambilim” Metin Yurdağ'ın “Haberî Sıfatları Anlamada Metod” Ali Budak'ın “Haberî Sıfatlara Dair Rivayetlerin Te'vil Yoluyla Çözümü Bağlamında Razi'nin *Esasü't-takdîs* Adlı Eseri” Osman Bodur'un “Müteşâbih Hadîslerin Yorumu Bağlamında İbnü'l-Müneyyir'in (ö. 683/1284) *Tefsîru Müşkilâti Ehâdis bi Şekli Zâhiriâ* Adlı Eseri”, “Müteşâbih Hadîslerin Yorumunda Temsîl Sanatı” ve “İbn Cemâa'nın *İzâhu'd-Delîl* İsimli Eserinde Müteşâbih Hadîslere Yaklaşım” makaleleri Mahmud Esad Erkaya'nın “Kurtubalı Mutasavvıf Abdülcélîl el-Kasrî (ö. 608-1211) ve Müteşâbih Hadîslere Dair *Şerhu Müşkilü'l-Hâdis* Adlı Eseri” Sabri Türkme'nin “İbn Fûrek'in *Müşkilü'l-Hadis ve Beyânuh* Adlı Eserinde Müteşâbih ve Te'vili” Mehmet Salmazzem'in “Said Nursî'ye Göre Müteşâbih Hadis” Abdurrahman Ece'nin “Müşkil ve Müteşâbih Hadisleri Yorumlama İlkeleri: İbn Fûrek Örneği” makaleleri, haberî sıfatlar ve bunların anlaşılma yöntemlerini çeşitli açılardan ele alarak bu alandaki literatüre katkı sağlamaktadır.

İbnü'l-Lebbân üzerine yapılan akademik çalışmalara bakıldığında, Beşir Çelik'in “İbn Lebbân el-Is'irdî ve Kur'an'daki Müteşâbih Sıfatlarla İlgili Yorumlar” başlıklı makalesi ile Mahmud Ahmed Nasr Mansur'un Arapça dilinde kaleme aldığı “Müteşâbihü'l-Kuran ve'l-Hadis” isimli yüksek lisans tezi dikkat çekmektedir. Beşir Çelik'in makalesi, İbnü'l-Lebbân'ın Kur'an'da yer alan müteşâbih ayetleri nasıl yorumladığına dair bir analiz sunmakta, bu bağlamda, müteşâbih sıfatların tefsirine yönelik metodolojik yaklaşımlarını ortaya koymaktadır.⁶ Mahmud Ahmed Nasr Mansur'un tezi ise Arap dili ve belagatı alanında yazılmıştır.

Ancak, bu alanda yapılan çalışmaların sayısının yetersizliği dikkate alındığında, müteşâbih hadislerin derinlemesine incelenmesi gerektiği açıktır. İbnü'l-Lebbân gibi

⁶ Beşir Çelik, “İbn Lebbân el-Is'irdî ve Kur'an'daki Müteşâbih Sıfatlarla İlgili Yorumları”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* X/2 (2023), 507-539.

önemli âlimlerin bu konuda detaylı çalışmalar yaparak ayrıntılı eserler telif etmesi, konunun daha fazla araştırılmasını teşvik etmektedir. Bu nedenle, mevcut az sayıdaki eserin yeterli olmadığı, ilgili alanda daha fazla araştırma yapılmasının zorunlu olduğu ortaya çıkmaktadır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Kur'an-ı Kerim'de Âl-i İmrân Suresinin 7. Ayetinde “*Sana kitabı indiren O'dur. Onun (Kur'an) bir kısım âyetleri muhkemdir, ki bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müteşâbih ayetlerdir*”⁷ şeklinde muhkem ve müteşâbih ayetlerin ayrımı yapılmıştır. Bu ayrım, müfessirlerin dikkatini bu konuya çekmiştir. Bu konuda şöyle bir yorum da yapılmıştır: “*Âlimlerin, Kur'an'daki haberî sıfatlarla yakından ilgilenip, bunları müteşâbih ayetler çerçevesinde değerlendirme ve te'vil etme çabalarına ya da te'vilin yanlış olduğunu tartışmalarına karşın, hadislerle ilgili olarak aynı çabayı göstermemiş olmaları oldukça şaşırtıcıdır. Gözlemlediğimiz kadarıyla, hadis usulü kitaplarında müteşâbih hadisler başlığı altında bir bölüm dahi olmaması, sadece alışılmışın dışında değil, aynı zamanda bir ihmâl olarak değerlendirilebilir. Bu konuda geçmişten bugüne bir literatür oluşturulmamış olması üzücüdür. Bu literatür oluşturulursa, müteşâbih hadis olarak nitelendirilen hadisler, Hz. Peygamber'in bu tür hadislerde ve müteşâbih yorumlarda sergilediği tutum, Kur'an'daki benzer ifadelerin yorumlanması açısından karşılaştırma için kaynak teşkil edebilir.*”⁸

Bu açıklamadaki “*geçmişten bugüne bir literatür oluşturulmalıydı*” ifadesi dikkatli bir şekilde değerlendirilmelidir. Zira bu konuda önemli bir literatür mevcut ise de önemli bir kısmı hâlâ kütüphanelerde yazma olarak bulunmaktadır. Bu eserler, müteşâbih hadislerle ilgili çabaların varlığına işaret etmektedir. Ayrıca, sonraki dönem hadis şerhlerinde müteşâbih hadislerle ilgili değerlendirmeler de yer almaktadır.

Tefsir ilminde kullanılan her terimin tamamen hadis ilmi için de kullanılmasını beklemek uygun değildir. Müteşâbih meselesi, ilk dönemlerde tefsir ilminde olduğu gibi hadis usûlünde ayrı bir başlık altında ele alınmamış olsa da, genellikle *ihtilafu'l-hadis* ve *müşkülü'l-hadis* başlıkları altında incelenmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde müteşâbih

⁷ Âl-i İmrân 3/7

⁸ Selahattin Öz, *Kâdî Abdülcebâr ve Kâdî Beyzâvî'nin Müteşâbih Ayetlere Yaklaşımının Mukayesesi* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 61.

ifadelere karşı yaygın yaklaşım tevakkuf⁹ olduğu için, bu konuda bir literatürün oluşması sonraki dönemlere bırakılmıştır. Selef döneminde müteşâbih hadisleri sormak bile uygun görülmediğinden, bu dönemde müteşâbih hadisler başlığı altında bir bölüm olmaması şaşırtıcı değildir.¹⁰

Bu çalışmada, İbnü'l-Lebbân ve onun hadis ilmindeki yeri bağlamında daha çok *İzâletü's-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-ehâdîsi'l-müteşâbihât* adlı eserinden yola çıkılarak müteşâbih hadisler hakkındaki görüşleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu eserde müteşâbih hadislerin, genellikle sıfat hadisleri çerçevesinde analiz edilmesi, konuyu bu nitelikteki hadisler kapsamında ele almamızı gerektirmiştir. Bununla birlikte, çalışma daha çok anlam ve yorumlama ile sınırlı tutulduğu için, özellikle sıfat hadislerinin sıhhat ve değeri ile ilgili tartışmaların ayrıntısına gidilmemiştir. Ancak incelenen hadislerin tahricleri konusuna mümkün olduğunca özen gösterilmiş ve ilgili eserlerde bulunan hadislerin temel hadis kaynaklarındaki konumları dipnotlarda belirtilmiştir.

Netice olarak bu çalışmada İbnü'l-Lebbân'ın hayatı, hadis ilmindeki yeri ve bu bağlamda müteşâbih hadisleri nasıl yorumladığı, yorumlarken hangi kaideler koyduğu ve hangi kaidelere dikkat ettiği ve yorumlarken hangi esasları ortaya koyduğuna *İzâletü's-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-ehâdîsi'l-müteşâbihât* adlı eseri bağlamında cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu çalışma, İbnü'l-Lebbân bu alanda eserlerinin derinlemesine incelenmesini hedefleyerek, müteşâbih hadisler konusunda literatüre önemli katkılar sağlamayı amaçlamaktadır.

III. ARAŞTIRMANIN METODU

Âlimlerin ortaya koyduğu fikirlerin arkasında yatan zemin ve bu fikirlerin nerede şekillendiğini bilmeden, o fikrin özüne erişmek mümkün değildir. Bu düşünceden hareketle, yaptığımız araştırmalar ve elde ettiğimiz veriler ışığında tezimize İbnü'l-

⁹ Tevakkuf: Teâruz halinde olan hadisler arasında ihtilâfı gidermek amacıyla başvurulacak yolların son aşamasını ifade eder. Hadisler arasındaki ihtilâfı gidermek için başvurulacak yollar cem ve telif, tercih, nesih ve tevakkuftur. Buna göre tevakkuf, ilk üç yolla teâruzları giderilmeyen iki hadisle de amel etmeyip bir tercih sebebi bulana kadar beklemektir. Geniş bilgi için bkz. Osman Demir, "Tevakkuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/579.

¹⁰ Selef dönemi müteşâbihata bakış için bkz. Turan Erkit, *Sahabe ve Tabiin Döneminde Müteşâbih Sıfatların Yorumu Meselesi* (Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), VIII, 102 y./35-41; Osman Bodur, *Müteşâbih Hadislerin Yorumu* (Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), VIII, 225 y./66-73.

Lebbân'ı tanıtarak başladık. Onun yaşam hikayesine ve yaşadığı dönemin özelliklerine değinerek görüşlerini etkileyen kişiler, olaylar ve unsurları tespit etmeye çalıştık. Daha sonra İbnü'l-Lebbân'ın hadis ilmindeki yerini ortaya koymaya çalıştık. Bu kapsamda hadis hocaları, eserleri ve hadis alanındaki en önemli eseri olan *İzâletü's-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-ehâdîsi'l-müteşâbihât* adlı çalışmasını detaylı inceledik. Eseri yazmadaki amacı, eserinin nasıl bir kitap olduğu, kitabın içeriği ve kitabın yazma nüshaları hakkında bilgi verilerek bu kitabın ilim dünyasına tanıtılmasını sağladık. Muhkem ve müteşâbih kavramlarıyla ilgili anlam çeşitliliğini, diğer bir ifadeyle anlam belirsizliğini göstermek amacıyla farklı görüşleri sunmaya çalıştık. Bunu yaparken kronolojik sırayı dikkate alarak, geçmişten günümüze kadar önemli âlimlerin bu konudaki görüşlerini mümkün olduğunca vermeye özen gösterdik. Daha sonra müteşâbih ayet ve hadisler konusunun tarih içerisindeki farklı görüşler kısaca yer vermeye çalıştık. Ayrıca müellifin sahabeye ayrı bir başlık açmasından dolayı sahabe dönemi müteşâbih konusuna da ele aldık. Daha sonra İbnü'l-Lebbân'ın müteşâbih ayet ve hadislerdeki yorumlama tarzı ve benimsediği yöntem üzerinde durduk. Tespit ettiğimiz ilkeler başlık olarak verilmiş ve her bir başlığa kısaca değindikten sonra her biri ile ilgili örnekler sıralanmıştır. Bütün bunlar yapılırken kaynak taraması, tahlil ve tespit yöntemi takip edilmiştir.

IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

İbnü'l-Lebbân'ın gerek hayatı gerekse hadis ilmindeki yeri araştırılırken öncelikle Safedî, (ö. 764/1363) *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, İbn Râfi' es-Sellâmî, (ö. 774/1372) *el-Vefiyât*, ed-Dâvûdî, (ö. 945/1539) *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, İbnü'l-Cezerî, (ö. 833/1429) *Ğâyetu'n-Nihâye*, Zehebî, (ö. 748/1348) *Ma'rifetu'l-Kurrâ'l-Kibâr*, el-Makrîzî, (ö. 845/1442) *el-Mukaffa'l-kebîr*, İbn Keşîr, (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Yâfi'î, (ö. 768/1367) *Mirâtu'l-Cenân*, İbnu'l-Muvaffak, (ö. 1321/1903) *Murşidu'z-Zuvvâr*, Tâcuddîn es-Subkî, (ö. 771/1370) *Tabakâtu's-Şâfi'yyeti'l-Kubrâ*, İbn Fadlillâh el-'Umerî, (ö. 749/1349) *Mesâliku'l-'Ebsâr*, Safedî, *A'yânu'l-'Asr*, İbnu'l-İmâd, (ö. 1089/1679) *Şezerâtu'z-Zeheb*, İbn Kâdî Şuhbe, (ö. 851/1448) *Tabakâtu's-Şâfi'yye*, Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-İtibâr*, Ali eş-Şa'rânî, (ö. 973/1565) *et-Tabakâtü'l-Kubrâ* gibi eserlere başvurulmuştur. Ayrıca İbnü'l-Lebbân'ın hadis alanında ortaya koyduğu *İzâletü's-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-ehâdîsi'l-müteşâbihât* adlı önemli eseri hakkında bilgi verirken Abdurrezzâk ez-Zebîdî, (ö. 1205/1791) *İthâfü's-sâdeti'l-müttakîn*, Süyûtî, (ö. 911/1505) *el-İtkân fi*

'*Ulûmi'l-Kur'ân*, Ahmed b. Muhammed el-Ednevî, (ö. 1095/1684) *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, Kastalânî, (ö. 923/1517) *el-Mevâhibu'l-Ledunniyye*, Ebû'l-Bekâ', (ö. 1095/1684) *el-Kulliyyât* ve Tâcu'l-Ârifîn el-Munâvî, (ö. 1031/1622) *Feyzu'l-Kadîr* kitaplarından yararlanılmıştır. Bunların yanında konu hakkında yazılan ve ulaşılabilen akademik çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Ayetlerde olduğu gibi müteşâbih hadisler üzerinde duran ve bunu belirli ilke ve yöntemlerle açıklamaya çalışan önemli eserlerden biri kanaatimizce İbnü'l-Lebbân'ın *İzâletü's-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-ehâdissi'l-müteşâbihât* adlı kitabıdır. İbnü'l-Lebbân'ın müteşâbih hadisleri te'vil yöntemini araştırırken Enes Muhammed Adnan eş-Şerefâvî tarafından Dimaşk'ta tahkik edilen ve Darü't-Takva tarafından yayınlanan *İzâletü's-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-ehâdissi'l-müteşâbihât* adlı eserini esas aldık. Bu eser bağlamında onun müteşâbih hadisleri te'vil yöntemi bulunmaya çalışıldı. Ayrıca konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunacağına inandığımız için İbn Fûrek'in *Müşkilü'l-hadîs ve beyânüh*, İbn Kuteybe'nin *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*, İbnü'l-Müneyyir'in *Tefsîru müşkilâti ehâdis bi şekli zâhiriâ* ve Kasrî'nin *Şerhu müşkili'l-hadîs* adlı eserlerinden de istifade edilmiştir.

Hadislerin tahririni yapmak için, *Kütüb-i Tis'a* başta olmak üzere İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Sahih'i*, Hâkim'in (ö. 405/1014) *el-Müstedrek'i*, Abdürrezzâk (ö. 211/827) ve İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannefleri*, İbn Huzeyme'nin (ö. 311/922) *Sahih'i*, Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemu'l-evsat* ve *el-Mu'cemu'l-kebir* gibi eserlere müracaat edilmiştir.

Lügatler arasında ise İbn Dureyd'in, (ö. 321/933) *Cemheretu'l-Luğa*, ez-Zerkeşî'nin, (ö. 794/1392) *el-Burhan fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, İbn Manzûr'un, (ö. 711/1311) *Lisân'l-Arab* başta olmak üzere daha pek çok sözlükten istifade edilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İBNÜ'L-LEBBÂN'IN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. YAŞADIĞI DÖNEM

Herhangi bir olay veya şahıs değerlendirilirken olayın geçtiği zaman dilimi ve şahsın yaşadığı sosyal çevre şartlarının göz önüne alınması objektif ve sağlıklı karar verebilmek adına vazgeçilmez bir unsurdur. Ayrıca yaşanan yerin de kişi üzerinde büyük tesiri vardır. O yerin kültürü, siyasî, sosyal ve ilmî yapısı şahsın yaşamı üzerinde iz bırakır. İbnü'l-Lebbân (ö.749/1349) hicrî yedinci asrın sonu ile hicrî sekizinci asrın başında Dimaşk ve Kahire'de yaşamıştır. İbnü'l-Lebbân'ı daha iyi tanımak ve hadis ilmindeki yerini doğru tespit etmek için öncelikle yaşadığı asrın siyasî ve ilmî durumu hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1.1.1. Siyasî Durum

İbnü'l-Lebbân'ın yaşadığı dönemin İslam tarihi içinde Memlûkler devletinin hicrî 679-749 (miladî 1281-1349) senelerine denk düştüğü görülmektedir. Mısır'da Eyyûbî ordusundaki Türk asıllı âzatlı emîrlere tarafından kurulan Memlûkler, Bahrî Memlûkleri (1250-1382) ve Burcî Memlûkleri (1382-1517) olmak üzere iki dönemde incelenebilir. İbnü'l-Lebbân, Bahrî Memlûkler döneminde yaşamış bir âlimdir. Bu sebeple daha çok bu dönem üzerinde durulacaktır. Bu dönemdeki siyasî durum ana hatlarıyla şöyledir:

Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb'un (ö. 647/1249) Kafkasya ve diğer farklı yerlerden getirdiği Türk asıllı kişiler zamanla Eyyubî devletinin önemli bir askeri birimi haline geldi. Askeri birimin zaferlerle zamanla güçlenmesi bazı devlet adamlarını kışkırtmış ve askerleri tahtın ortağı olarak görmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Turan Şah, Türk komutanları görevlerinden azletmeye başladı. Bundan dolayı Baybars el-Bundukdârî (ö. 676/1277) ve arkadaşları Turan Şah'ı (ö. 648/1250) öldürdüler. Daha sonra Necmeddin Eyyûb'un dul eşi Şecerüddür'ü (ö. 655/1257),

İzzeddin Aybek et-Türkmânî'yle (ö. 658/1260) evlendirdiler ve onu tahta çıkardılar. Böylece Memlûkler devleti resmi olarak kurulmuş oldu.¹¹

Tarihte İslam coğrafyasında yaşanan en büyük olaylardan birisi Moğollar'ın Âlem-i İslâm'ı işgal etmesidir. Moğollar 656/1258 yılında Bağdat'a girerek asırlardır hilafet merkezi olmuş yeri tahrip ederek Abbâsî hilafetine de son vermiş¹² böylelikle Orta Asya, Anadolu ve Yakındoğu'yu ele geçirmiştir. Daha sonra Suriye istikametine doğru yürümeye başlamışlardır. Bu ilerleyişleri Memlûkler tarafından Suriye sınırında yapılan Aynicâlût Savaşıyla durdurulmuştur. Anadolu Selçukluları'nın Kösedağ savaşında Moğollar'ı yenmesiyle batıda ilerleyişleri sona ermiştir. Böylelikle Memlûkler tâbi bir devlet konumuna gelmiştir.¹³

Bu dönemde diğer taraftan Endülüs'teki kargaşadan yararlanan ve bu durumu iyi değerlendiren İspanyollar ve Portekizliler tekrar kuvvetlenerek hızlı bir şekilde istilâ hareketi başlatmışlardır. Bu istilâ hareketi ile kıyıda buluna Gırnata Benî Ahmer Emirliği dışında Endülüs'teki İslam hâkimiyetine son verilmiştir.

Moğol istilası, kısa sürmesine rağmen İslam dünyasına pek çok zararlar vermiştir. Bu istilâ sırasında Mâverâünnehir, İran, Irak ve Anadolu'da bulunan büyük ve önemli pek çok şehir büyük zararlar görmüş ve sayıları milyonları aşan insan öldürülmüştür. Tarihçiler böyle büyük çaplı başka bir felaketin İslam tarihinde yaşanmadığı konusunda hemfikirdir. Moğollar İslam beldelerini harabeye çevirmişlerdir. İslam kültürü ve medeniyetiyle ilgili ne varsa ya yok etmiş ya da tahrip etmişlerdir. İslam mirası olan pek çok kıymetli eserleri yakmış ve nehre atmışlardır.¹⁴ İbnü'l-Esîr bu istila için *"Bu felaketin insan oğlunun başlangıcından beri uğradığı en büyük felaket"* demektedir.¹⁵

Moğol istilasının bu denli büyümesi ve büyük bir alanı etkilemesi Yakındoğu ve Orta Asya'nın ve daha birçok çevrenin etnik ve kültürel yapısını değiştirmiş ve yeniden

¹¹ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/90-91.

¹² Ebü'l Hayr (Ebü'l-Fazl) Hâce Reşidüddin Fazlullâh el-Hemedânî, *Câmi' u't-tevârih*, thk. Behmen Kerîmî (Tahran: İntişarat-ı İkbal, 1338), 695-705.

¹³ Cengiz Kallek, "İbnü'r-Rif'aa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/226-227.

¹⁴ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih* (Beyrut; Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 10/399.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 10/399.

şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bağdat'ın işgaliyle Irak bölgesi önemini kaybetmiş ve Memlûklerin Moğolları yenmesiyle oluşan güven ortamından dolayı Mısır ve Suriye siyasi ve kültürel üstünlüğü elde etmiştir.

Memlûkler kurulduktan kısa bir zaman zarfında Suriye ve Hicaz bölgesinin hâkimiyetini alarak dönemin en güvenli bağımsız Müslüman devleti haline gelmiştir. Memlûkler devleti, Osmanlı devletinin yükselme dönemine kadar İslam dünyasının en büyük devleti olmuş ve bu döneme kadar bu özelliğini korumuştur. Memlûkler, Moğolların Abbâsî hilafetine son vermesinden sonra Abbâsî hanedanını Mısır'a getirmiş ve Abbâsî halifesi Zahir'in oğlu Ahmed'i (ö. 660/1261) 659 yılında Mısır'da halife ilan etmişlerdir. Böylece saltanatlarına dinî meşruiyet kazandırmak suretiyle İslam hilâfetine hamisi unvanıyla İslam ülkeleri üzerinde nüfuzlarını artırmışlardır.¹⁶

Fakat bu denli zaferlere ve gelişmelere rağmen veraset sisteminin herhangi bir kanuna, kurala dayanmaması Memlûkler'de sürekli siyasî, ekonomik ve sosyal açıdan krizlere sebep olmuştur. Sultanların küçük yaşta tahta çıkarılması, devlet adamlarının kendi çıkarları için çıkardığı kargaşalar ülkede istikrarsızlığa sebep olmuştur. Tahta çıkan sultanlardan Baybars ve Nâsır b. Muhammed b. Kalavun (ö. 741/1341) dışında hepsinin iktidarı kısa sürmüştür. Bundan dolayı yönetim bir buçuk asır sonra Bahrî Memlûkler'den Burcî Memlûklere geçmiştir. Tezimizde tanıtmaya çalıştığımız İbnü'l-Lebbân'ın 70 yıllık hayatında 15 hükümdar görmesi Memlûkler devletinde bulunan siyasî kargaşanın ve krizlerin büyüklüğünü gözler önüne sermektedir.¹⁷

Bu siyasî ortam tabii olarak ilmî, sosyal ve ekonomik hayatı etkilemiştir. Ancak bu denli siyasî çalkantıların ilmî, sosyal ve kültürel ortamın canlılığını koruması hayret vericidir. Bu durumu Yusuf Salih şöyle ifade etmektedir: *“Memlûkler dönemi, tezatlarla dolu ilginç bir asırdır. İnsan bir taraftan kendisini siyasî çalkantılar, çatışmalar ve karışıklıkların ortasında bulurken diğer taraftan devasa ilmî çalışmalar, te'lîfât ve dev bir âlim kitlesi karşısına çıkıyor. Aynı yöneticiyi hem intikam için hasımlarına entrikalar çevirirken hem de âlimlere izzet-i ikramda bulunurken ve cami-medrese inşa ettirirken görmek mümkündür.”*¹⁸

¹⁶ Yiğit, “Memlûkler”, 29/90.

¹⁷ Salih Yusuf Ma'tûk, *Bedriüddîn el-Aynî ve Eseruhû fî İlmi'l-Hadîs* (Beyrut, 1987), 14.

¹⁸ Said Abdulfettah Âşûr, *el-Muctema'u'l-Mısri fî Asrı Selâtini'l-Memâlik* (Kahire: Dâru'n-Nehdati'l-Arabî, 1992), 16.

İbnü'l-Lebbân ve dönemin diğer âlimleri, siyasi istikrarsızlıklara rağmen önemli eserler telif etmişlerdir. Memlûkler dönemi, yoğun siyasi mücadelelerin yanı sıra, âlimlere verilen değer ve destek sayesinde bilimsel üretkenliğin de zirve yaptığı bir dönem olmuştur. Sultanların ve devlet adamlarının âlimlere gösterdiği hürmet, medrese ve cami inşaatlarına verdikleri önem, ilmî çalışmaların sürekliliğini sağlamıştır. Yusuf Salih'in belirttiği gibi, bu dönem tezatlarla doludur; bir yanda siyasi kargaşalar, diğer yanda büyük ilmî çalışmalar ve zengin bir kültürel hayat bulunmaktadır. İbnü'l-Lebbân'ın hayatında 15 hükümdar görmesi, dönemin siyasi istikrarsızlığını yansıtsa da, onun ve diğer âlimlerin ilmi faaliyetleri, bu dönemin bilimsel canlılığını koruduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, İbnü'l-Lebbân ve çağdaşları, bu dönemde eser telif ederek İslam ilmine ve kültürüne önemli katkılarda bulunmuşlardır.

1.1.2. İlmi Durum

1.1.2.1. Genel İlmi Durum

Hicrî yedinci asırda Memlûkler güvenli tek İslam devleti konumundaydı. Memlûkler'in başarıları diğer İslam ülkelerinde yaşayan halkı devletin iki büyük merkezi olan Suriye ve Mısır'a çekti. Bu güvenilir bölgelere gelen âlimler arasında Endülüs ve Kuzey Afrika'dan gelen önemli şahsiyetler de yer almaktaydı.¹⁹

Bölgeye gelen âlimler sayesinde ilmî faaliyetler çoğaldı ve devlet her alanda gelişme göstermiştir. Bu sayede Memlûkler'in başşehri Kahire, Moğollar tarafından tahrip edilen İslam dünyasının ilim, bilim ve kültür merkezi Bağdat'ın yerini almıştır.²⁰ Yaklaşık üç asra yakın hüküm süren Memlûkler döneminde Kahire ile birlikte Suriye yalnız devletin değil bütün İslam dünyasının iki önemli ilim ve kültür merkezi olmuştur. İdareciler devleti iç ve dış tehlikelere karşı korurken hem bu topraklarda yetişen âlimler hem de başka topraklardan gelen mümtaz şahsiyetler İslam mirasına sahip çıkmış, korumuş, gelecek nesillere aktarmış, bu mirası geliştirmiş ve zenginleştirmiştir. Memlûkler döneminde Kahire ve Dımaşk'ta mülteci hareketleri ve Memlûk yöneticilerinin ilme ve ilim adamlarına karşı olumlu tutumları sayesinde elverişli kültürel

¹⁹ İsmail Yiğit, *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslâm Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1994), 7/244.

²⁰ İsmail Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlûkler Dönemi İlmi Hareketine Genel Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)* 11-12 (1994 1993), 27-28.

ve ilmî bir ortam oluşturulmuştu. Ayrıca Baybars tarafından Abbâsi hilafetinin yeniden Kahire’de tesis edilmesi de Kahire’yi İslam dünyasının en önemli dinî ve siyâsî merkezi haline getirmişti. Memlûkler döneminde İslâmî ilimlerin her alanında gelişmeler yaşanmış, bu dönem İslâmî ilimlerin gelişimi bakımından en parlak dönemlerden birisi olmuştur.²¹

Memlûkler dönemimdeki ilmi faaliyetlerin genel olarak özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Sayı bakımından yazılan eserler oldukça zengindir.
2. Eserlerin genel özelliklerine baktığımızda eserler genellikle geniş hacimli, muhtevalı ve dolgun bir şekilde yani ansiklopedik görünümündedir.
3. Dönemin âlimlerinin çok yönlü olması yani pek çok ilimde kendilerini geliştirmeleri eserlerinde içerik bakımından zengin olmasını sağlamıştır.
4. Bu dönemde genellikle geçmişe yönelik çalışmalar olmuştur. Bu bakımdan bu dönem şerh-haşiye dönemi olarak kabul görmektedir.
5. Genelde İslâmî ilimlerin hepsi özelde hadis ilmi çalışmaları yaygınlaşmıştır.
6. Tasavvufî hareketler hızlanmıştır.²²

Sonuç olarak, İbnü’l-Lebbân’ın yaşadığı ve eser verdiği Memlûkler dönemi, ilim ve kültür bakımından oldukça zengin ve üretken bir dönemdir. İbnü’l-Lebbân, bu dönemin ilmî canlılığından faydalanarak çeşitli ilim dallarında eserler vermiş ve İslâmî ilimlerin gelişimine büyük katkılarda bulunmuştur. Onun çalışmaları, Memlûkler dönemindeki ilmî atmosferin ve yöneticilerin ilme verdiği önemin bir yansımasıdır.

1.1.2.2. Hadis İlminin Durumu

Memlûkler dönemindeki ilmi durumun genel özellikleri ile ilgili verdiğimiz ön bilgilerden sonra şimdi ise Memlûkler döneminde hadis ilminin genel durumu hakkında bilgi vermek istiyoruz. İncelediğimiz dönem miladi olarak 1250-1517 yıllarına tekabül etmektedir. Yani mütekaddimûn döneminin başlangıcından yaklaşık iki asır sonraya rast

²¹ Yiğit, “Memlûkler”, 29/94; Fatih Yahya Ayaz, *Memlûkler (1250-1517)* (İstanbul: İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2015), 137-140.

²² Mehmet Görmez, *Sünnet ve hadisin anlaşılması ve yorumlanmasında metodoloji sorunu* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi 1995) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), II, 390 y./91-97.

gelmektedir.²³ Mehmet Emin Özafşar’a göre bu dönem rivâyet döneminin sona erdiği beşinci asırdan onuncu asra kadar geçen yaklaşık beş asırlık zaman dilimini kapsayan açılım dönemidir. Bu dönem hadis eğitim ve öğretimi sistematik bir hale geldiği, hadis eğitim ve öğretim merkezlerinin kurulduğu ve hadis kaynaklarını daha iyi anlamak için ortaya konulan çabanın sonucu olarak dördüncü asırda başlayan şerh edebiyatının en seçkin örneklerinin verildiği bir zaman dilimidir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu zaman zarfında yaşanan siyasi krizler, Moğol istilas ve bunun sonucu yaşanan yoğun nüfus hareketliliği ve bunun sonucu olan fikir hareketliliği gibi pek çok olumsuz duruma inat olarak hummalı bir ilim faaliyeti takdire şayan ve dikkat çekicidir.²⁴

Memlükler dönemi hem İslâmî ilimlerde hem de hadis çalışmaları bakımından İslam tarihinin en parlak dönemlerinden biridir. Doğu da Moğol istilasının, Endülüs’te haçlı istilasının baş gösterdiği bir dönemde kurulan Memlükler bölgesi, ülkelerini terk etmek zorunda kalan çoğu âlimin göç ettiği güvenilir bir yerdi. Bunun neticesi olarak devletin başkenti Kahire ve Dimeşk iki önemli ilim merkezine dönüşmüştür. Devlet adamlarının ilmi çalışmalara destek vermesi ve Zengiler ve Eyyubiler’den kalan medreselerin sayısını artırması bu iki merkezi önemli bir konuma yükseltmiştir. Aynı şekilde devlet adamlarının ilim adamlarına değer vermesi de bu merkezlerin gelişmesinde önemli rollerden biridir. İbn Haldûn (ö. 808/1406) bu devletin tarihte oynadığı rolü şu şekilde ifade etmektedir: “İlim, medenî ülkelerde gelişir. Bugün Mısır’dan daha iyi olan bir yer bilmem. Bu itibarla Mısır, kâinatın beşiği, İslâm’ın yurdu, ilim ve sanatın kaynağıdır.”²⁵ Âlimlerin buraya göç etmesinin sebeplerini sadece bunlarla sınırlı tutmak doğru bir tutum değildir. Bunlarla beraber Memlük devletinin siyaset olarak Şîî eğilimlerden uzak durması ve ehl-i sünnet merkezli bir siyaset izlemeleri ve Kahire de bulunan kütüphanelerin ve kitapların fazla bulunması da faktörler arasındadır.²⁶

Memlük devlet adamlarının ilme ve ilim adamlarına verdiği kıymet sayesinde bugün faydalandığımız pek çok eser günümüze kadar gelmiştir. Bu eserlerin varlığından

²³ Murteza Bedir, “Mütekaddimîn ve Müteahhirîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/186-188.

²⁴ Mehmet Emin Özafşar, *Hadis ve Kültür Yazıları* (Kitâbiyât Yayınları, 2005), 34; Ferhat Gökçe, “Memlükler Dönemi Hadis Literatürü Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *İslâm Tetkikleri Dergisi [İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi]* XI/2 (2021), 442-444.

²⁵ Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldûn*, thk. Ebû Abdillâh es-Sâid el-Mendû (Beyrut: Muessesetü’l-Kütübi’s-Sikâfe, 1994), 2/116.

²⁶ Tahsin Kazan, *İbn Hacerin Hadis Usulüne Getirdiği Yenilikler* (Gelenek Yayıncılık, 2008), 90.

dolayıdır ki bu dönem İslamî ilimlerin en parlak dönemi olarak kabul edilmiştir.²⁷ Memlûkler döneminde yazılan eserlere bakıldığında bu eserlerin geçmiş âlimlerin eserleri üzerinde şerh ve haşiyelerde yoğunlaşmanın olduğu, tasavvufa eğilimin arttığı, hadis çalışmalarına ağırlık verildiği görülmektedir.²⁸

Memlûkler dönemi hadis ürünlerine baktığımız zaman bu eserlerin genellikle şerh, haşiye ve zevâid olduğunu görmekteyiz. Bunun böyle olması tabîi olarak birtakım eleştirileri beraberinde getirmiştir. Ignaz Goldziher ve diğer oryantalistler bu dönemde şerh ve haşiyelerin fazla olmasını ilmi bir çöküntü olarak değerlendirmişlerdir. Bu iddia doğru olmaktan çok uzaktır. Bugün bile bu eserlere hala ihtiyaç duyulması ve kaynak olarak başvurulması bu iddianın geçersiz olduğunun en büyük delilidir. Bundan hareketle bu dönem ilmî bir çöküntü ve duraklama dönemi değil, geçmiş dönemlerde yazılan eserleri daha iyi anlamak için bu eserleri yorumlama, açıklık getirme ve haşiyeler ve şerhler yoluyla zenginleştirme olarak görmek daha doğru olacaktır.²⁹

Memlûkler döneminde İslamî ilimlerdeki gelişmeyi, özel olarak hadis ilmine katkılarını ve bu gelişmeye olan desteği anlamak için o dönemde yetişen âlimlerin isimlerine bakmak bile yeterlidir. Bu isimlerden Münzirî (ö. 656/1277), Nevevî (ö. 676/1277), İbn Dakiku'l-İd (ö. 702/1302), Abdülmü'min ed-Dimyâtî (ö. 705/1305), Takiyyuddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Zehebî (ö. 748/1348), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), Moğoltay b. Kılıç (ö. 762/1361), Zerkeşî (ö. 794/1392), İbnü'l-Mulakkın (ö. 804/1402), Zeynüddün el- Irâkî (ö. 806/ 1403), Heysemi (ö. 807/1405), İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), İbn Hacer el- Askalânî (ö. 852/1449), Bedruddin el-Aynî (ö. 855/1451), Sehâvî (ö. 902/1497), Suyûtî (ö. 911/1505), Kastallânî (ö. 923/1517), İbn Arrâk (ö. 933/1526) bu dönemde yaşayan âlimlerden sadece birkaçıdır.³⁰ Verdiğimiz âlimlerin muhaddis olması Memlûk devletinin hadis ilmine katkılarını gözler önüne sermektedir.

²⁷ Yiğit, "Memlûkler", 29/90-96.

²⁸ Ferhat Gökçe, "Türkiye'de Memlûkler Dönemi Hadis Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* XI/21 (2013), 41-88.

²⁹ Tahsin Kazan, "Memlûkler'in Hadis İlmine Katkıları", *Academic Platform Journal of Islamic Research (APJIR)* III/2 (2019), 148-150.

³⁰ Gökçe, "Türkiye'de Memlûkler Dönemi Hadis Çalışmaları", 85-86.

1.2. HAYATI

1.2.1. İsmi, Ailesi ve Doğumu

Kaynaklarda zikredildiğine göre İbnü'l-Lebbân'ın tam ismi Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. İmam Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdülmü'min b. Ebû Nasr el-İs'irdî ed-Dımaşkî el-Mısırî el-Eş'arî eş-Şâfiî el-Şâzelî'dir.³¹

Babasının adı İmam Ahmed b. Abdülmü'min'dir.³² Ahmed b. Abdülmü'min, Dımaşk'a gelmeden önce İs'ird'de yani Siirt'te bulunuyordu. Bu nedenle İbnü'l-Lebbân aslen Siirtlidir. Babasının lakabı İbnü'l-Lebbân'dır.³³ Bu lakap babasından kendisine geçmiş ve bu lakap ile ünlenmiştir. Kanaatimizce babası Dımaşk'a geldiği zaman burada geçimini sağlamak için süt sattığından dolayı halk tarafından bu lakap ile nitelendirilmiştir.

Hâfız ez-Zehebî (ö. 748/1348), *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr* adlı kitabında babası hakkında “o kıraat imamları arsında büyük bir yere sahipti” demiştir.³⁴ İbn Cezerî, (ö. 833/1429) *Gâyetü'l-Niyâhe* adlı kitabında babası hakkında “Ahmed b. Mü'min b. Ebi Nasır Ebû Abbas el-İs'irdî, Dımaşk'a geldi. Kendisi İbnü'l-Lebbân lakabıyla bilinmektedir. İyi bir kıraat âlimiydi, bu ilmi Ebû Şâme el-Makdisî'den (ö. 665/1267) ve Zeyneddin ez-Zevâvî'den (ö. 681/1282) almıştır. Dımaşk Emeviyye Camii yakınlarında ders almıştır. Kıraat ilminde sağlam bir yere sahipti. Dindar ve mütevazî bir kişiliği vardır. O, Şeyh Ebû Abdillâh b. Lebbân el-Fakîh, eş-Şâfiî, es-Suffî, eş-Şâzelî'nin babasıdır.” demektedir.³⁵

İbnü'l-Lebbân 29 Şevval 679'da (21 Şubat 1281) Dımaşk'ta doğmuştur. Daha önce ifade edildiği üzere aslen Siirtli bir aileden gelmektedir.³⁶ Kaynaklarda doğumu

³¹ Şalâhuddîn Hâil b. Aybek b. 'Abdullâh eş-Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâ'ût, Turkî Muştafâ (Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabî, 1420/2000), 7/118; Taqıyyuddîn Muhammed b. Hecres b. Râfi' el-İslâmî İbn Râfi' el-İslâmî, *el-Vefiyât*, thk. Sâlih Muhdî Abbâs, Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1402/1982), 2/103-104; Muhammed b. 'Alî b. Ahmed el-Mâlikî Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 2/80.

³² Ebû'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ* (Bergstraesser: Mektebetu İbn Teymiyye, 1351/1932), 1/143.

³³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 1/143.

³⁴ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Ma'rifetu'l-Kurrâ'l-Kibâr 'alâ't-Tabakâti ve'l-A'sâr* (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1997), 104.

³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 1/143.

³⁶ Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebir*, thk. Muhammad al-Yalawi (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1427), 5/119.

hakkında farklı tarihler verilmektedir. Bazı kaynaklar onun doğum tarihini 678 olarak verirken bazıları 679 olarak vermektedir. Bu tarihler miladî 1280-1281 yıllarına tekabül etmektedir.

Hayreddin ez-Ziriklî, (1893-1976) *el-A'lâm* adlı kitabında doğum tarihini 679 olarak vermektedir. Ayrıca Ziriklî, kitabında kaynakların çoğunun ölümünü 685 olarak verdiğini ifade etmektedir.³⁷ Bu tarih miladi olarak 1286 yılına denk gelmektedir. Süleymân el-Yâfi'î el-Yemenî (ö. 768/1367), *Mir'âtü'l-cenân* kitabında onun doğumunu 679 olarak vermekte ve 70 sene yaşadığını söylemektedir.³⁸

Buna göre en isabetli görüş kanaatimizce 679'dur. Onun vefat yılı bunu desteklemektedir. Çünkü vefat yılı 749'tür ve vefat yılında kaynaklarda ihtilaf yoktur. Bununla birlikte el-Yâfi'î'nin 70 sene yaşadığını dikkate aldığımızda 679 yılında doğduğu ortaya çıkmaktadır.

1.2.2. Öğrenim Hayatı

İbnü'l-Lebbân, Dımaşk'te doğmuş ve ilk eğitimini bu şehirde âlim olan babası Ahmed b. Abdilmü'min'den almıştır. Böylece ilk ilmî tahsilini sûfî ve şeyhülkurrâ olan babasının gözetiminde yaptı. Kur'an okumayı ve kıraat ilmini babasından öğrendi.³⁹

İbnü'l-Lebbân, daha sonra Dımaşk'ta bulunan Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ebü'l-Feth el-Ba'î'den (ö.709/1310) nahiv dersleri aldı.⁴⁰ Yine Dımaşk'ta bulunan Ebû Bekir Cemâleddin İbn Sücmân eş-Şerîşî, Kemâleddin İbnü'z-Zemlekânî (ö. 727/1327) ve Sadreddin İbnü'l-Vekîl (ö. 716/1316) gibi ilmi şahsiyetlerden fıkıh dersleri aldı.⁴¹ Daha sonra Dımaşk'ın önemli hadis âlimleri olan Ali b. Muhammed el-Yûnînî (ö. 701/1302), Ebû Hafs İbnü'l-Kavvâs (ö. 698/1299) ve İbrâhim b.

³⁷ Ebû Gays Muhammed Hayrüdîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris Ziriklî, *el-A'lâm* (b.y.: Darül ilm lil melayin, 1423), 5/327.

³⁸ Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Es'ad b. 'Alî b. Suleymân el-Yâfi'î, *Mirâtu'l-Cenân ve 'İbretu'l-Yakẓân fî M'arifeti mâ Ya'tebir min Havâdişi'z-Zamân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1997), 4/224.

³⁹ Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî İbn Kessîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. 'Alî Şîrî (Kahire: Matba'atu's-Sa'âde, 1408/1988), 14/303; Yâfi'î, *Mirâtu'l-Cenân*, 4/224.

⁴⁰ Yâfi'î, *Mirâtu'l-Cenân*, 4/224; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/81.

⁴¹ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn b. 'Abdurrahmân İbnî's-Şeyh Ebi'l-Haremi Mekki b. 'Osmân eş-Şârî'î eş-Şâfi'î Zeynuddîn İbnü'l-Muvaffak, *Murşidu'z-Zuvvâr ilâ Kubûri'l-Ebrâr* (Kahire: ed-Dâru'l-Mişriyyeti'l-Lubnâniyye, 1415), 2/96; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/81.

Abdurrahman el-Fezârî' (ö. 690/ 1291) gibi hadisçilerden hadis dinledi ve hadis ilimlerini öğrendi.⁴²

İbnü'l-Lebbân daha sonra İskenderiye'ye giderek Şâzelî⁴³ tarikatı şeyhi Yâkut el-Arşî'den (ö. 707/1307) tasavvuf dersleri aldı ve ona intisap etti.⁴⁴ Böylece tasavvuf terbiyesini ondan öğrendi. Yâkut el-Arşî kızını onunla evlendirdi. İskenderiye'de bulunan Nübeyhiyye Dârülhadis Medresesine giderek oranın meşhur muhaddisi olan Tâceddin Ali b. Ahmed el-Garrâfî'den (ö. 712/1312) hadis dinledi.⁴⁵ İskenderiye'de bir müddet kaldıktan sonra Kahire'ye gitti ve oraya yerleşti.⁴⁶

Kahire'ye yerleştikten sonra orada bulunan Muizziyye Medresesi'nde müderris olan Şâfîî fakih Necmuddîn İbnü'r-Rif'a'nın (ö. 710/1310) takdirini kazandı. İbnü'l-Lebbân ondan fıkıh dersleri aldı.⁴⁷ Bunun yanında Kahire de bulunan Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî (ö. 705/1306) ve Zeynüddin Sıbtu Ziyâde el-Gumârî (ö. 712/1312) gibi hadis âlimlerinden hadis dinledi.⁴⁸ İbnü'l-Lebbân, kendisini pek çok alanda geliştirdiği için hocalarının sayısı muhtelif ve fazladır. Hayatını Dimaşk, İskenderiye ve Mısır'da geçirdiği için hocaları genellikle bu şehirlerde yaşayan alimlerden oluşmaktadır.

İbnü'l-Lebbân kıraat, hadis, arapça, fıkıh ve daha pek çok ilimde kendini geliştirdikten sonra Kahire'de bulunan Şuaybiyye Köprüsü yakınındaki Efrem Camii'ne hatip oldu. Bu cami belli bir zamandan sonra onun ismi ile anılmaya başlanmıştır.⁴⁹ İmam-Hatiplik görevi ile beraber Amr b. Âs Camii yakınındaki Sulûhiyye-i Mecdiyye

⁴² Şalâhuddîn Halîl b. Aybek b. 'Abdullâh eş-Şafedî, *'A'yânu'l-'Aşr ve 'A'vânu'n-Naşr*, thk. 'Alî Ebû Zeyd vd. (Beyrut; Dimaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşır, 1418/1998), 4/299-300; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabağâtü'l-Mufessirîn*, 2/80.

⁴³ Şâzeliye Tarikatı: 13. yüzyılda Kuzey Afrika'da Ebû'l-Hasan eş-Şâzeli tarafından kurulan tasavvufî bir tarikat olup, tevhîd inancı ve zikir ibadetine dayanır. Manevî eğitim ve müşid-mürîd ilişkisi üzerine kurulu olan Şâzeliye, zamanla Mısır, Ortadoğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda geniş bir takipçi kitlesi kazanmış ve çeşitli kollar oluşturmuştur. Günümüzde de Kuzey Afrika başta olmak üzere birçok İslam ülkesinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Murat Özel, "Şâzeliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

⁴⁴ Tâcuddîn 'Abdulvehhâb b. Taqıyyuddîn es-Subkî Tâcuddîn es-Subkî, *Tabağâtü's-Şâfî'iyyeti'l-Kubrâ*, thk. Maḥmûd Muḥammed et-Ṭenâhî, 'Abulfettâh Muḥammed el-Ḥulv (b.y.: Hicri li't-Tîbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 1413), 9/94.

⁴⁵ İbn Râfî' el-İslâmî, *el-Vefiyât*, 2/104.

⁴⁶ Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-kebîr*, 5/119.

⁴⁷ Zeynüddîn İbnü'l-Muvaffak, *Murşidu'z-Zuvvâr ilâ Kubûri'l-'Ebrâr*, 2/95; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabağâtü'l-Mufessirîn*, 2/81; Yâfî'i, *Mirâtu'l-Cenân*, 4/224.

⁴⁸ Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-kebîr*, 5/119; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabağâtü'l-Mufessirîn*, 1/143.

⁴⁹ Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî el-Ḥuseynî el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Ḥıtaṭ ve'l-'Âşâr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418), 4/101.

Zâviyesi'nde irşad dersleri verdi.⁵⁰ Kendisi Şâzelî tarikatına mensup olduğundan Şâzelî tarikatı üzerine dersler verdi. Verdiği dersler öyle etkiliydi ki konuşmaları halkın ve ileri gelenlerin ilgisini çekti. Bundan dolayı İbnu'l-Lebbân Kahire'de ün sahibi bir şahsiyet oldu. Vaazlarının bazılarında vahdet-i vücûda⁵¹ dair konuştuğu için hicri 736'da (1336) İbnü'l-Kâtib el-Mâlikî'nin (ö. 775/1374) şikâyeti sonucu Mısır Başkadısı Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338) tarafından yargılandı. Kahire'de bulunan Mâlikî fakihî olan Îsâ b. Mes'ûd ez-Zevâvî (ö. 743/1342) görüşlerini çok zararlı gördüğünden onu tekfir etti. Sâlihiyye Medresesi'nde kalabalık bir topluluğun önünde yargılandı. İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349), Dimaşk nâibi Seyfuddîn Tenkiz'in (ö. 741/1340) özel kâtibi Nâsirüddin Muhammed b. Gündük (ö. 741/1341) ve diğer bazı İbnu'l-Lebbân taraftarlarının araya girmesiyle idam olmaktan kurtuldu. Fakat mahkeme kararıyla konuşması yasaklandı.⁵² Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfüvî'nin (ö. 748/1347) bu olayla ilgili bir risale yazıldığı kaynaklarda geçmektedir. Fakat böyle bir çalışmaya rastlayamadık.⁵³

İbnü'l-Lebbân bu olaydan bir müddet sonra Eşrefiyye Dârülhadisi'nde kıraat şeyhliği yaptı ve kıraat dersleri verdi.⁵⁴ Daha sonra Hüsâmiyye Medresesi'nde ve Hicri 744'ten (1343) itibaren Karâfe'deki İmam Şâfiî Medresesi'nde dersler verdi.⁵⁵

İbnu'l-Lebbân, pek çok talebe okutmuştur. Dönemin çoğu ilim talebesi ondan ders almıştır. İlminden çoğu kimse istifade etmiştir. Sohbetlerini ve vaazlarını halk ilgiyle takip etmiştir. Fakat hayatını veren kaynaklarda öğrencileri hakkında detaylı bilgi verilmemiştir. Zikredilenlerden bazılarının da onun öğrencileri olduğu kesin değildir. Bu yüzden öğrencisi olduğu söylenen kişilerin hayatlarına, doğum-ölüm tarihlerine vb. bakarak anlamaya çalıştık.

⁵⁰ Ahmed b. Yahyâ b. Fadlillâh el-Kureşî el-'Adevî Şihâbuddîn İbn Fadlillâh el-'Umerî, *Mesâlikü'l-'Ebsâr fî Memâlikü'l-'Emsâr* (Abu Dabi: el-Mecme'u'ss-Sekâfî, 1423), 8/402.

⁵¹ Vahdet-i vücûd: İslam tasavvufunda özellikle İbnü'l-Arabî tarafından sistemleştirilen bir metafizik kavramdır. Varlığın birliği anlamına gelen bu terim, bütün varlıkların aslında tek bir varlığın tezahürü olduğunu, yani her şeyin Allah'ın bir yansıması olduğunu ifade eder. Vahdet-i vücûd'a göre görünen tüm çeşitlilikler ve çokluklar, aslında bir olan Allah'ın farklı görünüşlerinden ibarettir. Bu anlayış, Allah'ın mutlak varlık olduğu ve diğer tüm varlıkların ancak O'nun varlığıyla var olabildiği şeklinde özetlenebilir. Geniş bilgi için bkz. Ekrem Demirli, "Vahdet-i vücûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

⁵² İbn Fadlillâh el-'Umerî, *Mesâlikü'l-'Ebsâr fî Memâlikü'l-'Emsâr*, 8/402.

⁵³ Şafedî, *'A'vânu'l-'Aşr ve 'A'vânu'n-Naşr*, 4/300.

⁵⁴ Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hıfât ve'l-'Âşâr*, 4/111.

⁵⁵ 'Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed b. el-'Îmâd el-'Akrî el-Hanbelî İbnu'l-'Îmâd, *Şezerâtu'z-Zehab fî Ahbâr men Zeheb*, thk. Mahmûd el-Ernâvût (Dimaşk; Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406), 8/279; Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed b. 'Omar el-Esedî eş-Şuhbî ed-Dimeşkî Takiyyuddîn İbn Kâdî Şuhbe İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, thk. el-Hâfiz 'Abdul'âlim Hân (Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1407/1986), 3/53.

Kendisinden Necmuddîn Mahmûd b. Ahmed b. Rüstem el-Horasânî, Şerefuddîn Muhammed b. Şerefşah (ö. 790/1388), Muhammed b. Muhammed b. Meymûn el-Belevî el-Gırnâtî (ö. 793/1390), Şerefuddîn Mûsâ b. Nâsır b. Halîfe en-Nâsırî el-Bâûnî (ö. 870/1465) ve Şemsuddîn Muhammed b. Mekkî el-Âmilî el-Cizzînî (Şîa âlimlerinden Şehîd-i Evvel) (ö. 786/1384) gibi şahsiyetler kırâat-i seb‘a okumuşlardır. Aralarında Zeynüddin el-İrâkî (ö. 806/1403), Takıyyüddin Muhammed İbnü'l-Bibâî (ö. 890/1486), İbn Ümmü Kasım (ö. 749/1349) ve Şehâbeddin Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî'nin (ö. 749/1349) bulunduğu âlimler de hadis ve Şâfiî fıkıh konularında ondan istifade etmişlerdir.⁵⁶

1.2.3. Vefatı

İbnü'l-Lebbân 748 (miladi 1347) yılında Kahire'de açılan ve Kahire'nin en büyük mescidi sayılan Aksungur Camii hatipliğine getirildi. Kendisi bu görevi sürdürürken 25 Şevval 749 yılında 70 yaşında iken veba hastalığına yakalanarak vefat etti. Veba hastalığından vefat ettiği için kendisi için “şehit oldu” denilmiştir.⁵⁷ Eşine yaptığı vasiyet üzerine çok sevdiği, kayınbabası ve hocası olan Yâkût-i Arşî'nin (ö. 707/1307) Karafe'deki mezarının yanına defnedildi.⁵⁸ Safedi (ö. 764/1363) onun ölümü üzerine “*O her daim düzgün biriydi, o fakirdi ama bu fakirliği ile zengin olan Allah'ın huzuruna gitti*” demiştir.⁵⁹

1.3. İLMİ KİŞİLİĞİ

1.3.1. Hocaları

İbnü'l-Lebbân, ilim tahsilinde pek çok kıymetli hocadan ders almıştır. Dımaşk ve Mısır'da büyümesi nedeniyle hocalarının çoğu bu bölgelerde bulunmaktaydı. Hadis,

⁵⁶ Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, 5/120; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 4/5; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *İnbâu'l-Gumr bi Ebnâ'i'l-'Umr*, thk. Hasan Hâbeşî (Mısır: el-Meclisu'l-A'lâ, 1389/1969), 1/135; Ebü'l-Fadl Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Takıyyüddin b. Fehd el-Hâşimî el-'Alevî el-Asfûnî el-Mekkî eş-Şâfi'î İbn Fehd, *Lahzu'l-Elhâz bi Zeyl-i Tabakâti'l-Huffâz* (Beyrût; Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1419/1998), 148; Cemil Akpınar, “İbnü'l-Lebbân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 200M.S.), 21/120.

⁵⁷ Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/82; Yavuz, “Müteşâbih”, 32/121.

⁵⁸ Ebü'l-Mevâhib (Ebü Abdirrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ* (Kahire: Mektebetu ve Matba'atu Muhammed 'Ali Şabaḥ, ts.), 1/162.

⁵⁹ Safedî, *'A'yânu'l-'Aşr ve 'A'yânu'n-Naşr*, 4/300.

fıkıh, kıraat, nahiv ve tarikat gibi birçok ilim dalında eğitim gören İbnü'l-Lebbân'ın hayatında hadis ilmi önemli bir yer tutmaktadır. Muhammed el-Yûnînî, İbnü'l-Kavvâs, Halef ed-Dimyâtî, Abdurrahman el-Fezârî, Ahmed el-Garrâfî ve Sıbtu Ziyâde el-Gumârî gibi seçkin hadis âlimlerinden ders almıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, bu önemli hocaların hayatı ve İbnü'l-Lebbân'ın eğitim sürecine katkıları detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Şimdi İbnü'l-Lebbân'ı daha yakından tanımak adına fıkıh, kıraat, nahiv ve tasavvuf ilimlerinde kendilerinden eğitim aldığı hocaları hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1) Ebû Bekir Cemâleddîn İbn Sücmân eş-Şerîşî (ö. 685/1286)

Kâmâleddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Cemâleddîn Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed eş-Şerîşî, Şafîî mezhebinin kâdısı ve dönemin önemli âlimlerinden biridir. Aslen Mağripli olan Kâmâleddîn, Dımaşk'ta doğmuş, orada eğitim almış ve Dımaşk'ta kadılık görevine atanmıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra Dımaşk'ta icazet vermiştir. Zeyneddîn Ahmed'den rivayette bulunmuştur. İbnü'l-Lebbân'ın Şafîî fikhını öğrendiği hocalarındandır. Âlim bir aileden gelmekte olup halk arasında tanınan biridir.⁶⁰

2) Sadrüddîn İbnü'l-Vekîl (ö. 716/1316)

Ebû Abdillâh Sadrüddîn Muhammed b. Ömer b. Mekkî el-Makdisî el-Osmânî'dir. İbnü'l-Vekîl, 19 Şevval 665 (13 Temmuz 1267) tarihinde Dimyat'ta doğdu. İbn Fazlullah el-Ömerî'nin aktardığına göre, soyunun Kureyş'in Benî Ümeyye koluna uzandığı ve "Osmânî" nisbesinin Hz. Osman ile akrabalık ilişkisini ima ettiği belirtilmektedir. İbnü'l-Vekîl, eğitimini Dımaşk'ta tamamladı ve birçok hoca, özellikle Muhyiddin İbn Allân ve Ebû'l-Haccâc Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî'den hadis öğrenimi gördü. Babası aracılığıyla İzzeddin İbn Abdüsselâm'dan fıkıh tahsili aldı.⁶¹

İbnü'l-Vekîl, Şerefeddin Ahmed b. Ahmed b. Nu'me el-Makdisî ve Tâceddin İbnü'l-Firkâh'tan fıkıh eğitimi, Safiyyüddin el-Hindî'den usûlü'd-dîn ve usûl-i fıkıh eğitimi, İbn Mâlik et-Tâî'den nahiv dersleri aldı. Dımaşk'taki Berrâniyye, Cevvâniyye ve Azrâviyye medreselerinde fıkıh dersleri verdi. İbnü'l-Lebbân'ın Damaşk'ta kendisinden

⁶⁰ Ebû'l-Fadl 'Abdurrezzâk b. Ahmed eş-Şâbûnî İbnü'l-Fûtî, *Mecma'î'l-Âdâb fî Mu'cemu'l-Elkâb*, thk. Muhammed el-Kazım (İran: Müessesetü't-Tibâa ve'n-Neşr, 1416), 4/113.

⁶¹ Muhammed b. Şâkir b. Ahmed b. 'Abdurrahmân b. Şâkir Salâhuddîn İbn Şâkir el-Ketbî, *Fevâtu'l-Vefâyât*, thk. İhsân 'Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1973-74), 4/13-14.

eğitim aldığı hocalarındandır.⁶² İbnü'l-Vekîl, Eşrefiyye Dârülhadisi meşihatlığı görevini yedi yıl boyunca sürdürdü. Bir süre Kahire'de birkaç medresede ders verdikten sonra Dımaşk'a geri döndü. Dımaşk'ta Şâfiî Zâviyesi (Haşşâbiyye Medresesi), el-Meşhedü'l-Hüseynî ve Nâsiriyye Medresesi'nde fıkıh dersleri verdi.⁶³ Eserleri arasında *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, *Şerhu'l-Ahkâm*, *Tırâzü'd-dâr* ve *Kitâbü'l-Fark beyne'l-melek ve'n-nebî ve'ş-şehîd ve'l-velî ve'l-âlim* yer almaktadır.⁶⁴

24 Zilhicce 716 (9 Mart 1317) tarihinde Kahire'de vefat eden İbnü'l-Vekîl, Karâfe'deki Kazasker Kabristanı'na defnedildi. Döneminde Şâfiî mezhebinin önde gelen âlimlerinden biri olan İbnü'l-Vekîl, hadisler üzerinde yaptığı felsefi ve kelami yorumlarla hadis alanında yetkin olduğunu kanıtlamıştır. Ancak, fıkıh ve usul-i fıkıhta daha önemli başarılarına imza attı.⁶⁵

3) Kemâleddin İbnü'z-Zemlekânî (ö. 727/1327)

Asıl adı Ebü'l-meâlî Kemâlüddîn Muhammed b. Alî b. Abdilvâhid el-Ensârî ed-Dımaşki'dir. İbnü'z-Zemlekânî, 667 (veya 666) yılı Şevval ayında (Haziran 1269 veya 1268) Dımaşk'ta doğdu. Büyük dedesi Abdülkerîm, Dımaşk yakınlarındaki Zemlekâ köyünde hatiplik yaptığı için, aile ismi İbn Hatîb Zemlekân olarak anılır. Kendisi de İbnü'z-Zemlekânî lakabıyla bilinir. Ayrıca sahâbî Ebû Dücâne Simâk b. Haraşe el-Ensârî'nin soyundan geldiği için Simâkî nisbesiyle de anılır.⁶⁶

İbnü'z-Zemlekânî, birçok temel dinî metni ezberleyerek eğitimine başladı ve çeşitli alanlarda dersler aldı: Tâceddin İbn Firkâh el-Fezârî'den fıkıh, Bahâeddin İbnü'z-Zekî ve Safiyyüddin el-Urmevî'den usûl, Bedreddin İbn Mâlik'ten sarf ve nahiv, Bedreddin İbnü'l-Muhaddis ve Necmeddin İbnü'l-Busays'tan hat dersleri aldı. Ayrıca Ebü'l-Ganâim İbn Allân, Fahreddin İbnü'l-Buhârî, İbnü'l-Vâsîtî ve İbnü'l-Kavvâs gibi muhaddislerden hadis dersleri alarak mantık ve cedel ilminde derinleşti. 19 yaşında ders ve kısa bir süre sonra fetva vermeye başladı.⁶⁷

⁶² İbn Şâkir el-Ketbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, 4/14.

⁶³ Bilal Aybakan, "İbnü'l-Vekîl", 21/237.

⁶⁴ Aybakan, "İbnü'l-Vekîl", 21/328.

⁶⁵ Aybakan, "İbnü'l-Vekîl", 21/328; İbn Şâkir el-Ketbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, 4/13-26.

⁶⁶ Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî eş-Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli' bi Mehâsin min Ba'di'l-Ḳarni's-Sâbi'* (Beyrut: Daru'l-Me'ârif, ts.), 2/212-213.

⁶⁷ Tâcuddîn es-Subkî, *Ṭabaḳātu's-Şâfi'îyyeti'l-Kubrâ*, 9/190-191; Şafedî, *'A'yânu'l-Aşr ve 'A'vânu'n-Naşr*, 4/624-629; Akpınar, "İbnü'l-Lebbân", 21/120.

İbnü’z-Zemlekânî, Dimaşk’ta el-Âdiliyyetü’s-Suğrâ, Türbetü Ümmi’s-Sâlih, eş-Şâmiyyetü’l-Berrâniyye, ez-Zâhiriyyetü’l-Cevvâniyye gibi medreselerde dersler verdi. 716 (1316) yılında Dârü’l-hadîsi’l-Eşrefiyye’nin meşihatlığına getirildi ve tefsir, hadis ve fıkıh dersleri vermeye başladı, ancak bu görevi yalnızca 15 gün sürdü.⁶⁸ Öğrencileri arasında Selâhaddin Halîl b. Keykeldî el-Alâî, Fahreddin Muhammed b. Ali el-Mısri ve İbnü’l-Lebbân gibi âlimler bulunmaktaydı. İbnü’l-Lebbân kendisinden Şafîî fıkıh konusunda istifade etmiştir. Hayatının sonlarına doğru Halep kâdılkudâtlığına (bazı kaynaklara göre kadılığına) tayin edildi ve burada yaklaşık üç yıl görev yaptı. Bu süre zarfında Sultâniyye, Seyfiyye, Asrûniyye ve Esediyye medreselerinde dersler verdi.⁶⁹ İbnü’z-Zemlekânî, 16 Ramazan 727 (5 Ağustos 1327) tarihinde Mısır’a giderken Bilbîs’te vefat etti ve cenazesi Kahire’ye götürülerek Karâfe Kabristanı’nda İmam Şâfiî’nin türbesine yakın bir yere defnedildi.⁷⁰

4) İmam Ahmed b. Abdilmü’min

Asıl adı Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed’tir. Ahmed b. Mü’min b. Ebi Nasır, tanınmış bir kıraat âlimi olan İbnü’l-Lebbân lakabıyla bilinir ve çalışmanın konusu olan İbnü’l-Lebbân’ın babasıdır. Dimaşk’a gelerek kıraat ilmini Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267) ve Zeyneddin ez-Zevavi’den (ö. 681/1282) öğrenmiştir. Derslerini Emeviye Camii yakınlarında almıştır ve kıraat ilminde sağlam bir temele sahiptir. Dinine sıkı sıkıya bağlı ve mütevazî bir kişiliğe sahiptir. İbnü’l-Lebbân ilk eğitimini, Kur’an okuma ve kıraat ilmini ilk olarak babası Ahmed b. Abdilmü’min’den almıştır.⁷¹

5) Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ebü’l-Feth El-Ba’lî’ (ö. 709/1310)

Şeyh İmam Şemseddin Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebu’l-Feth b. Ebu’l-Fadl b. Ebû Ali el-Balbaki el-Hanbelî, miladi 1247 Ba’lbak’ta doğdu. Eğitimini Dimaşk’ta aldıktan sonra, Zilhicce’nin başlarında Kudüs-ü Şerif’e hareket etti ve oradan Kahire’ye devam etti. Kahire’ye vardıktan kısa süre sonra hastalandı ve eceli yetiştii. Şeyh Şemseddin, öğretmen, müftü, hadis, nahiv ve dil konularında yetkin bir şahsiyetti. Eserler, derlemeler ve faydalı bilgiler bıraktı. Birçok hadis rivayeti yaptı ve öğrencilerine

⁶⁸ Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyyeti’l-Kubrâ*, 9/191.

⁶⁹ Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyyeti’l-Kubrâ*, 9/191.

⁷⁰ Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu’s-Şâfi’iyyeti’l-Kubrâ*, 9/192; Şafedî, *’A’yânu’l-’Aşr ve ’A’yânu’n-Naşr*, 4/629.

⁷¹ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetu’n-Nihâye fî Tabakâti’l-Kurrâ*, 1/143; Akpınar, “İbnü’l-Lebbân”, 21/119.

ders verdi. Genellikle Arap dili eğitimi için başvurulmuş bir uzman olarak tanınıyordu. Şeyh Cemaleddin İbn Mâlik'in öğrencilerindendi.

Balbak'ta Şeyh Fâkih Muhammed el-Yûnînî'den, Dımaşk'ta İbn Abdü'd-Dâim, İbn Ebi'l-Yusr, İbn Abd ve İbn Tabarza'dın öğrencilerinden ders aldı. Ayrıca başka hocalardan ders aldı ve Hadis ilmine önemli katkılar sundu. Kendi kendine çalıştı ve birçok kitabı okudu ve inceledi. Zamanını derslerle, araştırmalarla, derlemelerle, kopyalama ve okumalarla ve ibadetle geçirirdi. Dımaşk'taki Camiî'nde Hanbeli mihraplarında otuz yıldan fazla namaz kıldırdı. Dımaşk'ta bulunan Hanbelilerin reisidir. İbnü'l-Lebbân nahiv konusunda çokça istifade etmiştir. İbnü'l-Lebbân'ın iyi bir nahiv bilgisi edinmesinde önemli rol oynamıştır.⁷² Hicri 709 (8 Şubat 1310) tarihinde Kahire'deki Mansuriyye Medresesi'nde vefat eden Şeyh Şemseddin, ertesi gün Karâfe Mezarlığı'na defnedilmiştir. Cenaze namazı Dımaşk'ta kılınan Şemseddin, fıkıh ve hadis alanlarında derin bilgiye sahip, zahid ve dindar bir âlim olarak tanınmıştır. Bilgeliği, sükûneti ve ilminden faydalananların çokluğu sebebiyle vefatı, geniş bir kesimde derin bir üzüntüye yol açmıştır.⁷³

6) Yâkût el-Arşî (ö. 732/1307)

İbnü'l-Lebbân tasavvuf terbiyesi görmüş bu konuda ilim almış bir kişidir.⁷⁴ Bu konuda ona hocalık yapan kişi Yâkût el-Arşî'dir (ö. 732/1307). Yâkût el-Arşî'nin hayatı kısaca şöyledir:

Yâkût el-Arşî ya da asıl adıyla Muînüddîn Ebü'd-Dürr Yâkût b. Abdullah el-Habeşî el-Kureşî, İslam düşünce tarihinde önemli bir şahsiyettir. Aslen Habeşistanlı olan Yâkût el-Arşî, “el-Arşî” lakabıyla tanınır. Bu lakabın kökeni, onun kalbinin daima “Arş” ile meşgul olması ve ruhunun sürekli olarak ilâhî olana yönelmesi ile ilişkilendirilir.⁷⁵

Yâkût el-Arşî'nin kesin doğum tarihi bilinmemekle birlikte, doğumu hakkında bazı ipuçları mevcuttur. Ebu'l-Abbâs el-Mursî'nin (ö. 685/1287) aktardığı bir olay, Yâkût

⁷² Akpınar, “İbnü'l-Lebbân”, 21/120.

⁷³ Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed b. Yûsuf el-İşbîlî ed-Dımaşkî Birzâlî, *Târîhu'l-birzâlî el-muktefî li-tarihi Ebî Şâme*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Ürdün: el-Âsârü's-Şarkıyye li'n-Neşr ve't-Tavzî, 1440), 4/355-356.

⁷⁴ Yâfi'î, *Mirâtu'l-Cenân*, 4/224.

⁷⁵ Ahmet Murat Özel, “Kölelikten Şeyhliğe: Şâzeliyye Tarikatının Kurucu İsimlerinden Habeşistanlı Yâkût El-Arşî”, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, (01 Ocak 2020), 112-113; Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî, *Câmi'u kerâmâti'l-evliyâ*, thk. İbrahim Atve İvad (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1989), 2/518.

el-Arşî'nin, Şâzelî'nin miladi 1256 yılındaki vefatından sonra doğduğunu işaret etmektedir. Mursî, bir yaz günü “asîde” adlı bir yemeği ikram ederken, bu yemeğin genellikle kış aylarına özgü olduğu hatırlatıldığında, “Bu asîde Habeşistan’daki evladımız Yâkût içindir. Habeş yurdunda doğmuştur ve size katılacaktır” şeklinde bir açıklama yaparak, Yâkût el-Arşî'nin doğumunu müjdelemiştir. Bu olay, Yâkût el-Arşî'nin Ebu'l-Abbas el-Mursî'nin şeyhliği döneminde doğduğunu göstermektedir⁷⁶

Yâkût el-Arşî'nin kesin ölüm tarihiyle ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. İbn Hacer el-Askalânî ve Suyûtî gibi alimler, onun 18 Cemâziyelâhir 732 (1332) tarihinde İskenderiye’de vefat ettiğini belirtmektedir. Suyûtî ayrıca onun seksenli yaşlarında vefat ettiğini söylemektedir.⁷⁷ Yâkût el-Arşî'nin önde gelen müridleri arasında Ali el-Bedevî, Şihâbüddîn b. el-Meylâk (ö. 748/1348), Fethullah el-Acemî ve Şemsüddîn Muhammed b. el-Lebbân (749/1349) gibi isimler yer alır.⁷⁸

Burada yeri gelmişken İbnü'l-Lebbân ile ilgili kaynaklarda geçen bir menkıbeyi zikretmek istiyoruz: Rivayetlere göre, bir gün İbnü'l-Lebbân Ahmed el-Bedevî'nin (Seyyid Ahmed-i Bedevî) üzülmüne sebep olmuştu. Bu sebepten bütün ilmi hafızasını kaybetmişti. İbnü'l-Lebbân, bu olayın Ahmed el-Bedevî'yi üzdüğü için başına geldiğini düşünerek pişman oldu. İbnü'l-Lebbân, affedilmek umuduyla Yâkût el-Arşî'ye sığındı. Yâkût el-Arşî, İskenderiye’den Tanta’ya giderek Ahmed el-Bedevî'nin huzuruna çıktı. Yâkût el-Arşî, İbnü'l-Lebbân'ın pişman olduğunu, hatasından dolayı büyük üzüntü ve sıkıntı içinde olduğunu belirtti. Yâkût el-Arşî'nin hürmetine Ahmed el-Bedevî, İbnü'l-Lebbân'ın özrünü kabul etti ve onu affetti. Sonrasında İbnü'l-Lebbân, eski ilmini hafızasında tekrar kazandığını fark etti ve Yâkût el-Arşî'nin yanında kalarak onun öğrencisi oldu. Yâkût el-Arşî, İbnü'l-Lebbân'ı kızıyla evlendirdi. İbnü'l-Lebbân, ilimde ve maneviyat yolunda ilerledi ve üstün dereceler kazandı. Hocası Yâkût el-Arşî'ye büyük bir sevgiyle bağlandı. İbnü'l-Lebbân, vefat etmeden önce eşine hocası Yâkût el-Arşî'nin ayak ucuna defnedilmesini vasiyet etti.⁷⁹

⁷⁶ Özel, “Kölelikten Şeyhliğe”, 113-114.

⁷⁷ Özel, “Kölelikten Şeyhliğe”, 114-115.

⁷⁸ Özel, “Kölelikten Şeyhliğe”, 129.

⁷⁹ Ebü'l-Mevâhib (Ebû Abdîrrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali eş-Şa'rânî, *Levâkıhu'l-envâri'l-kudsîyye fî tabakâti'l-'ulemâ'* ve 'ş-şûfiyye, thk. el-Hâc Abdüsselâm b. Muhammed b. Şakrûn, ts., 2/19.

1.3.2. Talebeleri

İbnü'l-Lebbân, geniş bir ilmi birikime sahip olduğundan pek çok ilim talebesi kendisinden istifade etmiştir. Ömrünü ilim öğretmeye adanmış İbnü'l-Lebbân, birçok talebe yetiştirmiştir. Bu çalışmada, kendisinden fıkıh, kıraat ve nahiv ilimlerinde istifade eden talebeler üzerinde durulacaktır. Tezimizin ikinci kısmında, hadis ilmi alanında kendisinden faydalanan talebeler hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir. İbnü'l-Lebbân'dan fıkıh, kıraat ve nahiv konusunda istifade eden talebeleri şunlardır:⁸⁰

1) Ahmed b. Süleyman b. Abdullah es-Sakili (ö. 778/1376)

Ahmed b. Süleyman b. Abdullah es-Sakili, Şeyh Şemseddin İbnü'l-Lebbân ve diğerlerinden ders aldı ve eğitim verdi. İyi bir insan ve dürüst bir kişi olarak bilinir. Önce Medine'de hatiplik yaptı, ardından Kahire'ye döndü. 778 Hicri (1376 Miladi) yılında Rebiülahir ayında el-Hâkim Camii'nde vefat etti.⁸¹

2) Şerefeddin Muhammed b. Şerefşah (ö. 790/1388)

Muhammed b. Şerefşah b. Hacı Muhammed b. Ebû Bekir el-Şeref Ebu'l-Mekarim et-Tusî eş-Şafîî, Dimaşk'taki Süm'aniye Hanikahı'nda tasavvufla ilgilenen bir sûfî ve okuyucuların hizmetinde bulunan bir kişidir. Dürüst ve hayırsever kişiliğiyle tanınmıştır. Harezm'da Sirac Abdullah b. Muhammed el-Hemdani'den eğitim aldıktan sonra Dimaşk'a gelerek orada on kıraat ilmi hocası olan Muhammed b. Ahmed b. el-Lebbân'dan ders aldı. Ayrıca yedi kıraat ilmi hocası olan Abdülvahhab b. Yusuf b. es-Sellar'dan eğitim aldı. Birçok kıraat kitabını güzel bir el yazısıyla kopyaladı. Bir süre sonra kitap yazmayı bırakıp ders vermeye başladı. Ahmed b. Ömer el-Cemlânî eş-Şirazî, Muhammed b. Şerefşah'dan ders alan önemli bir öğrencisidir. Muhammed b. Şerefşah, hicri 790'larda vefat etmiştir.⁸²

3) Muhammed b. Muhammed b. Meymûn el-Belevî el-Gırnâtî (ö. 793/1390)

Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Maimun el-Belvi el-Gırnati, Endülüs kökenli bir âlimdir. Tam olarak ne zaman doğduğu bilinmemekle birlikte, Endülüs'te eğitim görmüştür. Endülüs'te el-Lûşî, İbn ez-Zübeyr'in öğrencisi olan el-

⁸⁰ İbn Fehd, *Lahzu'l-Elhâz bi Zeyl-i Tabakâti'l-Huffâz*, 148; İbn Hacer el-'Askalânî, *İnbâu'l-Ğumr bi Ebnâ'i'l-'Umr*, 1/135; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 4/5; Makrîzî, *el-Mukaffâ'l-kebîr*, 5/120.

⁸¹ İbn Hacer el-'Askalânî, *İnbâu'l-Ğumr bi Ebnâ'i'l-'Umr*, 1/135.

⁸² İbnü'l-Cezerî, *Çâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/153.

Hattab ve el-Haşâb'dan yedi kıraati okumuştur. Hac yolculuğu sırasında Tunus'ta İbn el-Hâcc'dan ders almış ve 772 yılında Dimaşk'a gelmiştir. Dimaşk'ta on kıraat üzerinde okumuş, *el-Lâmiyye* ve *et-Teyssîr* adlı eserlerini ezberlemiştir. Aynı zamanda İbnü'l-Lebbân, el-Küfrî ve el-Anâbî'den ders almış ve İbn el-Buhârî'nin öğrencilerinden hadis dinlemiştir. Dimaşk'ta yıllarca eğitim vermiş ve dersler almış, ardından 784 yılında Mısır'a yönelmiştir. Mısır'da Ebu'l-Feth el-Askalânî'den ders aldı ve 785'te Hac için yola çıktı. Daha sonra Yemen'e gitti ve Taiz şehrinde Thubat köyüne yerleşti. 793 yılında Yemen'in Zübeyd bölgesinde vefat etti. Yemen'deki zamanını ders verme ve eğitimle geçirmiştir.

Nübyüddin Abdullah b. Kutb el-Beyhakî, Ebû Bekir b. Ahmed b. Misbah, Hamâ gibi öğrenciler Muhammed b. Muhammed b. Maimun'dan ders aldı. Dürüst, güvenilir ve iyi huylu bir âlim olarak tanınırdı. Muhammed b. Muhammed b. Maimun 793 yılında Yemen'in Zübeyd bölgesinde vefat etmiştir.⁸³

4) Kâdı Ebû Bekir b. Huseyin el-Osmanî el-Murâğî (ö. 816/1413)

Ebû Bekir b. Hüseyin b. Ömer b. Muhammed b. Yunus b. Ebu'l-Fahr b. Abdurrahman b. Necmeddin el-Osmanî el-Merâğî, diğer adıyla Zeynüddin lakabıyla anılan Kâdı, 728 veya 729 yılında doğmuştur. Eğitimini Dimaşk, Hama, Halep ve diğer bölgelerde İbnü'l-Mizzî, İbnü'l-Berzalî ve diğer âlimlerden alarak çeşitli icazetler kazanmıştır. Aynı zamanda Kahire'de birçok kişinin derslerine katılmış ve Şihabeddin İbn Hacer el-Askalânî kendisine kırk hadislik bir hadis derlemesi verilmiştir. Ebû Bekir, Şeyh Takiyuddin es-Sübkî'nin derslerine katılmış *el-Minhac* adlı eserinin bir kısmını ondan okumuştur. Şeyh Şemseddin İbnü'l-Lebbân'ın derslerine katılmış ve Şeyh Cemaleddin el-İsnâvî'den de ders almıştır. Çevresindeki hadis âlimlerinden yararlandıktan sonra Medine-i Münevvere'ye yerleşmiştir. Medine'de bazı geçim kaynakları elde eden Ebû Bekir, Mescid-i Nebevi'de ders vermeye ve ilmi faaliyetlere devam etmiştir. Zamanla Medine'nin tanınmış âlimi ve hocası haline gelmiş ve yaşlandığında Medine kâdılığına atanmıştır. Kısa bir süre bu görevde bulunduktan sonra görevden alınmıştır. 816 yılının Zilhicce ayında Medine-i Münevvere'de vefat etmiştir.⁸⁴

⁸³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 2/255.

⁸⁴ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. 'Alî el-Huseynî el-Mağrîzî, *es-Sulûk li Ma'rifeti Duveli'l-Mulûk*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997), 6/360; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 4/7-8.

İbnü'l-Lebbân, İslamî ilimlerde bilgi sahibi bir âlim olarak, dönemin önde gelen hocalarından aldığı eğitimlerle kendini geliştirmiştir. Eğitim aldığı temel disiplinler arasında fıkıh, hadis, tefsir ve Arap dili ve edebiyatı yer almaktadır. Bu alanlardaki eğitimi, İbnü'l-Lebbân'ın ilmî gelişimini derinlemesine etkilemiştir. Fıkıh alanında aldığı eğitim, onun hukuki meseleleri kavrama yetisini geliştirmiştir. Hadis ilminde, senet ve metin analizinde uzmanlaşarak, bu alanda önemli bir bilgi birikimine sahip olmuştur. Kur'an tefsiri alanında aldığı eğitim, İbnü'l-Lebbân'a ayetleri doğru ve derinlemesine yorumlama becerisi kazandırmıştır. Arap dili ve edebiyatı eğitimi ise, onun yazılarının dilsel ve edebi kalitesini artırmış, bu alandaki yetkinliğini pekiştirmiştir. Bu disiplinlerde aldığı eğitimler, İbnü'l-Lebbân'ın ilmî yeterliliğini, düşünsel esnekliğini ve edebi yetkinliğini önemli ölçüde geliştirmiştir. Netice itibariyle, İbnü'l-Lebbân'ın hocalarından aldığı eğitim, onun ilmi ve eserlerinde belirleyici bir rol oynamış, İslam ilimlerine değerli katkılar sunmasına olanak tanımıştır.

1.3.3. Alimlerin İbnü'l-Lebbân Hakkındaki Övgüleri

Bir ilmi şahsiyeti araştırırken, o şahsiyeti bize tanıtan unsurlardan biri, çağdaşlarının ve kendisinden sonra gelen âlimlerin onun hakkında söyledikleridir. İbnü'l-Lebbân hakkında aktarılanlara baktığımızda, onun hep övülen bir şahsiyet olduğunu görmekteyiz. Kaynaklarda, vahdet-i vücûd ile ilgili yargılanması olumsuz bir durum olarak yansıtılmaktadır; bu da göreceli bir durumdur. Bunun dışında hakkında olumsuz bir nakle rastlanmamaktadır. Memlûklerin diyarındaki ilim merkezlerinde yaşamış ve birçok ilmi mecliste bulunmuş olmasına rağmen, tartışmalara girmemiş; kendisine sorulan ilmi meseleleri Kur'an ve Sünnet çerçevesinde cevaplamıştır. İbnü'r-Rif'a'nın İbnü'l-Lebbân hakkındaki sözlerine değinmiştik. Şimdi, diğer âlimlerin onun hakkındaki değerlendirmelerine geçelim:

İbnü'l-Lebbân hakkındaki en büyük övgüyü onun asrında yaşayan tarihçi Şihâbüddîn Ahmed b. Yahyâ b. Fazlillâh el-Ömerî (ö. 749/1349) yapmıştır. el-Ömerî onun hakkında, *“O öyle bir adamdır ki, Allah kalpleri onda toplamış, pek çok özelliği onda cem etmiş, güzel ve nur yüzlü, kişiliği ve karakteri mükemmel, yazısı güzel, lafızları kuvvetli, dili eşsiz, cömert, ah keşke zaman bizi ayırmasaydı”* demiştir. el-Ömerî,

Mesâlikü'l-ebâr fî memâlikü'l-emsâr adlı eserinin başında onun hakkında bu sözleri sarfetmiştir.⁸⁵

Diğer bir övgüyü yine onun çağdaşlarından biri olan tarihçi ve muhaddis Abdullah b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yâfiî el-Yemenî (ö. 768/1367) yapmıştır. O İbnü'l-Lebbân hakkında “*O, ilimde üstün bir yere sahipti, Şâfiî fıkında fetva veren, usul ve nahiv ilmini bilen, gür sesli bir vaiz ve hatip, kendi zamanında eşsiz biriydi, hem sufi hem de mütekellimdi, lisanında daima hakikat vardı*” demiştir.⁸⁶ el-Yâfiî, yine onun hakkında “*O, ulûmü'l-Kur'ân'da, usul ve cedel ilminde son noktaydı, fıkıh alanındaki imametini meşhurdur, ilimlerdeki uzmanlığı herkes tarafından bilinen bir gerçektir.*” demiştir.⁸⁷

Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî el-İsnevî (ö. 772/1370) onun hakkında “*İbnü'l-Lebbân fıkıh, usul ve arapça ilimlerinde tanınan biriydi, edip, şair, zeki, fasih, himmetli, insanlardan uzak durmaya çalışan biriydi*” demiştir.⁸⁸ Takıyyüddîn Muhammed b. Fehd (ö. 871/1466) “*O, rabbani bir allamedir*” diyerek onu övmüştür.⁸⁹

Tarihçi ve edip Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî (ö. 764/1363) onu kendine özgü diliyle şöyle ifade etmiştir: “*İbnü'l-Lebbân, Amr b. Âs Camii yakınındaki Kubbetü'l-İmâm eş-Şâfiî zaviyesinde ders vermekle meşguldü, o âm ve hâs herkesi kapsayan vaaz meclisleri kurdu, onun şöhreti İbnü'l-Cevzî'nin Bağdat'ta yakaladığı şöhreti geçti, ünü o kadar çok yayılmıştı ki sanki Ustad İbn Sem'un gibiydi*” demiştir.⁹⁰

İbn Hacer el-Askalânî (Ö. 852/1449), emri bi'l-ma'rûf nehyi ani'l-münker konusunda onu övmüş ve şöyle bir kıssa nakletmiştir: “*Kâdı Safat el-Osmanî onun hakkında şöyle dedi: “Ben onu Cuma namazı vakti Mekke'de gördüm. Namaz vaktiydi. O sırada hac emiri olan bir kişi tavaf etmek isteyen kişileri namaz vakti olduğu için zorla elindeki sopayla oturtmaya çalışıyordu. Bunu gören İbnü'l-Lebbân, adamın yakasına*

⁸⁵ İbn Fadlillâh el-'Umerî, *Mesâlikü'l-'Ebsâr fî Memâlikü'l-'Emsâr*, 8/401-403.

⁸⁶ Yâfiî, *Mirâtu'l-Cenân*, 4/248.

⁸⁷ Yâfiî, *Mirâtu'l-Cenân*, 4/249.

⁸⁸ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî el-İsnevî, *Tabakatü's-Şâfiî'iyye*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrût; Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 2/194.

⁸⁹ İbn Fehd, *Lahzu'l-Elhâz bi Zeyl-i Tabakâti'l-Huffâz*, 82.

⁹⁰ Safedî, *'A'yânu'l-'Aşr ve 'A'yânu'n-Naşr*, 4/300.

yapışarak ona “Senin Peygamberin, bu beyti ister gece ister sabah tavaf etmek isteyenleri engellemeyin diyor” dedi. Bunun üzerine adamın elindeki sopa düşer ve İbnü'l-Lebbân'ın elini öptü. Bunu herkes gördü. Sonra imam hutbeye çıktı ve herkes oturdu.”⁹¹

İbnü'l-Lebbân hakkında çağdaşları ve sonraki âlimler tarafından dile getirilen övgüler, onun derin ilmi ve ahlâkî meziyetlerini açıkça ortaya koymaktadır. Önemli tarihçilerden Şihâbüddîn el-Ömerî, İbnü'l-Lebbân'ı çok yönlü bir âlim ve mükemmel karakter sahibi olarak tanımlamış, onun bilgi, yazı ve hitabet yeteneklerini övmüştür. Tarihçi ve muhaddis el-Yâfiî, İbnü'l-Lebbân'ın Şafiî fikhında fetva verebilecek seviyede olduğunu, usul ve nahiv ilimlerinde derin bilgi sahibi olduğunu ve vaiz olarak eşsiz bir yeteneğe sahip olduğunu belirtmiştir. el-İsnevî, İbnü'l-Lebbân'ı fıkıh, usul ve Arap dili ilimlerinde tanınmış bir âlim olarak överken, Takıyyüddîn Muhammed b. Fehd ise onu “rabbani bir allame“ olarak nitelendirmiştir. es-Safedî, onun geniş kitlelere hitap edebilen bir vaiz olduğunu ve ününün çok yaygın olduğunu ifade etmiştir. Son olarak, İbn Hacer el-Askalânî, İbnü'l-Lebbân'ın emir bi'l-ma'rûf nehyi ani'l-münker konusundaki cesaretini ve doğruluk anlayışını vurgulamıştır. Bu övgüler, İbnü'l-Lebbân'ın ilmi derinliği, ahlaki duruşu ve toplum üzerindeki etkisini açıkça göstermektedir.

1.3.4. Eserleri

İbnü'l-Lebbân, fıkıh, hadis, tefsir, kelam ve tasavvuf gibi çeşitli ilim dallarında eserler kaleme almış kıymetli bir âlimdir. Bazı eserleri basılmış olup, birçoğu el yazması halinde kütüphanelerde muhafaza edilmektedir. İlim hayatına bakıldığında, özellikle hadis ilmine büyük önem verdiği görülmektedir. Bu alanda devrin önde gelen âlimlerinden ders almış ve icazet sahibi olmuştur. Başlıca eserleri arasında şu çalışmalar öne çıkmaktadır:

1) Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm:

İbnü'l-Lebbân'ın yazdığı tefsirdir. Dâvûdî'nin aktardığına göre İbnü'l-Lebbân bu eseri tamamlayamamıştır. Eser iki ciltten oluşmaktadır. Eser, Fatıha ve Bakara surelerinin tefsirini içermektedir.⁹² Süleymân el-Yâfiî bu eser hakkında “Eğer bu eser

⁹¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mietî's-Sâmine*, thk. Muhammed 'Abdulmu'îd Dâni (Haydarabad: Meclisu Dâirati'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1392/1972), 5/61.

⁹² Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/81.

tamamlansaydı tefsirler arasında eşi benzeri olmazdı çünkü o ulûmü'l-Kur'ân alanında zirve bir konumdaydı” demiştir.⁹³

2) *Cevâbü su'âlin 'ammâ yef'alühü'l-mutasavvife min ahzi'l-'ahdi ve'l-intisâb ve ilbâsi'l-hırka*

İbnü'l-Lebbân, bu küçük çaplı eserde şeyh ile muridlerinin arasındaki bağı konu almıştır. “Bir şeyh ve müridinin ilişkisi nasıl olmalıdır” sorusuna cevap vermiştir. Küçük bir risale mahiyetinde olan eserde İbnü'l-Lebbân, şeyhe ahid verilemeyeceği, şeyh olan kişinin insanlara yalnız zikir telkin edebileceği ve şeyh-mürîd ilişkisinin bir manevi bağ ve irfan sırrı olduğunu deliller ile açıklamıştır. Bu risalede tartışılan bir diğer konu ise müridlerin şeyhe uymaya mecbur olup olmadığıdır.⁹⁴ Bu risalenin bir nüshası Köprülü Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 1601/3 ile rakamlandırılan eser *İzâletü's-şübühât* adlı kitabın sonunda sayfa 64-65 aralığında yer almaktadır.⁹⁵ Bizim üzerinde çalıştığımız nüshanın sonunda 353-356 sayfaları arasında bu kısım yer almaktadır.⁹⁶

3) *el-Kasîdetü't-tâ'iyye fî'l-kazâ' ve'l-meşî'e*

Metni Sübkî tarafından nakledilen yirmi sekiz beyitlik bu kaside, İbnü'l-Bakakî isminde bir Mu'tezilî'nin kazâ ve irâde-i ilâhiyye konusunda zimmîlerin ağzından yazdığı bir kasideye devrin Sünnî âlimlerince verilen cevaplardan biridir.⁹⁷

4) *Tertbü'l-Ümm*

İbnü'l-Lebbân bu eserde İmam Şâfiî'nin *el-Üm* adlı eserini Nevevî'nin *Ravzatü't-tâlibîn* adlı eserinin konu ve meselelerine göre düzenlemeye çalışmıştır. Lakin bu eseri temize çekmediği için hususi bir çalışma olarak kalmıştır.⁹⁸ Bu nedenle yeterince tanınmamıştır. Lakin bu eserin yeterince tanınmaması onun değerini

⁹³ Yâfi'î, *Mirâtu'l-Cenân*, 4/249.

⁹⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilmü'min el-İs'irdî ed-Dımaşkî İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-ehâdîsi'l-müteşâbihât*, thk. Enes Muhammed Adnan eş-Şerefâvî (Şam: Darü't-Takva, 1441), 353-356.

⁹⁵ Yavuz, “Müteşâbih”, 32/120.

⁹⁶ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 353-356.

⁹⁷ Yavuz, “Müteşâbih”, 32/120.

⁹⁸ Şemsüddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/81; Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, 9/94; Yâfi'î, *Mirâtu'l-Cenân*, 4/224; İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mietî's-Sâmine*, 5/60-61; Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, 5/120; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 3/53.

düşürmemektedir. Ebû Abdillâh Bedrüddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), *el-Bahrü'l-muhîr* adlı fıkıh eserinde bu kitabı ismen zikretmiştir.⁹⁹

5) *Muhtasarü'r-Ravza*

İmam nevevî'nin *Ravzatü't-tâlibîn* adlı kitabının muhtasarıdır. Dört cilt halinde yayınlanmıştır. Lafızları kapalı olduğu için anlaşılması güç bir kitaptır. Eser pek ilgi görmemiştir.¹⁰⁰

6) *Şerhu'l-Elfiyye fi'n-nahv*:

Bu eser, İbn Mâlik et-Tâî'nin *el-Elfiyye*'sini ve İbn Usfûr el-İşbîlî'nin *el-Mukarrib fi'n-nahv* adlı eserleri içinde barındıran çok faydalı bir eserdir. İbnü'l-Lebbân bu iki kitabı şerh etmiştir. *Şerhu'l-Elfiyye fi'n-nahv* hakkında “Arapça da bunun misli gibi bir kitap tasnif edilmedi” denilmiştir.¹⁰¹

7) *Dîvânü'l-hutab*:

İbnü'l-Lebbân'ın konuşmalarının ve sohbetlerinin toplandığı eseridir.¹⁰²

8) *Muhtasar fi nahv*:

İsminden anlaşıldığı kadarıyla İbnü'l-Lebbân'ın nahiv alanında yazdığı eserlerindendir. İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine* adlı eserinde bu kitaptan bahsetmektedir.¹⁰³

İbnü'l-Lebbân'ın doğrudan hadis ilimleri ile ilgili olarak üç eseri tespit edilmiştir. Bu eserlerin isimleri ve detayları, çalışmanın ikinci bölümünde ilgili başlık altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

⁹⁹ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-Muhîr fî 'Usûli'l-Fıkıh* (b.y.: Dâru'l-Kutubî, 1414/1994), 3/20.

¹⁰⁰ Yâfi'î, *Mirâtu'l-Cenân*, 4/224; Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'îyyeti'l-Kubrâ*, 9/94; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mietî's-Sâmine*, 5/60-61; İbn Kâdi Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'îyye*, 3/53.

¹⁰¹ Muştâfâ b. 'Abdullâh Hâcî Halîfe Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutubi'l-Funûn* (b.y.: y.y., 1360), 1/152; Yâfi'î, *Mirâtu'l-Cenân*, 4/224-225; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/81.

¹⁰² Yâfi'î, *Mirâtu'l-Cenân*, 2/224-225.

¹⁰³ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mietî's-Sâmine*, 5/61.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İBNÜ'L-LEBBÂN'IN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Bu bölümde İbnü'l-Lebbân'ın hadis ilmindeki yeri bağlamında sırasıyla hadis alanında istifade ettiği hocaları, hadis ilminde kendisinden yararlanan talebeleri, hadis eserleri, muhkem ve müteşâbih anlayışı ve müteşâbih hadisleri yorumlama yöntemi ele alınacaktır.

2.1. HOCALARI

İbnü'l-Lebbân, küçük yaştan itibaren hadis ilmine yönelmiş ve dönemin önemli hadis âlimlerinden dersler almıştır.¹⁰⁴ Tespit ettiğimiz kadarıyla altı hocadan hadis ilmini almıştır. Bu hocalar hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

2.1.1. İbrâhîm b. Abdurrahman el-Fezârî (ö. 690/1291)

İbnü'l-Lebbân'ın ders aldığı hocalarının başında Ebû Muhammed Tâcüddîn Abdurrahmân b. İbrâhîm b. Sibâ' el-Firkâh el-Fezârî el-Bedrî'dir. Aslen Mısırlı bir aileye mensup olan el-Fezârî 624 (1227) yılında doğmuş ve "Firkâh"¹⁰⁵ lakabıyla tanınmaktadır. Daha küçük yaşlardan itibaren Sirâceddîn İbnü'z-Zebîdî (ö. 691/1292), İbn Mâseveyh, İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245) ve Ali b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 643/1245) gibi meşhur âlimlerden hadis ve İbnü's-Salâh ve İzzeddin b. Abdüsselâm'dan fıkıh dersleri aldı. Daha genç yaşta kendini kanıtlamış ve içtihad derecesine ulaşmış bir Şafîî âlimidir. Dımaşk'te yaşamıştır. Başta oğlu Burhâneddin el-Fezârî olmak üzere Takıyyüddin İbn Teymiyye, Necmeddin İbn Sasrâ, Kemâleddin İbnü'z-Zemlekânî, Kemâleddin İbn Kâdî Şühbe ve Mizzî gibi birçok âlim kendisinden ders almıştır. İbnü'l-

¹⁰⁴ Şafedî, 'A'yânu'l-Aşr ve 'A'yânu'n-Naşr, 4/299-300; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/80-81; Yâfi'î, *Mirâtu'l-Cenân*, 4/224.

¹⁰⁵ Firkâh: Bacaklarını aşırı derecede ayırarak yürüyen insanlar için kullanılan bir lakaptır. İbrahim b. Abdurrahman'ın babası olan Abdurrahman b. İbrahim'in lakabıdır. Babasına izafeten kendisi bu lakap ile anılmıştır. Geniz bilgi için bkz. Beşir Gözübenli, "Firkâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/135; Hasan Güleç, "Fezârî, İbrâhîm b. Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/539.

Lebbân Dımaşk'ta kendisinden hadis dersleri almış ve hadis dinlemiştir. Abdurrahman el-Fezârî' 690 (1291) tarihinde vefat etmiş ve Bâbüssağır Kabristanı'na defnedilmiştir.¹⁰⁶

2.1.2. Ebû Hafs İbnü'l-Kavvâs (ö. 698/1299)

İbnü'l-Lebbân'ın hadis dersi aldığı diğer bir hocası Ebû Hafs Ömer b. Abdilmün'im İbnü'l-Kavvâs'tır. Hicri 605 yılında doğmuştur. Kaynaklarda nerede doğduğu hakkında bir bilgiye rastlayamadık. Ancak Dımaşk'ta yaşamıştır. Salih bir kimse ve iyi bir hadisçiydi. Hocaları arasında Ebü'l-Kâsım b. el-Harastânî, Ebû Ya'lâ Hamza b. Ebî Lokman ve Ahmed b. Abdullah el-Attâr vardır. Bu hocalarından *Sahîh-i Buhârî* dinlemiştir. Zeyd b. Hüseyin el-Kindî, Muhammed b. Malaheb, Abdulcelil b. Mendevî ve İbnü'l-Lebbân onun talebeleri arasındadır. İyi bir hadis âlimi olan İbnü'l-Kavvas'tan İbnü'l-Lebbân hadis dinlemiş ve hadis bilgileri almıştır. Hicri 698 yılının zilkade ayında vefat etmiştir. Nerede vefat ettiği hakkında kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlayamadık.¹⁰⁷

2.1.3. Ali b. Muhammed el-Yûnînî (ö. 701/1302)

İbnü'l-Lebbân'ın bir diğer hocası Ebü'l-Hüseyin Şerefüddîn Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Yûnînî'dir. 11 Receb 621'de (29 Temmuz 1224) Lübnan'ın Ba'lebek şehrinin Yûnîn köyünde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini meşhur bir hadis ve Hanbeli âlimi olan babası Muhammed el-Yûnînî'den almıştır. Ayrıca Abdülmü'min b. Halef, İbn Ferah, İbnü's-Salâh, Hüseyin b. Mübârek ez-Zebîdî, Münzirî, İbnü'l-Cümmeyzî gibi âlimlerden hadis dinlemiştir. Arapçaya hâkim bir hadis hafızı olan Yûnînî, babasının vefatından sonra onun yerine geçerek Ba'lebek'te ders vermiştir. Pek çok kişi farklı bölgelerden onun dersine iştirak etmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁶ İbn Şâkir el-Ketbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, 2/263-265; İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 2/173-176; Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, 5/163-164; Yiğit, "Memlûkler", 29/135.

¹⁰⁷ Şafedî, *A'yânu'l-'Aşr ve 'A'yânu'n-Naşr*, 3/239-240; Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Miknâsî İbnü'l-Kâdî, *Durretu'l-Hicâl fî Esmâ'i'r-Ricâl*, thk. Muhammed el-Ahmedî (Kahire: Dâru't-Turâs, 1391/1971), 3/196.

¹⁰⁸ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn 'Abdurrahmân b. Ahmed b. 'Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî İbn Receb, *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile*, thk. 'Abdurrahmân b. Suleymân el-'Useymîn (Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1425/2005), 4/329-330; İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, 1/491; Akpınar, "İbnü'l-Lebbân", 21/595-596.

Yûnînî, Dımaşk ve Mısır'a ilmî seyahatler yapmıştır. Bu seyahatler esnasında bir çok kimseden hadis dinleme imkanı elde etmiştir. Zehebî ve Birzâlî kendisinden istifade ettiklerini ifade etmektedirler. İbnü'l-Lebbân ve Yûsuf el-Mizzî onun talebelerindendir. İbnü'l-Lebbân kendisinden hadis dinlemiş ve hadis konusunda kensinden istifade etmiştir.¹⁰⁹

Yûnînî, Dımaşk'ta birçok âlimin bulunduğu bir mecliste *Sahîh-i Buhârî* nüshasını yetmiş bir celsede okuyup nakletmiştir. Bu okumalar sırasında İbn Mâlik et-Tâî ile birlikte nahiv kaidelerine göre *Sahîh-i Buhârî*'yi tashih etmiştir. *Sahîh-i Buhârî*'ye verdiği özen ile tanınmış ve bu kitabın zabtına ve tashihine ciddi gayret sarfetmiştir. Eserin Firebrî rivayeti üzerinde çalışmalar yapmış ve çeşitli raviler tarafından nakledilen hadisleri bir biriyle karşılaştırmıştır. Böylelikle Firebrî nüshasının tenkitli bir metnini hazırlamıştır.¹¹⁰

Yûnînî, 701 yılında Baalbek'te kütüphanede çalışmakta olduğu bir sırada uğradığı bir saldırı sonucu 11 Ramazan 701'de (10 Mayıs 1302) vefat etmiş ve Bâbü Sathâ Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹¹¹

2.1.4. Tâceddîn Ali b. Ahmed el-Garrâfî (ö. 705/1305)

İbnü'l-Lebbân'nın bir diğer hocası Ebü'l-Hasan Tâcüddin Ali b. Ahmed b. Abdülmuhsin el-Hâşimî el-Garrâfî'dir. Hicri 628 yılında doğmuştur. Hocaları arasında Nasr b. Abdurrezak, Ebû el-Hasan el-Katî'i, İbn Rüzbe, Ebû Bekr b. Nuaym, Muhammed b. İmad gibi âlimler vardır. İskenderiye'de bulunan Nübeyhiyye Dârülhadis Medresesinde hadis dersleri vermiştir. İbnü'l-Lebbân bu medresede kendisinden hadis dinlemiştir. Hicri 704 yılında vefat etmiştir.¹¹²

¹⁰⁹ İbn Receb, *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile*, 4/330-332.

¹¹⁰ İbn Receb, *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile*, 4/330; Akpınar, "İbnü'l-Lebbân", 21/595-596.

¹¹¹ İbn Receb, *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile*, 4/333; İbn Hacer el-'Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mietî's-Sâmine*, 1/491.

¹¹² Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Mu'cemu's-Şuyûḥi'l-Kebîr*, thk. Muhammed el-Ḥabîb el-Heyle (Suudi Arabistan: Mektebetu's-Şiddîk, 1408/1988), 2/12-13; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Aḥmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Su'ayb el-Arnâvut (b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405/1985), 1/30.

2.1.5. Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî (ö. 705/1306)

İbnü'l-Lebbân'ın bir diğer hocası Ebû Muhammed Şerefüddîn Abdülmü'min b. Halef b. Ebi'l-Hasen ed-Dimyâtî'dir. Hicri (613/1217) yılında Mısır'ın Dimyât eyaletinin Tûne adasında dünyaya gelmiştir. Tûnî, Ebû Ahmed ve İbnü'l-Câmid künyeleriyle bilinmektedir.¹¹³

Dimyat'ta Ebü'l-Mekârim Abdullah b. Hasan es-Sa'dî'nin ve onun gibi âlim olan kardeşinin yanında Şafîî fikhî okuyarak ilim tahsiline başlamıştır. Daha sonra hocası Ebû Abdullah Muhammed b. Mûsâ'nın teşviki ile hadis ilmine yönelmiştir. Böylelikle hadis dinlemek için İskenderiye'ye gitmiş ve oradaki muhaddislerden faydalanmıştır. Hayatı boyunca sürekli gezmiş ve pek çok âlimlerden ders almıştır.¹¹⁴ Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî, İbnü'l-Mukayyir, İbnü'l-Muhtâr, İbnü'l-Hayyir, İbn Revâha, Safiyye el-Kureşîyye, Yûsuf b. Halîl, Abdülhâlik en-Niştibrî ve Îsâ b. Selâme faydalandığı hadis âlimlerindendir. Uzun tahsil hayatı boyunca 1300 hocadan hadis öğrenmiştir.¹¹⁵ Kendisinden istifade edenlerin başında Muhammed b. İbrâhim el-Cezerî, Ali b. Muhammed el-Yûnînî, İbnü'l-Lebbân, İbn Seyyidünnâs el-Ya'murî, Alemüddin el-Birzâlî, Yûsuf b. Abdurrahman el-Mizzî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, Zehebî ve Takıyyüddin es-Sübkî gelmektedir.¹¹⁶

Dimyâtî 15 Zilkade 705 (29 Mayıs 1306) tarihinde Kahire'deki Zâhiriyye Medresesi'nde hadis okuturken âniden rahatsızlanarak vefat etmiştir. Cenaze namazını Bedreddin İbn Cemâa kıldırmış ve Bâbünnasr Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹¹⁷

2.1.6. Zeynüddîn Sıbtu Ziyâde el-Gumârî (ö. 712/1312)

İbnü'l-Lebbân'nın hadis alanında istifade ettiği hocalarından biri de Hicri 617 yılının zilhicce ayında dünyaya gelen Zeynüddîn Sıbtu Ziyâde el-Gumârî'dir. Daha çok Sıbtu Ziyâde olarak tanınmaktadır. Ebû Kasım İsa b. Abdulaziz b. İsa el-Lahmî ve

¹¹³ Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 4/179; İbn Şâkir el-Ketbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, 2/409-410; Tâcuddîn es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, 10/104; İbn Kessîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 14/40.

¹¹⁴ İbn Şâkir el-Ketbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, 2/410.

¹¹⁵ İbn Şâkir el-Ketbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, 2/410-411; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 4/179.

¹¹⁶ Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 4/179; İbn Kessîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 14/40; İbn Şâkir el-Ketbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, 2/410-411; Yiğit, "Memlükler", 29/310-312.

¹¹⁷ İbn Şâkir el-Ketbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, 2/411; Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, 4/179.

Muhammed b. Ömer el-Kurtubî istifade ettiği hocalarındandır. İbnü'l-Lebbân'ın Mısır'a geldikten sonra hadis alanında kendisinden istifade ettiği hocalarındandır. Hicri 712 yılının Şevval ayında 95 yaşında iken Mısır'da vefat etmiştir.¹¹⁸

İbnü'l-Lebbân'ın hadis ilmine olan ilgisi, küçük yaşlardan itibaren başlamış ve dönemin önde gelen hadis âlimlerinden ders alarak şekillenmiştir. Yukarıda zikri geçen altı hadis hocası, İbnü'l-Lebbân'ın ilmi kişiliğini ve hadis ilmine olan yaklaşımını etkileyen önemli şahsiyetlerdir.

Ali b. Muhammed el-Yûnînî, hadis ilmi ve Arapça konusundaki derin bilgisiyle İbnü'l-Lebbân üzerinde büyük bir etki bırakmış, onun hadis hafızlığı ve *Sahîh-i Buhârî*'ye olan özeni konusunda örnek teşkil etmiştir. Ebû Hafs İbnü'l-Kavvâs, sahih hadislerin rivayetinde titizliği ve geniş ilmi birikimiyle İbnü'l-Lebbân'ın hadis anlayışını şekillendirmiştir. İbrâhim b. Abdurrahman el-Fezârî, genç yaşta içtihad derecesine ulaşmış bir Şafîî âlimi olarak İbnü'l-Lebbân'a fıkıh ve hadis konularında rehberlik etmiştir. Tâceddîn Ali b. Ahmed el-Garrâfî, İskenderiye'deki medresesinde İbnü'l-Lebbân'a hadis ilmi konusunda derinlemesine eğitim vermiştir. Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî, geniş hadis bilgisi ve pek çok farklı âlimden aldığı derslerle İbnü'l-Lebbân'ın hadis anlayışını zenginleştirmiştir. Son olarak, Zeynüddîn Sıbtu Ziyâde el-Gumârî, İbnü'l-Lebbân'ın Mısır'a geldikten sonra hadis ilminde ilerlemesine katkıda bulunmuş, ona değerli bilgiler aktarmıştır.

Bu altı önemli hadis âlimi, İbnü'l-Lebbân'ın hadis ilmindeki gelişiminde büyük rol oynamış, ona sağlam bir ilmi temel kazandırmışlardır. İbnü'l-Lebbân'ın hadis ilminde yetkin bir konuma gelmesinde bu hocaların katkıları büyüktür. Her biri, İbnü'l-Lebbân'ın ilmî şahsiyetini ve hadis ilmine olan bağlılığını pekiştiren önemli şahsiyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, İbnü'l-Lebbân'ın ilmi mirasında, bu hocaların etkisi ve rehberliği büyük bir öneme sahiptir.

¹¹⁸ Ebû 't-Tîb Muhammed b. Aḥmed b. 'Alî el-Fâsî el-Fâsî, *Zeylu't-Takyîd fî Ruvâtu's-Sunen ve'l-Esânîd*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/503; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ḥudayrî es-Süyûtî, *Husnu'l-Muhadara fî Tarihi Mısır ve'l-Kahire*, thk. Muhammed 'Ebu'l-Fadl 'Ibrahim (Mısır: Daru 'Ihyai'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1387/1967), 1/389.

2.2. TALEBELERİ

Bir kimsenin ilmî, siyâsî veya şahsî anlayışlarını en iyi yansıtabilecek olan eserleri talebeleridir. İslam ilim geleneğinde bir ilim öğrencisi, hocasından aldığı bilgileri kendi yetenekleriyle harmanlayıp talebelerine aktarır. Bu şekilde bir ilim geleneğinin devamlılığı sağlanmış olur. Yakın talebelerinin bilinmesi, hocanın ilim anlayışını ve çalışmalarını hangi yönde devam ettirdiğini anlamamıza yardımcı olur. Tespit ettiğimiz kadarıyla İbnü'l-Lebbân'ın yetiştirdiği hadis talebeleri şunlardır:

2.2.1. İbn Ümmü Kasım (ö. 749/1349)

Hasan b. Kasım b. Abdullah b. Ali Ebû Muhammed Bedrüddîn olarak bilinen, İbn Ümmü Kasım lakaplı, el-Murâdî asıllı Mısırlı fıkıh, hadis ve Arap dili âlimidir. Aslen Fas'ın Asfi bölgesine mensup olan İbn Ümmü Kasım, farklı bilim dallarında yetkin bir şahsiyettir. İbn Ümmü Kasım, Arap dilinde ve fıkıhta derin bilgi sahibi olup, özellikle nahiv ve sarf alanlarında üstün bir üne sahiptir. Kıraat ilmini, âlim Mecdüddin İsmail b. Şeyh Tâcüddin Muhammed el-Benâktî'den öğrendi. Hadis alanında İbnü'l-Lebbân'dan istifade etmiştir. Arap dilini ise Ebû Hayyan'dan ve diğer birçok âlimden öğrenmiştir. Fıkıh eğitimi için Şerafüddin el-Muğilî el-Mâlikî' ve İbnü'l-Lebbân'dan ders almıştır.¹¹⁹ Çeşitli eserler yazan ve birçok bilim dalında uzmanlaşan İbn Ümm Kâsım, *Teshil* ve *el-Şâtibiyye* üzerine şerhler, *el-Elfiyye* üzerine şerh, *Tefsirü'l-Kur'ân* adlı on ciltlik bir çalışmanın yanı sıra “İrâbü'l-Kur'ân” ve duraklama kuralları üzerine bir eser yazmıştır.

İbn Ümm Kâsım hicri (749/1349) yılında Ramazan Bayramı günü vefat etmiş ve Mısır'ın Siryâkus bölgesinde defnedilmiştir. Bu dönemde çeşitli bilim dallarında önemli katkılarda bulunmuş ve önemli bir miras bırakmıştır.¹²⁰

2.2.2. Şihâbüddin Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî' (ö. 749/1349)

Ahmed b. Aybek b. Abdullah el-Hassamî el-Mısırî ed-Dimyâtî, Şihâbüddin b. İzzeddin olarak bilinen ve İbnü'd-Dimyâtî lakabıyla anılan önemli bir âlimdir. Annesinin babası nedeniyle bu lakapla tanınmıştır.

¹¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 1/227; Akpınar, “İbnü'l-Lebbân”, 21/120-121.

¹²⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, 1/227.

Ahmed b. Aybek ed-Dımyâtî, birçok hocadan hadis ve ilim dersleri almıştır. Bu hocalar arasında el-Haccâr, Ahmed b. Durâde, Ebû Ali el-Hasan b. Ömer el-Kurdî, Muhammed b. Ahmed b. ed-Dimâğ, Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Reşîk, Şehîde bnt. Ebu'l-Hasan b. Abdülazîm el-Husnî, Huzayra bnt. Ömer b. Es'ad b. el-Menjâ ve İbnü'l-Lebbân gibi isimler yer almaktadır. Aynı zamanda İskenderiye'de Ebû İshak İbrahim b. Ahmed b. Abdülmuhsin el-Ghâfi ve diğerlerinden ders almıştır. Dımaşk'ta birçok hocadan ders aldı ve ilimlerinde yetkinlik kazanmıştır. Ahmed b. Aybek'in çalışmaları arasında kıraat, usul ve fıkıh alanlarında katkıları bulunmaktadır.

ed-Dımyâtî, Kahire'de Aserüddin ve Fethüddin İbn Seyyidünnâs'tan ders almıştır. Genç yaşta hadis rivayet ederek el yazmaları kopyalamış ve ders almıştır. Kendi eserlerini ve kaynaklarını derlemiş, okumuş ve seçkin hocalarından dersler almıştır. İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sini ezberledi ve Kâzî Diyâeddin Yusuf b. Ebû Bekir b. Hatîb Beytû'l-Âbâr için bir şeyhlik hazırlamıştır. İbnü'd-Dımyâtî, 749 (1349) yılında bir veba salgınında Mısır'da vefat etmiştir.¹²¹

2.2.3. Takiyyüddîn Muhammed İbnü'l-Bibâî (ö. 749/1349)

eş-Şeyh el-İmam Takiyyüddin Muhammed el-Bibâî veya İbnü'l-Bibâî olarak da bilinir. Biba¹²² Kâdısı'nın oğludur. İlmî eğitimini, dönemin önemli âlimleri olan el-İmâd el-Bilbîsî ve İbnü'l-Lebbân gibi isimler yanında tamamlamıştır. O, İbnü'l-Lebbân'dan hadis ve fıkıh konusunda istifade etmiştir. Fıkıh alanında öylesine yetkinleşmiştir ki Mısırlı fıkıh âlimleri arasında en meşhur olanlardan biri haline gelmiştir. Hafız Zeynüddin el-İrâkî, vefatlarını kaydettiği eserinde ondan bahsederek, onun fıkıhta üstün bir yetkinliğe sahip olduğunu, aynı zamanda güvenilir bir kişiliğe, sağlam bir dine ve takvaya sahip olduğunu belirtmiştir.¹²³

Takiyyüddin Muhammed, geçimini ticaretle sağlamış ve yılda bir veya iki kez İskenderiye'ye seyahat etmiştir. Ayrıca, Amr Camii'nde herhangi bir ücret almadan ders vermiştir. *el-Rafî* ve *el-Ravda* kitaplarını ezberlemiş ve *el-Hâvi's-sagîr* kitabını etkili bir şekilde açıklayabilmiştir. Şeyh Ebû Abdullah b. el-Hac ve diğer iyi insanlarla dostluk ilişkileri geliştirmiştir. Hayatının sonlarına doğru, Ak Sungur Camii ve Âl-i Melik

¹²¹ Şafedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 6/162.

¹²² Biba, Mısır'ın başkenti kahire'nin yakınlarında bulunan bir yerleşim yeridir.

¹²³ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâr men Zeheb*, 8/280.

Medresesi'nde dersler vermeye devam etmiştir. Hocası el-İmâd el-Bilbîsî'nin vefat ettiği 749 Şaban ayında onun yerine ders vermeye başlamıştır. Aynı yıl şehit olarak vefat eden Takiyyüddîn Muhammed'in cenazesi büyük bir kalabalık tarafından defnedilmiştir.¹²⁴

2.2.4. Zeynüddin el-İrâkî (ö. 806/1404)

Zeynüddin Ebü'l-Fadl Abdü'r-Rahîm b. Hüseyin el-İrâkî, Hicri 725-806 (1325-1404 Miladi) yılları arasında yaşamış büyük muhaddislerdendir. Hadis ve İslam ilimleri alanında önemli bir âlimdir. İbn Hacer el-Askalânî, 786 yılında onunla tanıştı ve ondan ders almaya başladı. İbn Hacer, on yıl boyunca İrâkî'nin öğrencisi oldu ve 797'de hadis ilimleri alanında ders verme yetkisi aldı. İrâkî, İbn Hacer'e *el-elfiyye* gibi önemli eserleri okuma ve ders verme icâzeti verdi. İrâkî, İbn Hacer'i "hafız" olarak nitelendirdi ve ilimde ona rehberlik etti. İrâkî'nin rehberliği, İbn Hacer'in yetişmesinde ve gelecekte hadis alanında önemli bir âlim haline gelmesinde büyük bir rol oynadı. Zeynüddin el-İrâkî, hadis ve Şafîî fıkhi konusunda İbnü'l-Lebbân'dan yararlanmıştır.¹²⁵

İbnü'l-Lebbân'ın hadis alanında kendisinden istifade eden talebeleri, onun ilmî birikimi ve rehberliği sayesinde önemli âlimler haline gelmişlerdir. İbn Ümmü Kasım, Şihâbüddîn Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî, Takiyyüddin Muhammed İbnü'l-Bibâî ve Zeynüddin el-İrâkî gibi isimler, İbnü'l-Lebbân'ın derslerinden ve ilmî rehberliğinden büyük ölçüde faydalanmışlardır. Şehâbeddin Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî, birçok hocadan aldığı derslerle geniş bir ilmî birikime sahip olmuş, hadis ve kıraat alanlarında önemli katkılarda bulunmuştur. İbnü'l-Lebbân'dan aldığı hadis ve fıkıh dersleri, onun ilmî yolculuğunda önemli bir rol oynamıştır. Takiyyüddin Muhammed İbnü'l-Bibâî, İbnü'l-Lebbân'dan hadis ve fıkıh alanlarında ders alarak bu alanlarda büyük bir yetkinlik kazanmıştır. Onun fıkıhta üstün bir yetkinliğe sahip olduğunu, güvenilir ve takvalı bir kişiliğe sahip olduğunu belirtmiştir. Zeynüddin el-İrâkî, İbnü'l-Lebbân'dan hadis ve Şafîî fıkhi konularında yararlanmış ve bu rehberlik sayesinde önemli bir muhaddis ve âlim haline gelmiştir.

¹²⁴ İbn Kâdî Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 3/70.

¹²⁵ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *el-İşâbe fî Temyîzi's-Şahâbe*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avvaḍ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/104; Akpınar, "İbnü'l-Lebbân", 21/120.

Bu dört önemli şahsiyetin İbnü'l-Lebbân'dan aldıkları eğitim ve rehberlik, onların ilmî gelişimlerinde kritik bir rol oynamıştır. İbnü'l-Lebbân, sadece kendi çağında değil, kendisinden sonra gelen nesiller üzerinde de derin etkiler bırakmıştır. Onun ilim dünyasına katkıları ve yetiştirdiği talebeler, İbnü'l-Lebbân'ın ilmî mirasının ne denli büyük ve kalıcı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, İbnü'l-Lebbân'ın ilmi rehberliği, İslam ilim tarihindeki yerini daha da pekiştirmektedir.

2.3. ESERLERİ

İbnü'l-Lebbân'ın hadis ilmi dışındaki diğer eserleri önceki bölümlerde detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölümde, özellikle hadis alanında kaleme aldığı eserler üzerinde durulacaktır. Bu sayede, İbnü'l-Lebbân'ın hadis ilmine yaptığı katkılar daha net bir şekilde anlaşılabilecektir.

2.3.1. Muhtasarı 'Ulûmi'l-hadîs

Bu kitap İbn Salah'ın *Ma'rifetü usûli'l-hadîs* üzerine yazılan özet bir çalışmadır. Bedrüddîn ez-Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh* kitabında bu kitap ile ilgili şunları söylemektedir: “*Bana şeyhimiz Moğultay b. Kılıç rahimehullah haber verdi ve dedi ki: 'Bazı mağribli ilim talebeleri İbnü'l-Lebbân'nın bir eserinden bahsetmektedir ve isminin Islâhu Kitâbi İbn Salâh olduğunu söylemektedir. Moğultay b. Kılıç, kitabı bulmaya çalışmış fakat bulamayınca aramaktan vazgeçmiştir. Sonra Şeyh Alaaddin bu isimle bir tenkid kitabı yayınlamıştır.*”¹²⁶

Hafız Yâfiî, İbnü'l-Lebbân hakkında “*Onun, İbni's-Salâh ve Nevevî'nin Ulûmü'l-hadîs alanındaki eserleri hakkında toplu ve faydalı eserleri vardır.*” demiştir.¹²⁷

Bu eseri Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı veritabanında bulunan 18 kütüphane de araştırdık. Bu veritabanında İbnü'l-Lebbân'ın sadece *İzâletü's-şübühât* adlı eserine ulaştık. Başka eserine ulaşamadık. Bu eserin bulunamamasının sebebi

¹²⁶ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdır eş-Şâfiî ez-Zerkeşî, *en-Nuket 'alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynul'âbidîn b. Muhammed Bilâ Ferec (Riyad: Eḍvâu's-Selef, 1419/1998), 1/10.

¹²⁷ Yâfiî, *Mirâtu'l-Cenân*, 4/224-225; İbn Kâdi Şuhbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 3/53; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin* (Beyrut; Lübnan: Mu'essesetu'r-Risâle, 1414), 3/78.

muhtemelen *İzâletü's-şübühât* kadar ilgi görmemesi ve İbnü'l-Lebbân'ın orijinal fikirlerinden çok İbnü's-Salah'ın *Ulûmü'l-hadîs* kitabının bir özeti olmasıdır.

2.3.2. el-Emâlî

İbnü'l-Lebbân'ın hadis alanında kaleme aldığı önemli eserlerinden biri de *el-Emâlî* adlı kitabıdır. Bu eser, İbnü'l-Lebbân'ın diğer çalışmaları arasında önemli bir konuma sahip olup, tek bir hadis üzerine derinlemesine analizler sunmaktadır. İbnü'l-Lebbân *İzâletü's-şübühât* adlı eserinin nüzul sıfatı bahsinde “Hz. Peygamber’e hayatta iken ve ölümünden sonra ona selam vermek” başlığı altında bu kitabından bahsetmiştir. “*Kim, bana selâm verirse, onun selâmını almam için Allah mutlaka bana rûhumu iâde eder. Ben de onun selâmına karşılık veririm*”¹²⁸ hadisini uzun bir şekilde anlatır. Bu hadisteki ruh kelimesi üzerinde duran İbnü'l-Lebbân, Allah'ın ruhları vahdaniyetinin tahkiki ve şuhudunun tekmili için topladığını ve onları yaratılmışların hidayeti için geri gönderdiğini ifade eder. Bu durumun ilâhî bir sır olduğunu vurgular. Ruhun Allah ile sürekli bir bağlantı halinde olduğunu ve ruhların zail olamayacağını ifade eder. Buradan hareketle ruhların en latifi olan Hz. Peygamberin ruhu için yaşarken de ölümünden sonra da aynı olduğunu söylemektedir. Yani bir kişi ona selam verdiğinde aynı hayatta olduğu gibi Allah onun ruhunu gönderir ve selamı alır. Konuyu bu kitabında daha detaylı incelediğini ifade etmiştir.¹²⁹

İbnü'l-Lebbân'ın *İzâletü's-şübühât* adlı eserinde söz ettiği bu kitabın yazma nüshalarına ulaşamadığımızdır. Eserin varlığı ve içeriği hakkında bazı kaynaklarda bilgiler bulunmasına rağmen, fiziksel olarak araştırdığımız kütüphane ya da arşivlerde rastlanmamıştır. Bu sebeple, eserin tam metni ve detaylı içeriği hakkında bilgi edinmek şu an için mümkün olmamaktadır.

2.3.3. İzâletü's-şübühât 'anî'l-âyât ve'l-ehâdîsi'l-müteşâbihât

Diğer eserlerine ulaşamadığımız için İbnü'l-Lebbân'ın hadis konusundaki önemli bir çalışması olan *İzâletü's-şübühât* isimli eseri üzerinde durulacaktır. Bu

¹²⁸ Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit (Beyrut; Sayda: el-Maṭba'atu'l-Enşâriyye, 1323), “menasik”, 98 (No. 2041).

¹²⁹ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 290.

bağlamda eserin İbnü'l-Lebbân'a nispeti, eserin nüshaları ile eserin gerek teknik, gerekse muhtevâ açısından incelenmesi yapılacaktır.

2.3.3.1. Kitabın İsmi ve İbnü'l-Lebbân'a Nispeti

İbnü'l-Lebbân'a nispet edilen bu kitabın tam ismi *İzâletü's-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-ehâdîsi'l-müteşâbihât*'tır. Hafız Süleymân el-Yâfiî ve Ahmed ed-Dâvûdî kitaplarında eserin ismini verdiğimiz şekilde zikretmişlerdir.¹³⁰ Kitabın ismini farklı olarak veren kaynaklar da vardır.

İbn Fazlullah el-Ömerî, kitabında ismini *Müteşâbih fi rabbâniyet* olarak vermektedir.¹³¹ Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Te'vilu'l-şubuhât* olarak zikretmektedir.¹³² *İzâletü's-şübühât* ismi genellikle kitabın kısaltılmış halidir. İbrahim b. Allân kitabında eseri bu kısa isimle zikretmiştir.¹³³ Süyûtî, kitaplarında *Şerh âyâtî's-sıfât* olarak zikretmektedir.¹³⁴ Tâcuddîn es-Sübki,¹³⁵ İbn Kâdî Şühbe,¹³⁶ Makrîzî,¹³⁷ İbnü'l-İmâd¹³⁸ kitaplarında *Müteşâbihü'l-Kur'an ve'l-hadîs* olarak vermektedirler. Ahmed b. Muhammed el-Ednevî, kitabında *Müteşâbihü'l-Kur'an* olarak zikretmiştir.¹³⁹ Kâtib Çelebi, ismini *Reddü'l-müteşâbih ile'l-muhkem* olarak zikretmektedir.¹⁴⁰ Bazı nüshalarında *Reddü'l-âyâtî'l-müteşâbihât fî asmâihî teâlâ ve sıfâtihî an mâ yuvehhimu't-tecsîm ve't-teşbih* olarak zikrediliyor.

Görüldüğü gibi İbnü'l-Lebbân'ın eseri bazı kaynaklarda farklı isimler ile adlandırılmıştır. Bu isimlere baktığımızda genellikle aynı doğrultuda olduğunu görmekteyiz. Kanaatimizce müellifler kitabın içeriğinden yola çıkarak kendilerine göre

¹³⁰ Yâfiî, *Mirâtu'l-Cenân*, 4/248; Şemsuddîn ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, 2/81.

¹³¹ İbn Fadlillâh el-'Umerî, *Mesâlikü'l-'Ebsâr fî Memâlikü'l-'Emsâr*, 8/403.

¹³² Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *İthâfû's-sâdeti'l-müttakîn bi-şerhi esrâri İhyâ'î 'ulûmî'd-dîn* (Beyrut; Lübnan: Daru İhyai't-Turas el-Arabî, 1414), 2/2.

¹³³ Muhammed Alî b. Muhammed Allân b. İbrâhîm el-Bekrî es-Sıddîkî İbn Allân, *el-Fütûhâtü'r-rabbâniyye 'ale'l-Ezâkari'n-Neveviyye* (Beyrût; Lübnan: Daru İhyai't-Turas el-Arabî, ts.), 1/198.

¹³⁴ Ebü'l-Fa'zî Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmî'l-Kur'an*, çev. Doç. Dr. Sakıp Yıldız (İstanbul: Madveyayıcılık, 1394/1974), 1/35; Ebü'l-Fa'zî Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Mu'tereku'l-Akrân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1408/1988), 1/111.

¹³⁵ Tâcuddîn es-Sübki, *Tabakâtu's-Şâfi'iyyeti'l-Kubrâ*, 9/94.

¹³⁶ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, 3/53.

¹³⁷ Makrîzî, *el-Muqaffa'l-kebir*, 5/120.

¹³⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâr men Zeheb*, 8/279.

¹³⁹ Ahmed b. Muhammed el-Ednevî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, thk. Süleymân b. hâlih el-Hazzî (Suudi Arabistan: y.y., 1417/1997), 297.

¹⁴⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutubi'l-Funûn*, 1/837.

isimlendirmişlerdir. Bu isimlendirmelerden de anlaşılacağı üzere kitabın İbnü'l-Lebbân'a nispet edilmesinde bir ihtilaf yoktur. Müellifler eserin ismini verdiğimiz şekliyle zikrettiği gibi kitaptan alıntılar da yapmışlardır. Kastallânî, *İrşâdü's-sârî* ve *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* kitabında *İzâletü's-şübühât* kitabından alıntılar yapmış ve kitabı övmüştür.¹⁴¹ Ebü'l-Beka el-Kefevî, *el-Külliyât* adlı eserinde kitaptan alıntılar yapmıştır.¹⁴² Münâvî, *Feyzü'l-kadîr* kitabında *İzâletü's-şübühât*'tan bahsetmiştir.¹⁴³ Buradan da anlaşıldığı gibi kitabın İbnü'l-Lebbân'a nispetininde herhangi bir ihtilaf yoktur. Bu yazarlar kitaplarında bu eserden faydalanmışlardır.

2.3.3.2. Nüshaları

İzâletü's-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-ehâdîsi'l-müteşâbihât adlı eserin Türkiye'de ve muhtelif kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunmaktadır. Tespit edebildiklerimiz şunlardır:¹⁴⁴

1. İstanbul Köprülü Kütüphanesi 1601 numaradadır. Bu nüsha iki bölümden oluşmaktadır. Nüshanın sonunda *Cevâbü su'âlin 'ammâ yef'alühü'l-mutasavvife min ahzi'l-'ahdi ve'l-intisâb ve ilbâsi'l-hurfa* adlı eser bulunmaktadır.
2. Bir nüsha İrlanda'nın Dublin şehrinde bulunan Chester Beatty Kütüphanesinde bulunmaktadır. Nüsha, 3354 numarada kayıtlıdır. Bu nüsha tam bir nüsha olup Medine'de yazılmıştır. 45 sayfadan oluşmaktadır. Bu nüsha 867 yılında yazılmıştır. Bu nüshada kitabın ismi *İzâletü's-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-ehâdîsi'l-müteşâbihât* olarak verilmiştir. Müellifin ismi uzunca ve çokça övülmüştür.
3. Bir diğer nüsha, Mısır'ın Kahire şehrinde bulunan el-Ezher Kütüphanesinde bulunmaktadır. Genel rakam 132407 ve özel rakamı 7208 olarak numaralandırılmıştır. Bu nüsha tam değildir. Bu nüsha bir grup kişinin bir araya gelip yazmasından oluşmaktadır. Bünyesinde iki farklı yazı çeşidi

¹⁴¹ Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Kastalânî, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996), 1/150, 4/105; Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Kastalânî, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye bi'l-Menhi'l-Muhammediyye* (Kahire: el-Mektebetu't-Tevfîkiyye, ts.), 1/175.

¹⁴² Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kefevî el-Hanefî Ebü'l-Bekâ', *el-Külliyât*, thk. 'Adnân Dervîş, Muhammed el-Misrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, ts.), 109.

¹⁴³ Zeynuddîn Muhammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-'Ârifin el-Haddâdî el-Munâvî, *Feydu'l-Kadîr fî Şerhi'l-Câmi'i's-Şağîr* (Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1356/1937), 2/306.

¹⁴⁴ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 87-91.

bulunmakta ve 91 sayfadır. Bu nüsha onuncu asrın ikinci yarısında yazılmıştır. Kitabın ismi *Reddū'l-âyâtî'l-müteşâbihât fî asmaihi teala ve sıfatıhi an mâ yuvehhimu't-tecsim ve't-teşbih* olarak geçmektedir. Bu nüshada aslı başlıklar ve bunların altındaki feri başlıklar kırmızı renklidir. Kitabın neredeyse dörtte biri eksiktir.

4. Bir nüsha da Yemen'in Terim şehrinde bulunan Ahkaf Kütüphanesinde bulunmaktadır. 59 numarada kayıtlı tam bir nüsha olup hattı güzel bir nüshadır. İki okunaklı hat ile yazılmıştır. 41 sayfadan oluşmaktadır. Bu nüsha 989 yılında yazılmıştır. Kitabın ismi *İzâletü's-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-ehâdîsi'l-müteşâbihât* olarak verilmiştir. Yazar tam ismi ile verilmiş ve çokça övülmüştür.
5. Bir diğer nüsha Fransa'nın Paris şehrinde bulunan Ulusal Kütüphanede bulunmaktadır. 645 sayısı ile numaralandırılmıştır. Nüsha tam değildir. Bu nüshanın çeşitli yerlerinde eksikler vardır. Ne zaman yazıldığı ile ilgili bir bilgi yoktur. Sayfa sayısı 31'dir. Bu nüshanın başında kitabı özetleyen bir parça vardır. Kitabın ismi *Müteşâbihü'l-Kur'ân ve'l-Hadîs* olarak geçmektedir.
6. Bir nüshası da Mısır'ın Kahire şehrinde bulunan el-Ezher Kütüphanesinde bulunmaktadır. Genel rakamı 685 ve özel rakamı 24 olarak numaralandırılmıştır. Bu nüsha toplamadır.
7. Aynı şekilde bir diğer nüsha Mısır'ın Kahire şehrinde bulunan el-Ezher Kütüphanesinde bulunmaktadır. Genel rakamı 97641 ve özel rakamı 2095 olarak numaralandırılmıştır.

2.3.3.3. Müellifin Eseri Yazmadaki Amacı

İbnü'l-Lebbân, kitabının başında telif sebebini şu şekilde ifade etmiştir. “*Bana öyle bir şey sordun ki bu zamanda bu konuyu konuşmak ve cevaplandırmak gerçekten zor bir iştir. Böyle konuların zararı da umumî olur. Bazı bid‘atçılar bu konuyu yani ayet ve hadislerde geçen Allah’ın zat ve sıfatları ile ilgili müteşâbihleri, hadis ve fıkıh ilmine dayandırarak teşbih ve tescime düşmeye aldırış etmeden, Selef-i Sâlihîn’nin yolunda gittiklerini iddia ederek hem genele hem de özele yaydılar. Bunu yaparken de kitap ve sünnete dayandıklarını söylediler. Bu konularda te’vil yapanları hemen yererler. Bunlar hem teşbih ve tescime düşerler hem de te’vil yapanlara karşı çıkarlar. Onlara eleştiriler*

*geldiğinde hemen ayet ve hadislerin zahirinden delil getirirler. Sahâbe ve tabiînin böyle kendileri gibi düşündüklerini söylerler. Onların kendi sözlerine muhalif bir şey söylemediklerini iddia ederler. Bunların hem kendileri sapmış hem de başkalarını saptırmışlardır. Bazı anlayışı zayıf insanlar bunlarla dalalete girerler. İşte bu konuda benden bir şeyler yazmamı istedin. Bu soruya cevap vermek gereklidir. Bunu Allah rızası ve Resûlü için bütün Müslümanlara bir nasihat olsun diye yazdım”.*¹⁴⁵

Görüldüğü gibi İbnü'l-Lebbân, eserini kendisine gelen bir talep üzerine yazmıştır. Bu talep öğrencilerinden veya herhangi bir şahıstan gelmiş olabilir. Sözlerinden anladığımız kadarıyla müteşâbih ayet ve hadisler, o dönemin en çok tartışılan konularındandır.

İbnü'l-Lebbân bid'atçılar olarak nitelendirdiği bir gruptan bahsetmektedir. Bu grubun müteşâbih ayetler ve hadisler konusunda yanlış düşüktüklerini, ayet ve hadislerin zahirine göre amel ettiklerini ve bu yüzden teşbih ve tescîme düşüktüklerini, kendi fikirlerine eleştiriler geldiğinde delil olarak sahabe ve tabiînin kendileri gibi düşündüğünü iddia ettiklerini, bu fikri yaydıklarından dolayı insanları da yanlış sürüklediklerinden bahsetmektedir.

Dönemi araştırdığımızda İbnü'l-Lebbân'ın bahsettiği görüşlere sahip olan kişilerin Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve taraftarlarının olduğunu anlamaktayız.¹⁴⁶ Nitekim İbn Teymiyye'nin ölüm tarihine baktığımızda İbnü'l-Lebbân ile aynı asırda yaşadığı görülmektedir.¹⁴⁷ Dolayısıyla İbnü'l-Lebbân aslında bu eseriyle İbn Teymiyye'nin görüşlerine bir reddiyede bulunmaktadır.

2.3.3.4. Kitabın İçeriği ve Yöntemi

İbnü'l-Lebbân, müteşâbih hadis ve ayetler konusuna girmeden önce, kitabının giriş bölümünde telif sebebini açıklamış ve önemli bulduğu bazı meseleleri ele almıştır. Bu meseleleri, kendi bakış açısına göre detaylandırarak okuyucunun asıl konuya geçmeden önce dikkat etmesi gereken hususları vurgulamıştır. İbnü'l-Lebbân, böylelikle

¹⁴⁵ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 110-111.

¹⁴⁶ Hikmet Yağlı Mavil, “Kelâmî Bir Problem Olarak Fiilî Sıfatlar”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* III/5 (2015), 178-179.

¹⁴⁷ İbn Şâkir el-Ketbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, 1/74; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/144.

okuyucusunu zihnen hazırlamakta ve ana meselelere sağlam bir temel oluşturmaktadır. Bunlar:¹⁴⁸

- Sağlam bir kalbe sahip olmanın bir nimet olması,
- Sahâbîlerin Kitâp ve Sünnet'te bulunan müteşâbihleri anlaması,
- Müteşâbih ayet ve hadisleri anlamayı engelleyen sebepler ve bidat ehlinin çıkmasına sebep olan etkenler,
- Muhkem ve müteşâbih konusu. Bu konuyu önce icmâlî sonra tafsilî bir şekilde ele almıştır.

İbnü'l-Lebbân, Allah'ın zat ve sıfatlarıyla ilgili ayet ve hadislerde geçen müteşâbih konulara ayrıntılı bir şekilde değinmiştir. Kitabında ele aldığı konuları belirli bir sistematik çerçevede sunma gayreti içindedir. İbnü'l-Lebbân, çoğu eserde rastlanmayan özgün bir metodoloji kullanarak kitabındaki konuları başlıklandırmış ve her bir başlık altında ilgili sıfatı detaylı olarak açıklamıştır. Bu yöntemiyle, okuyucunun konuyu daha derinlemesine anlamasını ve ayet ile hadislerdeki müteşâbih ifadeleri daha net bir şekilde kavramasını amaçlamıştır.

İbnü'l-Lebbân'ın eserinde ele aldığı sıfatlar arasında Nefs (نفس), Sûret (صورة), Vech (وجه), Ru'yet (رؤية), Sem' (سمع), Basar (بصر), Ayn (عين), Ayân (أعيان), Kelâm (كلام), Batş (بطش), Yed (يد), Yedeyn (يدين), Âsâbi' (أصابع), Enâbil (أنابل), Cenb (جنب), Kadem (قدم), Fevkiyet (فوقية), İstivâ (استواء), İsra ve Miraç (الإسراء والمعراج), Nüzûl (نزول), Meci' (مجيء), İtyân (إتيان), Kurban (قرب), İndiyet (عندية), Maiyyet (معية), Eyniye (أينية), Hubb (حب), Dıhk (ضحك), Gazab (غضب) ve Rıdâ (رضا) bulunmaktadır.¹⁴⁹

İbnü'l-Lebbân bu sıfatlara değinirken ayette geçiyorsa önce ilgili ayeti sonra ilgili hadisi vermiştir. Eğer sıfat sadece hadiste geçiyorsa sadece ilgili hadisi zikretmektedir. Ayet-ayet, ayet-hadis, hadis-ayet ve hadis-hadis bağlantısını kurup muhkem ayet ve hadislerden yararlanma kaidesini kullanmış, ayeti veya hadisi tenzîh prensibi çerçevesinde yorumlamaya çalışmıştır.¹⁵⁰

¹⁴⁸ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 111-125.

¹⁴⁹ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 127-347.

¹⁵⁰ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 124-125, 144.

Kitabında değindiği hadisler genellikle *Kütüb-i Sitte* içerisinde yer alan rivayetlerdir. Bunun içinden de genellikle Buhârî ve Müslim'den vermektedir. Az da olsa diğer hadis kitaplarından da hadisler almıştır. Kitabında 73 rivayet yer almaktadır. Bunların 21 tanesi müteşâbihlik barındıran sıfatların yer aldığı hadislerdir. Diğerleri ise müteşâbih ayet veya hadisleri te'vil için kullandığı hadislerdir. Dolayısıyla bir nevi hadisleri hadislerle açıklamaya çalışmıştır.

İbnü'l-Lebbân, zikrettiği hadislerin senedini tam vermemekte sahabî râvileri zikretmekle yetinmektedir.¹⁵¹ Bazı hadislerde sahabîyi zikretmediği de olmaktadır.¹⁵² Bazen “bir hadiste”, “bir rivayette”, “Resûlullah'tan sabit olan bir haberde” şeklinde meçhul kalıplarla hadisleri vermektedir. Bazen “Buhârî de sabit olan”, “Buhârî ve Müslim'de sabit olan”, “Tirmizî'de geçen”, “Sahihayn'da geçen” gibi kalıplarla hadislerin kaynağına işaret etmektedir. İbnü'l-Lebbân, hadisleri ilim ehli tarafından itibar gören kitaplardan vermektedir.¹⁵³ Hadislerin sıhhati ile alakalı konulara genellikle değinmemek ile birlikte bazı istisnaî durumlarda bir hadisin sahih veya sabit olduğunu vurgulamaktadır. Mesela bazı hadisleri verirken zaman zaman sıhhatini vurgulamak için “*es-Sahîh'de rivayet edilmiştir*” yahut “*Nakil ehli nezdinde sahîh ve sabittir*” şeklinde ifadeler kullanmaktadır.¹⁵⁴ İbnü'l-Lebbân'ın kitabında ele aldığı rivayetler genellikle *Sahihayn*'da geçenlerdir. O her ne kadar diğer sûfî âlimler gibi eserindeki rivayetlerin sıhhatinden çok manasıyla ilgilense de tahlil ettiği hadisleri genellikle *Sahihayn*'dan vermeye çalışmıştır. Bazen hadislerin farklı varyantı varsa ve manaya etki edebilecekse onu da nakletmektedir.¹⁵⁵

İbnü'l-Lebbân'ın naklettiği rivayetler farklı ifadelerle hem *Buhârî*'de hem de *Müslim*'de yer almaktadır. “*Sahihayn'da rivayet edildiğine göre*” diyerek buna zaman zaman işaret etmiştir. Bu da İbnü'l-Lebbân'nın hadisleri *İzâletü's-şübühât* adlı eserine alırken kaynaklarına dikkat ettiğini göstermektedir.

Burada şu hususu da belirtmemiz gerekir ki İbnü'l-Lebbân hadisleri naklederken lafzen rivayetten bazen ayrılmıştır. Nitekim bazı yerlerde aynı hadisi farklı metinle

¹⁵¹ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 143-144.

¹⁵² İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 136.

¹⁵³ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 136,143,144,146.

¹⁵⁴ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 153,171.

¹⁵⁵ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 146.

zikretmiştir.¹⁵⁶ Bu da onun mana ile rivayete sıcak bakmadığını göstermektedir. İbnü'l-Lebbân hadislerin tamamını zikretmekten takti' suretiyle yalnızca Hz. Peygamberin ifadesinin geçtiği yeri yahut sadece müteşâbihi barındıran bölümü almayı tercih etmiştir.¹⁵⁷

İbnü'l-Lebbân'ın kitabında kullandığı başlıklar, kendine has ve sistemli bir yapıya sahiptir. "Kâle-kîle" ifadesini kullanmak yerine, dikkat çekmek istediği konular için genel başlık altında ilgili yeni başlıklar oluşturmuştur. Bu başlıklar konuyla ilgili başlıklar olup konunun başka boyutunu yada kendisinin konuyu getirmek istediği yönü gösteren başlıklardır. Yani asıl başlık olan ya da sıfatın altına ilişkilendirmek istediği başka bir yöne de dikkat çekmek için bir alt başlık koymaktadır. Başka bir ifadeyle İbnü'l-Lebbân konu arasında vermek istediği bir bilgi olursa onu, tenbîh (تنبيه), tabsira (تبصرة), işâret (إشارة), itibâr (اعتبار), tetimme (تتممة), latîfe (لطيفة), terbiye (تربية), fâide (فائدة), beyân (بيان), tahkîk (تحقيق), izâh (إيضاح), teşkîk (تشكيك), tezkire (تذكرة), dakîka (دقيقة) gibi başlıklandırmalar kullanmıştır.¹⁵⁸ Böylece kitabını belli bir tertip ve düzende yazmaya çalışmıştır.

İbnü'l-Lebbân, alt başlıklar ile sıfatlarla ilgili değinmek istediği ve sıfatla alakalı olduğunu düşündüğü bazı konuları ele almaktadır. Müteşâbih hadislerde geçen sıfat ile ilgili yorumunu yaptıktan sonra bunların başka yönünü gösteren genellikle tasavvufî yönlerine değinmektedir. Çoğu zaman tasavvufî yönden müteşâbih sıfatları açıklamaktadır. Kendi düşüncesini delillendirmek ve doğruluğunu ortaya koymak için aşırı te'viller getirmektedir.¹⁵⁹ İbnü'l-Lebbân'ın kitabı, başlıklar açısından sistemli bir yapıya sahip olsa da, bazı konuların gereğinden fazla uzatılması ve alakasız yerlere bağlantı kurulması, eserin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Özellikle sıfatlarla ilgili açıklamalar çok uzun ve karmaşık olduğunda, okuyucu, yazarın konuyu nasıl bu noktaya getirdiğini ve bağlantıları hangi mantıkla kurduğunu anlamakta güçlük çekmektedir. Bu

¹⁵⁶ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 144,146.

¹⁵⁷ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 136,146.

¹⁵⁸ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 127-347.

¹⁵⁹ Aşırı tevil örnekleri için bkz. Cemalettin Erdemci, "Kelam İlminde Nassı Anlama Sorunu ve Aşırı Yorum", *İslâmî İlimler Dergisi* I/2 (2006), 7-38.

durum, zaman zaman konudan kopmalara ve eserin takibini zorlaştıran bir anlatım tarzına yol açmaktadır.

Mesela sûret sıfatını açıklarken sûret ile ilgili “*Rableri onların bilmediği bir sûrette gelir*”¹⁶⁰ hadisinin hakikatının bulut gölgesi olduğunu daha sonra içinde züllet (ظلة) geçen başka bir hadisi getirip bundan kastın ruha bir sekinetin inmesi olduğunu söylemektedir. Daha sonra züllet kelimesinin bir te’vilinin Hz. Ebubekir’in Müslüman olmasının işareti olduğunu söylemektedir. Yine zülletin ikiye ayrılabilceğini ifade ettikten sonra bundan kastın rahmet ve azap bulutları olabileceğini getirdiği bir ayet ve hadis ile desteklemektedir. Sonraki aşamada sûret sıfatının görüntüsünün ameller olduğunu söyler. Bunu da getirdiği bir hadis ile desteklemeye çalışır.¹⁶¹ Görüldüğü üzere, İbnü’l-Lebbân, konuyu çok fazla dağıtarak anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu yaklaşımının, kitabının müteşâbih ayetler ve hadisler konusunda orijinal fikirler ortaya koymasına rağmen, geniş bir okur kitlesi bulamamasının ana nedeni olduğu kanaatindeyiz; zira konuları gereğinden fazla detaylandırarak, asıl manadan uzaklaştırmaktadır.

İbnü’l-Lebbân, eserinde bütün müteşâbih ayet ve hadislerle değinmemiştir. Kendisi, “*Biz daha çok Kitap ve Sünnet’te geçen müteşâbihlere değineceğiz. Bunu yaparken de yine Kitap ve Sünnet’e başvurarak bunları muhkem hale getireceğiz.*” demektedir.¹⁶² İbnü’l-Lebbân, daha çok meşhur olmuş, yaygınlaşmış, ilgi görmüş, tartışılmış, hatalı anlaşılmış ve karıştırılmış müteşâbihlere odaklanmıştır. Genellikle en fazla te’vile ihtiyaç duyulan hadisler üzerinde durmuştur. Hadisleri açıklarken kapalı kaldığını düşündüğü meselerlere de atıflarda bulunmaktadır. Bu durum da daha önce ifade ettiğimiz gibi konunun uzamasına sebep olmaktadır. Eğer hadiste o hadise has bir ıstılah varsa üzerinde durmuştur. Genellikle herkesin anlayabileceği sade bir dil kullanmaya çalışmıştır. Ayrıca bazı yerlerde kelâm ve sûfî ıstılahatına ait terimler kullanarak bu terimleri herkesin anlayabileceği tarzda anlatmaya özen göstermiştir.

¹⁶⁰ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru’l-Yemâme, 1414/1993), “Rikak”, 84 (No. 6204); Ebû’l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî Muslim, *Sahihu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1374/1955), “İman”, 182.

¹⁶¹ İbnü’l-Lebbân, *İzâletü’ş-şübühât*, 143-156.

¹⁶² İbnü’l-Lebbân, *İzâletü’ş-şübühât*, 196-197.

Mümkün olduğunca kelâmî lügat ve tartışmalardan uzak durmuştur. Bunun ile ilgili İbnü'l-Lebbân *“Kelâm âlimleri, bidatçilere karşı akli delilleri tedvin etmişlerdir. Kitap ve sünnetten açık deliller getirerek bu delilleri desteklemişlerdir. Sıfatlar konusu, kelâm kitaplarında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ancak bizim maksadımız, kelâm kitaplarındaki tartışmalardan yararlanmak veya onlardan delil sunmak değildir. Aksine, gerekli açıklamaları kitap ve sünnetten getirmek suretiyle meseleleri aydınlatmaktır. Bu bağlamda, sıfatlarla ilgili tartışmaların ayrıntısına girmeden, doğrudan Kur'an ve hadislerden deliller sunarak konuyu ele almayı hedeflemekteyiz.”* demektedir.¹⁶³ Kitabının bazı yerlerinde kelâm ilmini bazen eleştirse de zaman zaman kelâm ilmine girmek zorunda kalmıştır. Kelâm bahsinde, “bu konunun kelimcilerden çoğunun ayağını kaydırdığını” dile getirmiştir.¹⁶⁴ Böyle meselelerde temkinli olunması gerektiğini dile getirmiştir. Böylelikle kelâmcılara eleştiride bulunmuştur. Fakat kitabının başında *“O evvel ve ahirdir bütün araz ve cevherler onun evveliyetiyle başlar onun sonuyla son bulur”*¹⁶⁵ diyerek kelâm konusu olan cevher ve araz ile başlamıştır. Allah'a uzuv isnad etme ile ilgili müteşâbihlerde kelâm ilminden istifade etmiştir. Dolayısıyla eleştirisi kelama değil batıla düşen kelâmcılardır.

İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-Şübühât* adlı eserinde belirli konuları detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bunların başında, müteşâbih ayet ve hadislerin anlaşılmasını engelleyen sebepler gelmektedir. Müellif, sahabîlerin ölümünden sonra dini meselelerde başvurulacak otoritelerin azalması, Arapça bilmeyen Müslümanların çoğalması ve bidat ehlinin ortaya çıkması gibi faktörlerin, müteşâbihlerin doğru anlaşılmasını zorlaştırdığını ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır.¹⁶⁶ Bu konu ileride detaylı şekilde açıklanacaktır.

Müteşâbih ayet ve hadislerin anlaşılmasında muhkem ayet ve hadislerin önemi de İbnü'l-Lebbân'ın üzerinde durduğu bir diğer konudur. Muhkem ayet ve hadislerin, müteşâbih metinlerin doğru yorumlanmasında sağlam bir temel oluşturduğunu vurgulayan müellif, bu temel üzerinden yapılan yorumların daha sağlıklı olacağını belirtir.¹⁶⁷ Bu ilke İbnü'l-Lebbân'ın te'vil yönteminin temelini oluşturmaktadır. İleride detaylı şekilde anlatılacaktır.

¹⁶³ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-Şübühât*, 196.

¹⁶⁴ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-Şübühât*, 195-196.

¹⁶⁵ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-Şübühât*, 116.

¹⁶⁶ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-Şübühât*, 113-114.

¹⁶⁷ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-Şübühât*, 144.

Müellifin eserinde ele aldığı önemli konulardan biri de rüyetullah (Allah'ın görülmesi) meselesidir. İbnü'l-Lebbân, Kâdı Ebû Bekir İbn Arabî el-Mâlikî'nin (ö. 638/1240) Allah'ın dünyada görülemeyeceği ve bu nimetin sadece cennete giren müminlere has olduğu görüşüne katılmayarak, bu konuda farklı bir perspektif sunar. Eserinde geniş bir bölüm ayırdığı bu konuda, Kâdı Ebû Bekir'in görüşlerine detaylı cevaplar vererek reddiye niteliğinde açıklamalar yapmıştır. İbnü'l-Lebbân, Allah'ın gönül erbabı tarafından dünya hayatında da görülebileceğini savunur. Zikir halkalarının cennet bahçelerine benzetildiği bir hadisi¹⁶⁸ örnek göstererek, zikir meclislerinde ve murakabe anlarında kalbi Allah'tan alıkoyan perdelerin kalkmasıyla birlikte, bu görme nimetinin gönül ehli için dünyada da gerçekleşebileceğini öne sürer. Bu görüşünü desteklemek için sûret konusuyla ilgili bazı hadisleri de delil olarak sunar. İbnü'l-Lebbân'ın, ehl-i sünnetin genel görüşüne aykırı bu düşüncesi, büyük ihtimalle sûfi kişiliğinden kaynaklanmaktadır. İbn Arabî'nin, “*Biliniz ki, siz ölmeden Rabbinizi göremeyeceksiniz*” hadisini¹⁶⁹ delil göstererek, dünyada Allah'ı görmenin önünde bir perde olduğunu ve bu perdenin ölümle beraber kalkacağını ifade eden görüşüne karşı çıkar. İbn Arabî'nin bu görüşü, ehl-i sünnetin genel düşüncesiyle uyumlu olup, Allah'ı görmenin ahirette mümkün olduğunu vurgular. Ancak, İbnü'l-Lebbân Allah'ın dünyada da görülebileceğini savunarak, bu nimetin sadece ahirete özgü olmadığını ileri sürer. Bu yaklaşım, onun sûfi bakış açısının bir yansımasıdır.¹⁷⁰

İbnü'l-Lebbân, Allah'ın sûret sıfatı konusunu derinlemesine ele almış ve bu hususta detaylı açıklamalar yapmıştır. Allah'ın bazı sûretlerde tecelli etmesi meselesi, eserde önemli ve kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Bu bağlamda, İbnü'l-Lebbân, konuyu ayrıntılı bir yaklaşımla açıklığa kavuşturmuştur.¹⁷¹

Hakikat-ı Muhammediye bütün nurların Hz. Peygamber'den gelip ona dönmesi meselesi de İbnü'l-Lebbân'ın önem verdiği konular arasındadır. Müellif, bu konuyu

¹⁶⁸ “Cennet bahçelerine uğradığınız vakit, oradan faydalanın. Ashab-ı Kiram: Cennet bahçeleri nedir? diye sordular. Hz. Peygamber: Zikir halkaları, diye cevap verdi”. Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ et-Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Fu'âd 'Abdübâkî (Mısır: Şirketu Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975), “devaat”, 82 (No. 3510).

¹⁶⁹ Muhyiddîn İbn Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, thk. Ebû Alâ Afîfî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 215-216.

¹⁷⁰ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 167.

¹⁷¹ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 141-158.

derinlemesine ele alarak, Hz. Peygamber'in nurlu varlığının tüm diğer varlıklara kaynaklık ettiğini ve bu nurların yine ona döndüğünü ifade eder.¹⁷²

İbnü'l-Lebbân, Allah'ın zatına kurbiyet ve akrebiyetin önemini vurgulayarak, bu meseleye derinlemesine bir açıklık getirir. Allah'a yakın olmanın manevi boyutlarını ayrıntılı şekilde ele alan müellif, kurbiyet ve akrebiyet konularını kapsamlı bir şekilde incelemiş ve bu husustaki düşüncelerini okuyucuya aktarmıştır.¹⁷³

İbnü'l-Lebbân eserinde müteşâbih ayet ve hadislerin doğru anlaşılması için gerekli metodolojik yaklaşımlar ve te'vil kaideleri üzerinde sunarken, İslam düşüncesinin önemli meselelerini de detaylı bir şekilde ele almaktadır. Müellifin üzerinde durduğu sözü geçen konular, eserin İslam ilim ve düşünce tarihinde önemli bir yer edinmesini sağlamaktadır.

İbnü'l-Lebbân, Kur'an'a ve İslamî ilimlere derinlemesine hâkim bir âlimdir. Fıkıh, kıraat, hadis, tasavvuf ve kelâm gibi çeşitli alanlarda kendisini geliştirmiş olan İbnü'l-Lebbân'ın bu çok yönlülüğü, eserlerine yansımaktadır. Onun kitabında yaptığı te'viller incelendiğinde, şu hususlar dikkat çekmektedir:

İbnü'l-Lebbân, genellikle kimsenin ilişki kurmadığı ayet ve hadislerle Allah'ın sıfatları arasında özgün ilişkiler kurmaktadır. Daha önce kimsenin yapmadığı te'villerde bulunarak, orijinal örnekler ve temsiller sunmaktadır. Örneğin, “cenb”, “kadem” ve “subuhât” gibi sıfatları açıklarken, kendi özgün yorumları ve örnekleriyle bu kavramları açıklığa kavuşturmuştur. Bu, onun yenilikçi yaklaşımının ve derin bilgisinin bir göstergesidir.¹⁷⁴

İbnü'l-Lebbân, hadisleri önce başka ayet ve hadislerle destekleyip ardından ayetlerle bağlantısını kurarak te'villerini sağlam temellere oturtur. Tartışmalı konulara yeni açıklamalar getiren İbnü'l-Lebbân, sadece mevcut bilgiyi aktarmakla kalmayıp, yeni perspektifler sunar. Bu yaklaşımıyla dönemin ilim çevrelerine ve sonraki nesillere önemli katkılar sunar. Eserinde geniş bilgi birikimini yansıtarak, Kur'an ve hadisler üzerindeki derin anlayışı, özgün yorumları ve tartışmalı konulara getirdiği açıklamalara ilmî

¹⁷² İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 297-299.

¹⁷³ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 301-308.

¹⁷⁴ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 223-231, 233-241.

kişiliğinin ve eserinin değerini artırır. Şimdi onun muhkem ve müteşâbih anlayışını detaylı bir şekilde anlamaya çalışalım.

2.4. MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH ANLAYIŞI

İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât* adlı eserinin başında, hadislerdeki ve ayetlerdeki müteşâbih kısımları anlama problemine özel bir önem atfetmiştir.¹⁷⁵ Eserinin başında, sıfatlar bölümüne geçmeden önce, müteşâbih kısımların anlaşılması bağlamında çeşitli başlıklar altında konuyu ele almıştır. Ancak müteşâbih ve muhkem kelimelerinin dil ve gramer açısından detaylı analizine girmemiştir. Bunun yerine, müteşâbihlerin anlaşılıp anlaşılamayacağı, kimlerin müteşâbihleri anlayabileceği, sahâbîlerin müteşâbihleri anlayıp anlamadığı ve müteşâbihlerin doğru anlaşılmasını engelleyen sebepler gibi daha kapsamlı konulara odaklanmıştır.¹⁷⁶

İbnü'l-Lebbân, müteşâbih ayet ve hadislerin doğru bir şekilde anlaşılmasının, İslamî ilimler açısından son derece önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda, müteşâbihlerin anlaşılabilirliği konusunda çeşitli görüşler ortaya koymuştur. Müteşâbih ayet ve hadislerin doğru bir şekilde anlaşılmasını engelleyen faktörler üzerinde durmuş ve bu faktörlerin neler olduğunu detaylı bir şekilde açıklamıştır.¹⁷⁷

İbnü'l-Lebbân, sahâbîlerin müteşâbih ayet ve hadisleri doğru bir şekilde anladıklarını belirtmiştir.¹⁷⁸ Sahabelerin, nâsîh ve mensûh ilmini, esbab-ı nüzul olaylarını ve ayetlerin üslubunu bildiklerini ve herhangi bir ihtilaf durumunda doğrudan Hz. Peygamber'e başvurduklarını ifade etmiştir.¹⁷⁹ Sahâbîlerin ilimde derin bilgi sahibi olmaları ve müteşâbihleri anlamada gösterdikleri titizlik, İbnü'l-Lebbân'ın bu konudaki görüşlerinin temelini oluşturmaktadır.

İbnü'l-Lebbân ayrıca, sahâbîlerin kendi görüş ve düşüncelerine güvenmediklerini, müteşâbih konularda sukût ettiklerini ve Hz. Peygamber'den bir bilgi gelmediği sürece şahsî yorum yapmadıklarını dile getirmiştir. Onların, muhkem ayet ve hadislerle yetinip, müteşâbih ayet ve hadislerin peşine düşmediklerini vurgulamıştır. Bu

¹⁷⁵ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 109-125.

¹⁷⁶ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 109-115.

¹⁷⁷ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 113-114.

¹⁷⁸ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 112.

¹⁷⁹ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 112-113.

durumun, sahâbîlerin anlama kabiliyetlerinin yüksek olması ve lügat açısından herhangi bir zorluk yaşamamaları ile açıklanabileceğini belirtmiştir.¹⁸⁰

Bu bağlamda, İbnü'l-Lebbân'ın eserinde yer verdiği görüşleri, müteşâbih ayet ve hadislerin doğru anlaşılmasını sağlayacak yöntemlerin belirlenmesinde büyük önem taşımaktadır. İbnü'l-Lebbân, müteşâbih kısımların doğru anlaşılması için gerekli olan ilmî kaideleri belirlemiş ve bu kaideler doğrultusunda te'viller yapmıştır.

Onun, müteşâbih hadisleri te'vil etme yöntemine geçmeden önce, tezin bütünlüğü açısından gerekli gördüğümüz bazı konulara ve İbnü'l-Lebbân'ın bu konular hakkındaki görüşlerine dair bilgi vermenin faydalı olduğu kanaatindeyiz. Bu şekilde, İbnü'l-Lebbân'ın müteşâbih ayet ve hadisler konusundaki yaklaşımını ve eserinde kullandığı metodolojiyi daha iyi anlamak mümkün olacaktır.

2.4.1. Muhkem, Müteşâbih ve Müşkil Kavramları

İbnü'l-Lebbân'ın muhkem ve müteşâbih ile ilgili söylediklerine geçmeden önce, hadis ilimleri (ulûmü'l hadis) içinde yer alan ve konumuzla alakalı olan “muhkem”, “müteşâbih” ve “müşkil” kavramlarına kısaca değinmekte fayda vardır.

Muhkem kelimesi kök itibarıyla حَكَم fiilinden gelmektedir. Bu fiil menetmek, alıkoymak ve engel olmak gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸¹ Buradan hareketle zülmü engelediklerinden dolayı yargılama yapan kişiye “hakim” denilmiştir. Muhkem kelimesi ise حَكَم fiilinin “if'al” kalıbına konularak elde edilen bir ism-i mef'ulüdür. Sağlam, güvenilir, dayanıklı ve güçlü gibi manalara gelmektedir.¹⁸²

Muhkem terim olarak anlaşılması için başka bir ayet ve hadise ihtiyaç duyulmayan ve kolayca anlaşılabilen, her yönüyle tam ve sadece bir anlama gelen, ayettin bizzat nazil olduğu şeklidir.¹⁸³

¹⁸⁰ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 112-113.

¹⁸¹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987), 1/564; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdîr eş-Şâfi'î ez-Zerkeşî, *el-Burhan fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebi Fazıl ed-Dimyati (Kahire: Daru'l-Hadis, 2006), 370.

¹⁸² Zerkeşî, *el-Burhan fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/68; Ebû'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî 'î İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993), 12/141.

¹⁸³ İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, 2/952; Süyûtî, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/7-8; Tuncay Başoğlu, “Muhkem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/42.

Hadislerin yorumunda, muhkem ve müteşâbih ayırımı yapılmıştır. Özellikle helâl ve haramın açıkça belirlenmiş olduğunu, bu sınırların dışında kalan durumların ise şüpheli olduğunu bildiren hadis¹⁸⁴, bu anlayışı destekleyici bir kanıt olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, hadis usulü terimi olarak muhkem, “zâhiren de olsa muârazadan sâlim olan” yani “benzer nitelikte başka bir rivayetle çatışmayan kabul edilebilir hadis” anlamında kullanılmaktadır.¹⁸⁵

Müteşâbih kelimesinin aslı شبه kelimesidir ve bu kökten türetilmiştir. Kökü itibarıyla iki şey arasındaki benzerliğin ayırt edilemeyecek seviyede olması,¹⁸⁶ iki şeyin bir birine benzemesi, iki şeyin bir birine bezemesinden dolayı mahiyetinin bilinmemesi anlamlarına gelmektedir.¹⁸⁷

Müteşâbih kelimesi Kur'an'da “boğazlanması istenilen sığır diğerlerine benzerlik gösterdiğinden tereddütte kaldık (teşâbehe)”¹⁸⁸, “Kalpleri nasıl da birbirine benziyor (teşâbehet)”¹⁸⁹ şeklinde geçmektedir. Hadislerde ise “Helal belli haram da bellidir. Onların arasında bazı müteşâbih hususlar vardır”¹⁹⁰ hadisinde ve bu hadisin farklı varyantlarında geçmektedir.¹⁹¹ Görüldüğü gibi müteşâbih kavramı, hem Kur'an hem de hadislerde, benzerlik ve belirsizlik anlamlarıyla kullanılarak, dini hükümler ve yorumlarda karşılaşılan şüpheli ve kesin olmayan durumları ifade etmektedir.

Müşkil kelimesi bir şeyin karışık olması manasına gelmektedir.¹⁹² Literatürde ayet ve hadislerde anlaşılmayan yerleri ifade etmek için kullanılmıştır. Söz gelimi “Boşanan kadınlar kendi başlarına üç kurû (قروء) beklesinler”¹⁹³ ayetinde geçen “kurû” lafzı müşkil kapsamındadır. Müşkil ve müteşâbih kavramları birbirine benzerdir. İbn

¹⁸⁴ Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Muslim, Sahîhu Muslim, thk. Muhammed Fuâd 'Abdübâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1374/1955), “el-Müsâkât”, 107.

¹⁸⁵ Başoğlu, “Muhkem”, 31/43.

¹⁸⁶ Zerkeşî, *el-Burhan fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, 341.

¹⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, 4/2190; Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb İsfahânî, Muhammed Seyyid Keylinî., *el-Müfredat fî Garibu'l Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-marife, 1992), 443; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Firûzâbâdî, *el-Kamusu'l-Muhit* (Beyrut: y.y., 1993), 1610.

¹⁸⁸ el-Bakara 2/70

¹⁸⁹ el-Bakara 2/118

¹⁹⁰ Muslim, “el-Müsâkât”, 107.

¹⁹¹ Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr el-'İtkî el-Bezzâr, *el-Baḥru'z-Zeḥḥâr*, thk. Maḥfûzurrahmân Zeynullâh vd. (Medine: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Ḥikem, 1988/2009), 8/219 (3268).

¹⁹² Koca, “Müşkil”, 32/161.

¹⁹³ el-Bakara 2/228

Kuteybe'ye (ö. 276/889) göre, müteşâbih ile müşkil arasında fark yoktur.¹⁹⁴ Aynı şekilde Zerkeşî (ö. 794/1392), müteşâbihin müşkil gibi olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁵

İbnü'l-Lebbân müteşâbih kelimesinin sözlük ve gramer yapısına değinmemiştir. O sadece müteşâbih ayet ve hadislerin var olduğunu dile getirmiştir. Kitabının nefis başlığı altında Âl-i imrân suresinin 7. ayetini zikrettiği yerde muhkem ile ilgili şu açıklamada bulunmuştur:

“Muhkem ayetlerden kasıt Allah'ın vahdaniyetidir. Bunun delili Hûd suresinde geçen كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ (Bu Kur'an ki âyetleri muhkem kılınmış, sonra da Hüküm ve Hikmet sahibi olan ve her şeyden haberdar bulunan (Allah) tarafından birer birer açıklanmış bir Kitab-ı Kerim'dir.) ayetidir. “Uhkimet âyâtuhu”den kasıt Kur'an öyle bir kitaptır ki ayetleri sağlamlaştırılmıştır. Bunu tevhîd ayetleri ile sağlamlaştırmıştır. Tevhîd olduğunu da kendisinden sonra gelen ayet olan لَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ (öyleki, Allah'tan başkasına ibadet etmeyin) ile anlıyoruz. Ondan sonra da وَإِنْ اسْتَغْفَرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ (Rabbinizden yarlıganma dileyin, sonra da tövbe edin) ayeti gelmektedir. Buradaki tevhîdden kasıt istiğfardır”¹⁹⁶

Görüldüğü gibi İbnü'l-Lebbân'a göre muhkem kısımlardan kasıt tevhîddir. Ona göre bütün muhkem kısımlar tek bir ayete döner oda “lâ ilâhe illallah”tır. O bunu şöyle dile getirmiştir: *“İlimlerden her hangi biri ister gayb ile ilgili olsun ister görünür alem ile ilgili olsun hepsi “lâ ilâhe illallah”a çıkar ve tevhîde döner. Onun meyvelerine çıkar bütün ilimler bu esrara döner. Bundan dolayı Allah'ın kelamı olan لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَاعْلَمُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ (Allah'ten başkası yoktur, o halde bilin ki Allah'ten başkası yoktur) ile iktifa etmiştir”¹⁹⁷*

İbnü'l-Lebbân kitabının sem', basar ve 'ayn sıfatlarını anlattığı kısımda müteşâbih ile ilgili şu bilgiler vermiştir: *“Kitap ve Sünnet'te işaret edildiği gibi müteşâbihin iki kısmı vardır. Bunlar âdiyyûn ve hakikiyyûn kısımlarıdır. Âdiyyûndan maksat kalbin kulak ile işitmesi ve göz ile görmesidir. Bu kısım hem müminlerde hem de*

¹⁹⁴ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed es-Sakr (Kahire: Mektebetu Darî't-Turasi'l Arabiyyi, 1427), 145.

¹⁹⁵ Zerkeşî, *el-Burhan fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 44.

¹⁹⁶ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 116.

¹⁹⁷ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 117.

kafirlerde bulunmaktadır. Hakikiyyûn kısmına gelince gözün kalp ile görmesi, kulağın kalp ile işitmesidir. Allah bu kısmı kafirlerden nehyetmiştir. “İşittikleri halde işitmeyenler gibi olmayın”, “onları görürsün sana bakarlar ama onlar görmezler” ayetlerinde olduğu gibi kafirler böyle göremez. Onların görmesi ve işitmesi alelade olandır hakiki olan değildir Allah onları bu kısımdan nehyetmiştir.”¹⁹⁸

İbnü'l-Lebbân, muhkem kavramını tevhîd ile ilişkilendirmektedir. Muhkem hadisler, açık, net, kolayca anlaşılabilir ve başka bir metne ihtiyaç duymadan tek bir anlam taşıyan ifadelerdir. Ona göre, muhkem hadislerin temel amacı Allah'ın birliğini (tevhîd) vurgulamaktır. Kur'an'da muhkem olarak nitelendirilen ayetler, Allah'ın birliğini sağlamlaştıran ve tevhîd esasını açıkça ortaya koyan ayetlerdir. Bu bağlamda İbnü'l-Lebbân, bütün muhkem kısımların “lâ ilâhe illallah” (Allah'tan başka ilah yoktur) ifadesine döndüğünü belirtmektedir. Muhkem hadisler de aynı şekilde, Allah'ın birliğini ve tevhîdi net bir şekilde ifade eden hadislerdir.

Müteşâbih kelimesinin etimolojik kökenine değinmeyen İbnü'l-Lebbân, müteşâbih ayet ve hadislerin varlığını kabul eder. Müteşâbih hadisler, yoruma açık, benzerlik ve belirsizlik içeren, anlamının tam olarak anlaşılması zor olan ifadelerdir.

Sonuç olarak İbnü'l-Lebbân müteşâbih kelimesinin etimolojik kısmına girmemiştir. Daha çok muhkem ve müteşâbihten ne anlaşılması gerektiği üzerinde durmuştur. Kitabında belirttiği üzere maksadı kelâm kitaplarında olduğu gibi uzun uzadıya mevzulara girmek değildir. Amacı kısaca müteşâbihten ne anlaşılması gerektiğini dile getirmektir.¹⁹⁹ Bunu yaparken tasavvufî kişiliğinin verdiği yön ile genellikle konuları tevhîd, nûr ve istiğfâr ile bağdaştırma eğilimindedir. Ancak fikirlerini temellendirmek için deliller getirmekten çekinmemektedir. İbnü'l-Lebbân'ın konuya özgün bir katkı sunup sunmadığını anlamak için mevzunun tarihçesine kısaca bakmakta fayda vardır.

2.4.2. Müteşâbih Hadisleri Anlama Tarihçesi

Bilindiği üzere hem ayetler hem de hadisler arasında müteşâbih olanlar vardır. Nitekim istivâ, nüzûl, mecî' gibi fiiller ile vech, ayn, yed, isba', kadem gibi uzuvlar ayetlerde ve hadislerde Allah'a nispet edilmiştir. Bu sıfatların doğrudan ve zahiri manası

¹⁹⁸ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 189-190.

¹⁹⁹ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 114-115.

ile Allah’a nispet edilmesi tenzîh ilkesine muhâlif olduğu için kişiyi tecsîm, teşbîh, temsîl ve tekyîf gibi fikirlere götürmektedir. Tarih boyunca müteşâbihlerin nasıl yorumlanması gerektiği ile ilgili çeşitli yaklaşımlar ve gruplaşmalar olmuştur. Genellikle Mutezilî âlimler muhaliflerini tecsîm ve teşbîh ile karşıtları da onları Muattıla ve Cehmiyye olarak suçlamışlardır. İbn Kuteybe, Ahmed b. Hanbel ve Dârimî gibi muhaddisler ise bu gruplara karşı reddiyyeler yazmışlardır. İbn Teymiyye eserlerinde müteşâbih konusuna değinmiş, Zehebî ve İbn Kayyım el-Cevziyye gibi selefi düşünceye sahip âlimler de onu takip etmişlerdir. Yine buna karşılık daha bir çok müstakil eser kaleme alınmıştır. Bütün bunlar bize müteşâbih konusunun ne kadar önemli olduğunu ve üzerinde durulması gereken bir konu olduğunu göstermektedir.²⁰⁰

Naslarda yani Kur’an ve hadislerde geçen müteşâbih-haberî sıfatları üç gruba ayırabiliriz:

1. El, yüz, ayak gibi uzuvlar,
2. Yakınlık, beraberlik, gelmek, gitmek, istivâ, yanında, üstünde gibi fiiller,
3. Sevgi, buğz, acı, sevinç, kızgınlık gibi insanoğlundan nefsî infialât sonucu zuhur eden bazı fiiller.²⁰¹

Ayet ve hadislerde geçen müteşâbih sıfatların anlaşılması konusunda ileri sürülen belli başlı görüşler şunlardır:

a) Selef Ekolü: Bu ekol genellikle Hz. Peygamberden sonra teşkil eden ilk üç asrı kapsayan sahâbe, tabiîn ve tebeût-tâbiîn ulemâsının genel görüşlerini kapsayan ve mütekaddimun olarak da isimlendirilen ekoldür.²⁰² Bu anlayışa sahip kişiler müteşâbih sıfatlar konusunda Kur’an ve Sünnet’te belirtilen esaslara dayanarak, akıl ve reye müracaat etmeksizin ve te’vile gitmeksizin kabul ederler ve keyfiyetini Allah’a bırakırlar. Bunlara göre bu sıfatların te’vili sakıncalıdır ve te’vil edilmemesiyle ilgili icmâ bulunmaktadır.²⁰³

²⁰⁰ Erkit, *Sahabe ve Tabiîn Döneminde Müteşâbih Sıfatların Yorumu Meselesi*, 34-35.

²⁰¹ Erkit, *Sahabe ve Tabiîn Döneminde Müteşâbih Sıfatların Yorumu Meselesi*, 35-36.

²⁰² Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* (Kahire: Dâru'l Kütübi'l-Hadîs, 2000), 1/17.

²⁰³ Erkit, *Sahabe ve Tabiîn Döneminde Müteşâbih Sıfatların Yorumu Meselesi*, 35-36.

b) Halef Ekolü: Mezheb-i müevvile olarak anılan bu ekol genellikle hicri üçüncü asırdan sonraki âlimleri kapsamaktadır. Bunlar selef âlimlerinin aksine müteşâbih sıfatların te'vil edilmesi taraftarıdır.²⁰⁴

c) Sıfatları İnkâr Ekolü: Cad b. Dirhem (ö. 120/738) tarafından ortaya atılan sıfatları inkâr ve ta'tîl fikridir. Bu anlayış hicri ikinci asrın başlarında ortaya çıkmaya başlanmış ve Cehm b. Safvân (ö. 128/745) tarafından kabul edilmesi ile birlikte bu anlayışı benimseyenler Cehmiyye olarak anılmaya başlanmıştır. Bu ekole karşı sıfatların varlığını ispat etmeye çalışırken hataya düşen Müşebbihe ve Mücessime bu anlayıştan çıkmıştır.²⁰⁵

Sahâbe, daha geniş ifadeyle selef ekolu, Allah'ın zat ve sıfatlarına her hangi bir yorum yapmadan ve te'vil, teşbih, ta'tîl ve temsil gibi düşüncelerden uzak durmuşlardır. Onlar inen ayetleri ve varit olan hadisleri tartışma konusu etmeden anlayıp, amel ederek iman etmişlerdir. Bu bağlamda sahâbîler, Allah'ın mahiyeti üzerinde dolayısıyla zât, isim-sıfat gibi kavramlar üzerinde pek kafa yormamışlardır. Onlar Allah ile iletişimlerini zihin üzerinden değil kalp ve gönül üzerinden kurmuşlardır.²⁰⁶

Sahâbenin Kur'an'da ve hadislerde geçen müteşâbih kısımlar ile ilgili ister nicelik ister nitelik yönünden Hz. Peygamber'e herhangi bir soru sormadığı ve müteşâbih kısımlar ile ilgili herhangi bir tartışmaya girmediği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Sadece Hz. Ömer'in (r.a) müteşâbihler hakkında soru soran Subeyğ adındaki bir kişiyi cezalandırdığı nakledilir.²⁰⁷ Onun bu tavrı, kendi döneminde Yahudilerin Kur'an'ı çelişki taşıyan bir kitap diye itham etmeleri ve müteşâbihleri emelleri doğrultusunda te'vile kalkışmalarıyla irtibatlı olmalıdır. Sahâbe, Allah'ın kendi için zikrettiği “vech” ve “yed” gibi sıfatları kabul ediyor, fakat O'nun herhangi bir yaratılana benzediğini kabul etmiyorlardı. Onlar sıfatları teşbihsiz ispat ediyorlar ve Allah'ı ta'tîlsiz tenzîh ediyorlardı. Onlar sıfatları nasıl zikredilmişlerse öyle kabul etmekteydiler.²⁰⁸ Rivayete göre Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Peygamber'in vefatı esnasında “Her kim Muhammed'e kulluk ediyorsa bilsin ki Muhammed vefat etmiştir. Kim de semâdaki Allah'a kulluk ediyorsa O

²⁰⁴ Erkit, *Sahabe ve Tabiin Döneminde Müteşâbih Sıfatların Yorumu Meselesi*, 36.

²⁰⁵ İsmail Hakkı (İzmirli), *Yeni İlmi Kelam*, ed. Sadri Hizmetli (Umran Kitabevi, 1981), 86-88.

²⁰⁶ Erkit, *Sahabe ve Tabiin Döneminde Müteşâbih Sıfatların Yorumu Meselesi*, 37.

²⁰⁷ Yavuz, “Müteşâbih”, 32/205.

²⁰⁸ Muhammed ed-Desûkî, *Menâhîcü'l-Bahs fi'l-Ulûmi'l-İslâmiyye* (y.y., 1984), 336.

ebedîdir, ölmez”²⁰⁹ demiştir.²¹⁰ Belli ki Hz. Ebû Bekir (r.a) bu sözüyle Allah’ın semâda olduğu inancını ifade etmiş fakat keyfiyetinin nasıl olduğu ile ilgili herhangi bir açıklama getirmemiştir. Aynı şekilde Hz. Ömer (ö. 23/643) (r.a) de yolda kendisini beklettiği için şikâyetle bulunan bir adama, “Yazıklar olsun sana, Sen bu kadının kim olduğunu biliyor musun? O, yedi kat semânın üzerinde bulunan Allah’ın şikâyetini işitip hakkında ayet indirdiği kişidir” derken Allah’ın semada bulunması ile ilgili herhangi bir açıklama getirme ihtiyacı hissetmemiştir. Bu anlayış kendilerinden sonra gelen selef âlimleri içinde örnek olmuştur.²¹¹

Sonuç olarak sahâbe ve selef ekolü, Allah’ın zat ve sıfatlarına dair yorum yapmaktan kaçınarak, te’vil, teşbîh, ta’tîl ve temsîl gibi yaklaşımlardan uzak durmuş, inen ayetleri ve hadisleri tartışmadan kabul edip amel etmişlerdir. Müteşâbih ayetler ve hadisler konusunda soru sormamış, tartışmaya girmemişlerdir. Allah’ın “vech” ve “yed” gibi sıfatlarını kabul etmiş, ancak O’nu yaratıklara benzetmemişlerdir. Bu tavır, selef âlimleri tarafından da benimsenmiştir.

2.4.3. İbnü’l-Lebbân’a Göre Müteşâbih Hadisleri Anlamada Sahâbîlerin Durumu

İbnü’l-Lebbân, sahâbenin müteşâbih ayet ve hadisleri anlamadaki yetkinliklerine dikkat çekerek, onların Kitap ve sünnet bilgisine olan hâkimiyetlerini ve zekâlarına vurgu yapmıştır. Sahâbîlerin müteşâbih ayet ve hadisleri çok iyi anlayabildiklerini ifade ederek, “*Sahâbîler arasında Kitap ve Sünnet’i çok iyi bilen zeki sahabeler vardı. Bu sahabeler müteşâbih ayet ve hadisleri çok iyi anlayabiliyorlardı. Çünkü Allah’ın ayetleri onlara geliyor ve Resûlullah onların içerisindeydi ve onun vasıtasıyla ayetler onlara okunuyordu. Onlar hidayet ehli ve istikamet sahibi kişilerdi. Al-i İmran suresi 101. ayette söylendiği gibi ‘Her kim Allah’a bağlanırsa kesinlikle doğru yola iletilmiştir’*”²¹² demektedir. Bu ifadeler, sahâbenin dinî metinleri anlamada üstün bir konumda olduklarını göstermektedir.

²⁰⁹ Buhârî, “Cenâiz”, 29 (No. 1185).

²¹⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Kitâbu’l-Arş* (Beyrut: y.y., 2003), 35.

²¹¹ Erkit, *Sahabe ve Tabiin Döneminde Müteşâbih Sıfatların Yorumu Meselesi*, 37.

²¹² İbnü’l-Lebbân, *İzâletü’ş-şübühât*, 112.

İbnü'l-Lebbân, sahabelerin içinde bulundukları dönem itibarıyla nâsih ve mensûh ilmini, esbâb-ı nüzûl ile ilgili olayları ve ayet ile hadisin üslup ve terkiibini bildiklerini belirtmiştir. Sahâbîler, karşılaştıkları ihtilafları hemen Resûlullah'a götürerek çözüme kavuşturuyorlardı.²¹³ İbnü'l-Lebbân, sahâbîlerin ilimde rusûh sahibi ve ulu'l-emr olduklarını, yani müracaat edilecek ilk kişiler olduklarını söylemiştir. Sahâbîler, tefekkür ederek Kur'an'ı anlamaya çalışıyor ve müteşâbih manaları muhkeme çeviriyorlardı. Anlamadıkları ayetleri anlaşılır hale getiriyorlardı. Onlar, *“İster muhkem ister müteşâbih olsun biz Allah'ın katından gelen her şeye iman ederiz, bunda herhangi bir ihtilaf yoktur”* diyerek imanlarını ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda, Nisa Suresi 82. ayette *“Kur'an'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı”* ifadesi yer alır.²¹⁴

İbnü'l-Lebbân, sahâbîlerin, Allah'ın zat, sıfat ve isimleri ile ilgili ayet ve hadisler ile ilgili fazla soru sormadıklarını, çünkü dillerinin gereği onları anlamada zorluk çekmediklerini ve manayı kolayca kavradıklarını belirtmiştir. Sahâbîlerin nâsih ve mensûh, esbab-ı nüzul ve Kur'an'ın üslubu gibi konularda derin bilgi sahibi olmaları, onların müteşâbih hadis ve ayetleri doğru anlamalarını sağlamıştır.²¹⁵

İbnü'l-Lebbân, sahâbîlerin müteşâbih ile ilgili görüşlerini dile getirirken onların edep gereği kendi görüş ve düşüncelerine güvenmediklerini ve müteşâbih konularda susmayı tercih ettiklerini belirtmiştir.²¹⁶ Hz. Peygamber'den bir açıklama gelmediğinde şahsi yorumlar yapmamışlardır. Bu durumun en iyi örneği, *Sahih-i Buhârî*'de geçen şu rivayettir. Ebû Cuhayfe, Hz. Ali'ye *“Sizde Kur'ân dışında Hz. Peygamber'den gelen bir şey var mı?”* diye sorduğunda, Hz. Ali, *“Hayır, tohumu çatlatan ve insanı yaratan Allah'a yemin olsun ki, bizde Kur'an'ın dışında Hz. Peygamber'den gelen herhangi bir şey yoktur. Ancak Allah'ın bir kula Kur'ân'ı Kerîm hususunda verdiği ince, kıvrak bir anlayış ve bir de “Bu Sahîfe'nin içindekiler”* cevabını vermiştir. Bu sahifede, diyet, esirlerin serbest bırakılması ve bir Müslümanın kısas cezası olarak bir kafir karşılığında

²¹³ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 112.

²¹⁴ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 112-113.

²¹⁵ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 112-113.

²¹⁶ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 113.

öldürülemeyeceğine dair hükümler yer almaktadır.²¹⁷ Başka bir rivayette ise “*Allah’ın kitabı var ve onun kuluna verdiği zekâ vardır*”²¹⁸ denilmektedir.²¹⁹

Sonuç olarak, İbnü’l-Lebbân’a göre sahâbîlerdeki derin bilgi birikimi ve Hz. Peygamber’e olan yakınlıkları sayesinde müteşâbih hadis ve ayetleri doğru anlama konusundaki yetkin idiler. Sahâbîler, Hz. Peygamber’e başvurarak ve Kur’an üzerinde derin tefekkür ederek müteşâbih kısımları muhkeme çevirmişlerdir. Sahâbîlerin edep ve ihtiyatla hareket etmeleri, onların müteşâbih konularda doğru anlamalarına ve yorum yapmamalarına sebep olmuştur. Bu nedenle, sahâbenin bilgisi ve tefekkür yeteneği müteşâbih hadis ve ayetleri anlamalarında önemli rol oynamıştır.

2.4.4. İbnü’l-Lebbân’a Göre Müteşâbih Hadisleri Doğru Anlamayı Engelleyen Sebepler

İbnü’l-Lebbân’a göre müteşâbih hadislerin doğru anlaşılmasını engelleyen çeşitli sebepler bulunmaktadır. Bu sebepler, Resûlullah’ın (s.a.v.) vefatından sonra sahâbîlerin ve tabiîn neslinin durumu, Arapça bilmeyen Müslümanların çoğalması ve bidat ehlinin ortaya çıkması gibi faktörlerle ilişkilidir.

Hiz. Peygamber döneminde sahabeler arasında bir sorun olduğunda hemen Resûlullah’a başvuruyorlar ve o da gerek kendi bilgisiyle gerekse vahiy yoluyla bu sorunları çözüme kavuşturuyordu. Ancak O’nun vefatından ve vahyin kesilmesinden sonra sahabeler aralarındaki sorunları birbirlerine danışarak ve bildikleri hadisler ile çözmeye çalışmışlardır. Zamanla âlim sahabelerin ölmesiyle beraber, artık bu tür sorunları çözecek bilgili kişiler kalmadı. İbnü’l-Lebbân bu durumu şöyle ifade etmektedir: “*Tabiûler herhangi bir soru ve sıkıntıyla karşılaştıklarında sahabelere sorarak müşküllerini çözüyorlardı. Zamanla âlim sahâbîlerin ölmesiyle beraber artık müşkil bir durumda başvurulacak kişiler de kalmadı*”²²⁰.

Ayrıca Arapça bilmeyen pek çok kimsenin Müslüman olmasıyla birlikte, Kur’an ve hadislerin açık olan anlamları da insanlara kapalı gelmeye başladı. İbnü’l-Lebbân bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “*Bu sebeple müteşâbih ayet ve hadisleri muhkeme*

²¹⁷ Buhârî, “İlim”, 39 (No: 111).

²¹⁸ Buhârî, “Fekâk-i esîr”, 168, (No: 2882).

²¹⁹ İbnü’l-Lebbân, *İzâletü’ş-şübühât*, 113.

²²⁰ İbnü’l-Lebbân, *İzâletü’ş-şübühât*, 113.

dönüştürmek yani anlamak zorlaştı. Yanlış fikirler ile birlikte müteşâbih ayet ve hadisleri doğru anlama kapasitesi zayıflamış oldu. Arapça bilmeyen pek çok kimsenin Müslüman olmasıyla artık açık olan manalar da insanlara kapalı gelmeye başladı. Yani mana iyice acemleşti.”²²¹

Bu karışıklıklar, insanların kalplerinde bir örtünün oluşmasına ve gaybî bilgilere olan ilginin azalmasına yol açmıştır. İbnü'l-Lebbân'a göre müteşâbih ayet ve hadislerin doğru anlaşılmasını zorlaştıran diğer bir durum da budur. *“Dolayısıyla kalplerde karışıklık hasıl oldu. Kalp örtüldü ve gaybî haberlerden uzaklaşıldı. Gaybî ilhamların üstü örtülmüş oldu.”*²²²

Bidat ehlinin ortaya çıkması da müteşâbihlerin anlaşılmasını engelleyen bir başka önemli faktördür. İbnü'l-Lebbân, bu grupların kalbi sağlam olmayan kişiler üzerinde olumsuz etkileri olduğunu belirtir: *“Bidat ehli ortaya çıkmaya başladı. Kalbi sağlam olmayan kişiler bu gruplara tabi oldular. Bu yüzden de karışıklık ortaya çıktı.”*

İbnü'l-Lebbân selef-i sâlihîn âlimlerinin aslında bu karışıklıkları önlemede önemli bir rol oynadıklarını vurgular. Ona göre âlimler, bidat ehlinin hatalarını ve şüphelerini gidermeye çalışmış ve halkı bu tür meselelerden uzak tutmuşlardır. O şöyle demektedir: *“Eğer selef-i salihin âlimleri olmasaydı (Allah bu ümmeti onların sayesinde desteklemektedir) bu karışıklıklar daha da artacaktı. Söz konusu âlimler bidat ehlinin girmiş oldukları hataların üzerine yoğunlaştılar ve onların hatalarını ve ortaya attıkları şüpheleri gidermeye çalıştılar.”*²²³

Sonuç olarak, İbnü'l-Lebbân müteşâbih hadislerin doğru anlaşılmasını engelleyen sebepleri kendince tespit etmeye çalışmıştır. Neticede ortaya çıkan karışıklıklarla mücadelede selef-i salihin âlimlerinin çabalarının önemini vurgulamıştır. Onların dini metinleri doğru anlama ve bidat ehlinin sapmalarını düzeltme konusundaki gayretleri, İslam toplumunun manevi ve ilmi bütünlüğünün korunmasında kritik bir rol oynamıştır. Dolayısıyla müteşâbih ayet ve hadislerin doğru anlaşılması için, hem dilsel hem de metodolojik yaklaşımların gözden geçirilmesi ve selef-i salihin âlimlerinin izlediği ilkelerin benimsenmesi gerekir.²²⁴

²²¹ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 114.

²²² İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 114.

²²³ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 114.

²²⁴ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 113-114.

2.5. MÜTEŞÂBİH HADİSLERİ YORUMLAMA YÖNTEMİ

Âlimler, müteşâbih ayet ve hadisleri te'vil ederken belirli kurallar çerçevesinde hareket etmişlerdir. Çünkü müteşâbih ayet ve hadislerin te'vil edilmesi, yanlış anlamalar ve Allah'ın muradını yanlış şekilde tayin etme gibi itikâdî açıdan hassas konular içermektedir. Müteşâbih ayet ve hadislerin yorumu oldukça zorlu bir süreçtir ve yanlış yorumlamalar ciddi inanç problemlerine yol açabilir. Bu nedenle, müteşâbihlerin te'vili sırasında hataya düşme riski bulunmaktadır.

Genelde müellifler, müteşâbih ayet ve hadisleri te'vil ederken takip ettikleri kuralları açıkça belirtmezler. Başka bir ifadeyle âlimler eserlerini kaleme alırken, hangi kaidelere göre te'vil ve yorum yaptıklarını ifade etmezler. Dolayısıyla, müelliflerin eserlerindeki kaideleri belirlemek, kitabın dikkatli bir şekilde incelenmesi ve derinlemesine tetkik edilmesi neticesinde mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda, İbnü'l-Lebbân'ın müteşâbih ayet ve hadislerin te'viline yönelik yaklaşımlarını anlamak amacıyla, onun *İzâletü's-Şübühât* adlı eserini detaylı bir şekilde inceledik.

İbnü'l-Lebbân'ın söz konusu eserinde müteşâbih ayet ve hadislerin te'viline dair belirlediği ve uyguladığı kaideleri ortaya çıkarmak için yaptığımız incelemeler neticesinde, bazı kurallar tespit ettik. Bu kurallar, İbnü'l-Lebbân'ın müteşâbih hadisleri nasıl anladığını ve te'vil ettiğini anlamamıza yardımcı olacaktır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbnü'l-Lebbân'ın müteşâbih hadisleri te'vil ederken uyduğu başlıca kaideler şunlardır:

1. Muhkem Ayet ve Hadislere Müracaat Etmek
2. Dile Uygunluk İlkesi: Arapça Söz Sanatları, Gramer ve Anlam Zenginliğinden İstifade Etmek
3. Bütün Ayet ve Hadislere Vakıf Olmak ve Bunlar Üzerinde Çokça Düşünmek
4. Tenzîh İlkesine Muhalif Yorumlardan Kaçınmak
5. İhtiyat İlkesine Bağlı Kalmak

Bunlar aynı zamanda onun müteşâbih hadisleri yorumlamada takip ettiği kaidelerdir. Bu kaideler daha detaylı şekilde aşağıda ele alınacaktır.

2.5.1. Muhkem Ayet ve Hadislere Müracaat Etmek

Herhangi bir metni doğru bir şekilde anlamak onu kendi bütünlüğü içinde değerlendirmek ile mümkündür. Din bütünlüğünden ayrı olarak ayetleri ve hadisleri anlamaya çalışmak bizi sahih bir doğruya götürmez. Bütüncül bir bakış açısı nasın anlaşılmasında nasların birbiriyle çelişmesini engelleyen bir yoldur. Müteşâbihlerin de doğru anlaşılabilmesi için Kur'an ve Sünnet bütünlüğünde muhkem ayet ve hadislere irca edilmesi gerekmektedir.

Malumdur ki Kur'an-ı Kerim'de bulunan ayetlerin bazıları müteşâbih bazıları ise muhkemdir. Muhkem ayetlerin manası anlaşılır iken müteşâbih ayetlerin manası tam anlaşılammaktadır. Bu durum aynen hadisler için de geçerlidir. Yani hadislerde de müteşâbih ve muhkem olanlar vardır. Nitekim erken sayılabilecek bir dönemde ünlü hadis ve fıkıh âlimi Tahâvî (ö. 321/933), *"Kur'an'da muhkem ve müteşâbihler olduğu gibi hadislerde de muhkem ve müteşâbih olanlar vardır."* diyerek bu hususa dikkat çekmiştir.²²⁵ Aynı şekilde müteşâbih alanında eser telif eden ve müteşâbih konusunda önemli bir âlim olan İbn Fûrek (ö. 406/1015), *"Kur'an'da muhkem ve müteşâbih ayetler vardır. Bu müteşâbihler muhkem olan naslara ircâ edilerek anlaşılabilir. Aynı şekilde hadislerin de muhkem ve müteşâbihleri vardır. Bunların anlaşılması da ancak muhkem olanlara ircâ edilmekle ve dilin imkanlarını bu gibi müteşâbihleri anlamak için seferber etmekle mümkündür."* diyerek konuya daha geniş bir açıdan bakmıştır.²²⁶

Müteşâbih ayet ve hadisleri doğru anlamak için te'vile gitmek gerekir. Doğru te'vili vermek için de yapılması gereken ilk şey ayetlerin ve hadislerin muhkem kısımlarına müracaat etmektir. Bu gayet normal bir durumdur. Her milletin kendine has adetleri ve bunun bir neticesi olarak kendine has bir lügatı vardır. Bu durum aynı şekilde Araplarda da vardır.²²⁷ Bu da kimi ifadelerin açık kimi ifadelerin de kapalı olmasına neden olmaktadır.

İbnü'l-Lebbân'ın müteşâbih ayet ve hadisleri muhkem ayet ve hadislere hamletmesi, ayet ve hadisleri yorumlarken kullandığı metotlardan biridir. Bundan kasıt muhkemâtın müteşâbihi anlamak için asıl olması ve müteşâbih ayet ve hadislerin

²²⁵ Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, 1/221-222.

²²⁶ İbn Fûrek, *Müşkili'l-hadis*, 3.

²²⁷ Ayhan Tekineş, *Hadisleri Anlama Problemi* (Işık Yayınları, 2002), 315-318.

muhkem ayet ve hadisler ışığında ele alınması durumudur. İbnü'l-Lebbân'ın *İzâletü's-şübühât* adlı eserinde sûret bahsinde müteşâbih ayet ve hadisleri doğru anlamak için öncelikle muhkem ayet ve hadislerle müracaat edilmesi gerektiği şöyle açıklanmıştır: “*Sûret sıfatı müteşâbih sıfatlardan biridir. Bunun anlaşılması için başvurulacak yer muhkem ayet ve hadislerdir. Allah hakkında olan her şey nurdur. İnşallah biz de ilmimizin elverdiği kadarıyla açıklayacağız*”.²²⁸

Yukarıdaki ifadedden anlaşılacağı üzere İbnü'l-Lebbân müteşâbih ayet ve hadisleri genellikle muhkem ayet ve hadislerle ircâ ettirmiştir. Muhkem ayet ve hadisleri bir araya getirerek müteşâbihlere en doğru te'vili vermeye çalışmıştır.

Örneğin, *Sahîh-i Buhârî*'de Enes b. Malik'ten (r.a) rivayet edilen bir hadiste, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Cehennem sürekli daha var mı?*” der. *Ta ki Allah Teâlâ içine ayaklarını koyana kadar. O zaman cehennem “yeter, yeter” der.*²²⁹

İbnü'l-Lebbân bu vb. hadislerin müteşâbih ifadeler içerdiğini ve doğru anlaşılması için muhkem kısımlara irca edilmesi gerektiğini ifade eder. Bu hadis özelinde, Kur'an-ı Kerim'deki “*İman edenlere Rableri katında doğruluk makamı olduğunu müjdele*” ayetini²³⁰ delil getirerek izah etmeye çalışır. İbnü'l-Lebbân'a göre, hadiste geçen “ayak” kelimesi, gerçek anlam taşımamakta, daha ziyade manevî bir hakikati simgelemektedir. Ona göre, ayaktan maksat, iman nurudur ve bu nurun mazharı doğruluktur.²³¹

İbnü'l-Lebbân, bu yorumu desteklemek için Ebû Sumeyye'nin rivayet ettiği bir hadise de değinir. Bu hadiste Câbir b. Abdullah (r.a.), cehenneme girme durumunu ve Kur'an'daki “vurûd” (giriş) kelimesinin anlamını sorduğunda Hz. Peygamber bunun cehenneme fiziksel bir giriş değil, müminler için bir geçiş olduğunu belirtir. Müminler cehenneme girecek ama cehennem onlara soğuk ve selametli olacaktır, tıpkı İbrahim'e

²²⁸ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 144.

²²⁹ Buhârî, “Suretu'l-kaf”, 1 (No. 4850).

²³⁰ Yunus, 10/2

²³¹ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 235-239.

(a.s) olduğu gibi.²³² İbnü'l-Lebbân bu hadisten hareketle müminin iman nurunun cehennem ateşini etkisiz hale getireceğini söylemektedir.²³³

Görüldüğü gibi İbnü'l-Lebbân hadisteki müteşâbihlik barındıran kısmı getirdiği muhkem ayet ve hadisler ile ortadan kaldırmıştır. Kur'an'da vârid olan müteşâbih ayetlerin, şüphe ve ta'tile götürülmeyecek şekilde muhkem ayetler yardımıyla lügat cihetiyle konumlandırılacakları sahih mana ve tarîkler olduğu gibi haberler için de yol aynıdır. Onların da teşbih ve ta'tilden çıkarılacak sahih yönleri ve konumlandırılacakları mana ve tarîkleri vardır. Bunun için muhkem yani manaları açık olan ayet ve sahih hadislere müracaat edilmelidir.

2.5.2. Dile Uygunluk İlkesi: Arapça Söz Sanatları, Gramer ve Anlam Zenginliğinden İstifade Etmek

Kur'an, Arapların çoğunlukta olduğu bir coğrafyaya indirilmiş olup, Hz. Peygamber de bu topluluk içerisinde yaşamıştır. Bu nedenle, müteşâbih ayet ve hadislerin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için Arapçanın derinlemesine bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca, teşbih, istiâre ve mecâz gibi edebî sanatlara hâkim olunması elzemdir. Bunun yanında, o dönemin örf ve adetlerinde kullanılan ifadeler ile darb-ı mesellerin bilinmesi de zaruridir. Bu unsurlar göz önünde bulundurulmadan müteşâbihleri doğru bir şekilde anlamak oldukça güçtür.²³⁴ Bu sebeple İbnü'l-Lebbân, müteşâbih hadislerin anlaşılmasında ve te'vil edilmesinde Arap dilinin söz sanatları ve gramer kurallarından sıkça yararlanmıştır.

Her dilde olduğu gibi, Arap dilinin de kendine özgü ifade biçimleri vardır ve Hz. Peygamber'in bu ifadeleri kullanması son derece doğal bir durumdur.²³⁵ Müteşâbih hadis ve ayetleri te'vil ederken, metinlerde geçen ifadelerin Arapçadaki kullanımlarını bilmek aynı zamanda bu kelime ve ifadelerin kullanıldığı dönemdeki anlamlarını bilmek, metinlerin doğru anlaşılmasına büyük katkı sağlayacaktır. Hadisler ve ayetler arasında en

²³² Ebû 'Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût, 'Âdil Murşid v.dğr (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001), 22/396 (No. 14520).

²³³ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 235-236.

²³⁴ Abdurrahman Ece, "Müşkil Ve Müteşâbih Hadisleri Yorumlama İlkeleri: İbn Fûrek Örneği", *e-Şarkıyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/2 (2018), 564.

²³⁵ Adem Dölek, *Edebi Açıdan Hadislerde Teşbih ve Temsiller* (Ekev Yayınları, 2001).

zor anlaşılan kısım, müşkil ve müteşâbih olan kısımlardır. Bu kısımları çözmenin en iyi yollarından biri de bu kaideyi iyi kullanmaktır. Çünkü bazı hadislerde geçen kelimeler ilk akla gelen anlamlarında kullanılmamış olabilir. Böylesi durumlarda hadisleri doğru anlayabilmek ve yanlış manalar vermekten kaçınmak için bu kelimelerin farklı manalarına vakıf olmak gerekmektedir.²³⁶

Bu nedenle, naslara aykırı gibi görünen bir haberi hemen reddetmek yerine, bu aykırılık izlenimi veren haberi Arapça dil kuralları ve grameri çerçevesinde te'vil etmeye çalışmak gerekmektedir. Resûlullah'ın, Arapların en fasihi olarak, söz sanatlarını ve o dönemin konuşma dilini kullanmış olabileceği dikkate alınmalıdır. Allah'ın sıfatları ile ilgili hadisler söz konusu olduğunda, teşbih ve tecsîme düşmemek için bu kaide mutlaka hatırlanmalıdır. İbnü'l-Lebbân, bu kuralın kullanılmasıyla müteşâbihlerin manalarının daha kolay anlaşılabilceğini ortaya koymaktadır.

Arapça'da harf-i cerler (edatlar), bazen asıl anlamlarının dışında farklı manalara gelebilmektedir. Örneğin, *ثَعْلَمَ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمَ مَا فِي نَفْسِكَ* *Sen benim içimdekini bilirsin, ama ben senin zâtında olanı bilmem*²³⁷ ayetinde geçen “fi” harf-i cerri asıl olarak zarfiyet anlamı taşır. Ancak, Allah için bu anlamın verilmesi muhaldir. Çünkü zarfiyet bir oluşum gerektirir ve buda Allah'ın zatı için muhal bir durumdur. Dolayısıyla, “fi” harf-i cerri ilgili ayette asıl olan zarfiyet manasını ihtiva etmemektedir. Bu durum hadisler için de geçerlidir. Hadislerdeki harf-i cerlerin hangi manada kullanıldığı, metinlerin doğru anlaşılması açısından önemli bir meseledir.²³⁸

İbnü'l-Lebbân miraç konusunu açıklarken ayetin subhâne سبحان ile başlamasını Allah'ın her yönden münezzeh olmasının gerekliliğine bağlamıştır. *الْأَسْرَى بِعَبْدِهِ* /*kulunu geceleyin götüren* ifadesinin, cümleye musahabe (eşlik etme) anlamını katan ب harfiyle beraber gelmesi, uzaklık ve yakınlık gibi yönlerden münezzeh olan Allah'ın, bu isrâ ve miraç yolculuğunda elçisiyle/kuluyla beraber olduğunu gösterir. Böylece, Hz. Peygamber'in اللهم أنت الصاحب في السفر / Seferde sahibim sensin Allah'ım” şeklinde yaptığı duanın hakikati da anlaşılmış olur.²³⁹

²³⁶ Selçuk Coşkun, “Anlam Değişmelerinin Sebep Olduğu Anakronik Bakış ve Hadis Yorumlarındaki Yanıltıcılığı”, *EKEV Akademi Dergisi* XII/35 (2008), 33-48.

²³⁷ el-Maide, 5/116

²³⁸ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 129.

²³⁹ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 269-270.

Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edildiğine göre, Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Müminin (ölüm vakti) geldiğinde rahmet melekleri beyaz bir ipek (kumaş) ile gelirler ve derler ki: Hoşnut ve hoşnut olunmuş olarak çık, Allah'ın rahmetine, rahatına ve gazap etmeyen Rabbine git. O ruh da miskin en güzel kokusu gibi çıkar.*”²⁴⁰ İbnü'l-Lebbân, bu hadis ile ilgili olarak Allah'ın rızasının ve gazabının, Allah'ın mümine olan hoşnutluğu ve öfkesiz yaklaşımı şeklinde ruhanî bir tecelli olduğunu belirtir. O, hadiste geçen بروح وريحان وربه غَيْرِ غَضْبَانَ ifadesinin, müminin ruhunun Allah'ın rububiyetinin mazharı olduğuna işaret ettiğini vurgular. Yani, mümin ruhuyla Rabbiyle karşılaşır ve bu karşılaşma hoşnutluk ve sevinçle olur. İbnü'l-Lebbân göre anlam bu şekilde verilmez ve Arap dil kurallarına göre verilirse manasının zor anlaşılır olacağını söyler. Çünkü hadiste, Rab ruhla ilişkilendirilmiş ve “be” harfi cerri ile belirtilmiştir. Bu da, Allah'ın müminle karşılaştığında ona büyük bir ferahlık ve genişlikle yaklaşmasını ifade eder. İbnü'l-Lebbân, bu karşılaşmanın Allah'ın mümin üzerindeki hoşnutluğu ve rahmetinin bir tezahürü olduğunu ve bu şekilde anlaşılması gerektiğini vurgular.²⁴¹

İslamî nasların anlaşılmasında hem lafzî hem de mecâzî yorum unsurları bulunmaktadır. Eğer ayet veya hadisin başka bir anlama yönlendirilmesini gerektiren bir durum yoksa, nassın zahirî anlamı esas alınmalıdır. Ancak, müteşâbih hadisleri zahirî anlamlarına hamletmek dinen uygun olmadığı veya Allah'ın zatına uygun düşmediği için mecâzî yorumlanmalıdır. Bu yorum tekniği, dilin yapısından kaynaklanan edebî bir zenginliktir ve doğru anlaşılması önem taşır.

Mesela, “*Şüphesiz ki Hacerü'l-esved, yeryüzünde Allah'ın sağ elidir.*”²⁴² hadisini İbnü'l-Lebbân, bu hadisin gerçek anlamda değil, sembolik ve manevi bir anlamda anlaşılması gerektiğini vurgular. Allah'ın sağ eli ifadesi, O'nun kudretini ve lütfunu simgeler. Hacerü'l-esved, Allah'ın yeryüzündeki kudretinin ve nurunun bir sembolüdür. Bu tür ifadeler, Allah'ın sınırsız kudretini ve mutlak hakimiyetini ifade eder. İbnü'l-Lebbân, Allah'ın sıfatlarının yaratılmışlarla mukayese edilmemesi gerektiğini, bu tür sembolik ifadelerin Allah'ın kudretini ve rahmetini mecâzî bir dille ifade ettiğini

²⁴⁰ Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî en-Nesâ'î, *Sünen-i Nesâ'î*, thk. Muhammed Rıdvan (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001), “Cenâiz”, 20 (No. 1833).

²⁴¹ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 343-345.

²⁴² Ebû'l-Velîd Muhammed b. 'Abdullâh el-Ğassânî el-Ezrakî, *Ahâbâru Mekke ve mâ Cae fihâ mine'l-Âşâr*, thk. Ruşdî es-Sâlih Mulaḥḥas (Beyrut: Dâru'l-Endelus, 1403/1983), 1/325.

belirtir. Hacerü'l-esved, Allah'ın nurunun ve kudretinin bir tezahürü olarak kabul edilir ve insanlar tarafından bu şekilde saygı görür.²⁴³

Yine İbnü'l-Lebbân, “Allah'im! Karanlıkları aydınlattığın, dünya ve ahiret işlerini onunla düzenlediğin yüzünün nuruna sığınırım”²⁴⁴ hadisini açıklarken, “vech” (yüz) kavramının hem mecâzî hem de hakikî anlamlar içerdiğini belirtir. Mecâzî anlamda “vech”, kulun ihlasla yaptığı amelleri ve Allah'ın rızasını temsil eder. Hakiki anlamda ise “vech”, Allah'ın vahdaniyetini ve ilâhî nurunu simgeler. Bu yorumu, “Rablerinin rızâsını isteyerek”²⁴⁵, “Biz sizi Allah rızâsı için doyuruyoruz”²⁴⁶ ve “Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur. O'nun zatından başka her şey yok olacaktır”²⁴⁷ ayetleriyle desteklenir. İbnü'l-Lebbân'a göre, hadisteki “yüzünün nuru” ifadesi, Allah'ın karanlıkları aydınlatan ve dünya ile ahiret işlerini düzenleyen ilâhî nurunu temsil eder ve kulun ihlaslı amellerini de yansıtır.²⁴⁸

İbnü'l-Lebbân, mahluklara ait olan sıfatların Allah'a verilmesinin mecazî anlamda olduğunu zikretmektedir. Örneğin, “Allah'ın sözünü duymasına fırsat vermek için onu koruma altına al”²⁴⁹ ayetindeki “duymak” kelimesi mecazî anlamda kullanılmıştır. Allah'a herhangi bir cismaniyet nispet etmek ne lügat olarak ne de şer'î olarak uygun değildir. Bu nedenle, ayetteki “duymak” kelimesi mecazî anlamda anlaşılmalıdır.²⁵⁰

İbnü'l-Lebbân göre ses ve harflerin Allah'ın kelamına nispet edilmesi müteşâbihlik içermektedir. Bu bağlamda İbnü'l-Lebbân, Tevbe Suresi 6. ayette, يَسْمَعُ كَلَامَ اللَّهِ (Allah'ın sözünü duymasına) ifadesindeki “سمع” kelimesinden kastın işitilen şeyin harf veya ses olduğunu ima eder. Hz. Musa'nın Allah'ın kelamını işitmesi de bu bağlamda ele alınmalıdır.²⁵¹ Sahih-i Buhârî'de geçen bir hadiste, “Abdullah b. Üneys dedi ki: Resûlullah (s.a.v.) buyurdu ki: Allah, kulları toplayacak ve onlara bir sesle seslenecek, yakındaki nasıl duyarsa uzaktaki de öyle duyacaktır. Ben Melik'im, Ben Deyyân'ım”

²⁴³ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 213.

²⁴⁴ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, thk. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 13/73, (No. 181).

²⁴⁵ el-Bakara, 2/272

²⁴⁶ İnsan, 76/9

²⁴⁷ Kasas, 28/88

²⁴⁸ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 161-162.

²⁴⁹ Tevbe, 9/6

²⁵⁰ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 197-198.

²⁵¹ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 195.

diyecektir.²⁵² Bir başka rivayette ise, “Allah Teala seslenir, onun sesini yakındaki nasıl duyuyorsa uzaktaki de aynı şekilde duyar”²⁵³ denilir. Ayrıca, Sünen-i Tirmizî’de İbn Mes’ûd’tan (r.a.) rivayet edildiğine göre, Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Kim Allah’ın kitabından bir harf okursa, onun için bir hasene (sevap) vardır. Her bir hasene için ise, on misli sevap vardır. Ben Elif, Lâm, Mîm bir harftir demiyorum. Elif bir harf, Lâm bir harf, Mîm bir harftir.”²⁵⁴

İbnü’l-Lebbân’a göre Allah’ın kelamı kadimdir ve Allah’ın zatıyla kaimdir. Harfler ve sesler gibi hâdis olan unsurlardan münezzehtir. Allah’ın kelamı peygamberlere indirilmiş, dillerle okunmuş ve sahifelere yazılmıştır. Hz. Musa’ya işitilen kelam da bu bağlamda değerlendirilir. Allah, onun işitmesini murad etmişse, bunu dilediği şekilde gerçekleştirir. Allah’ın kelamının ağaçtan veya başka bir şeyden gelmesi zorunlu değildir; doğrudan da konuşabilir. Kelâmullâh’ın iki yönü vardır: cismanî mazhariyet (dil, el ve kalemler) ve ulvî ve ruhanî mazhariyet (ruhül kudüs ve ulvî kalem). Harfler ve sesler, bu iki mazhariyetin bir gereğidir. Allah’ın kelamı ise bu iki mazhariyetten de münezzehtir. Nasıl ki kalp, harf ve seslerden münezzehtir olup hakikatte bunları yapan olsa da, Allah’ın kelamı da aynı şekilde münezzehtir ancak bu araçlar vasıtasıyla ifade edilir. Tevbe Suresi 6. ayette geçen “Allah’ın sözünü duymasına” ifadesi, cismani araçlar aracılığıyla duyma anlamında mecazî bir ifade olarak anlaşılmalıdır. Bu tür ifadeler, Allah’ın kudretini ve insanlara olan hitabını sembolik bir dille ifade eder. İbnü’l-Lebbân böylece Allah’ın kelamının harf ve seslerle ilişkilendirilmesinin sembolik bir anlam taşıdığını ve Allah’ın kelamının kadîm ve münezzehtir olduğunu vurgular.²⁵⁵

Müteşâbih hadislerin yorumlanmasında edatların anlam farklılıklarının belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Örneğin, bazı hadislerde zaman ve mekân ifade eden “این” (nerede), “فوق” (üstünde), “عند” (yanında) ve “مع” (ile) gibi edatlar, Allah’a izafe edilmiştir. Bu edatların yaygın anlamlarıyla hadislerin te’vil edilmesi yanlış yorumlamalara yol açabilir. Bu nedenle, hadislerde kullanılan edatların çeşitli anlamları arasından tevhîd ve tenzîh ilkelerine aykırı olmayan bir anlamın tespit edilmesi gereklidir.

²⁵² Buhârî, “Tevhîd”, 29 (No. 7480).

²⁵³ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Abdullâh en-Nisâbü’rî el-Hâkim, *el-Mustedrek âle’s-Sahihayn*, thk. Mustafâ ‘Abdulkâdir ‘Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kutubî’l-‘İlmiyye, 1411/1990), 2/475, (No. 3638).

²⁵⁴ Ebû ‘İsâ Muhammed b. ‘İsâ et-Tirmizî, *Sunenu’t-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Fu’âd ‘Abdulkâî (Mısır: Şirketu Mustafâ’l-Bâbî’l-Halebî, 1395/1975), “Fadailü’l-Kuran”, 16 (No. 2910).

²⁵⁵ İbnü’l-Lebbân, *İzâletü’s-şübühât*, 195-201.

Örneğin hadis kitaplarında yer alan bir rivayete göre, bir cariye azat edilmek için Allah Resûlü'nden (s.a.v.) yardım talebinde bulunmuştu. Bunun üzerine Allah Resûlü, cariyeye “Allah nerede?” diye sordu. Cariyenin gökyüzünü işaret etmesi üzerine Allah Resûlü (s.a.v.), “Onu serbest bırakın, çünkü o mümine bir kadındır.” buyurdu.²⁵⁶ Hadiste geçen “Allah nerede?” terkipteki “eyne” lafzı, cariyenin göz ucuyla gökyüzünü işaret etmesi ve Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bunu onaylayarak onun mümin olduğunu belirtmesi, hadisin anlaşılmasında belirsizlik sebebi olmaktadır. İbnü’l-Lebbân bu hadisteki “eyne” edatının bir kişinin nerede olduğunu, bir şeyin mekanını gösteren bir edat olarak ifade etmektedir. Allah’a mekan tayin etmenin muhal olduğunu dile getiren İbnü’l-Lebbân, “*siz nerede olursanız olun o sizinle beraberdir*”²⁵⁷ ayetini delil getirerek hadisin te’vili ile ilgili şu yorumu yapmaktadır: “Burada kastedilen Allah’ın zatının değil, muhatapların her nerede olurlarsa olsunlar Allah’ın onlarla beraber olmasıdır. Çünkü Allah, mekân üstü bir konumda olup her zaman ve her yerde kulları ile beraberdir.”²⁵⁸

Bazı hadislerde karşılaşılan kelimeler, ilk anlamlarında kullanılmamış olabilir. Bazı hadisleri doğru anlamak ve yanlış anlamaktan kaçınmak için kullanılan kelimelerin farklı anlamlarını bilmek gerekir.²⁵⁹

İbnü’l-Lebbân, müteşâbihlerin manasının kolaylıkla anlaşılabilmesi için Arapçanın anlam zenginliğinden yararlanmanın önemini vurgulamaktadır. Bu konuda, “*Biz burada kelâm kitaplarındaki konulara girmeden, sadece Kitap ve Sünnet’ten delil getirmek suretiyle lugavî manalardan yola çıkarak müteşâbihi muhkeme çevireceğiz*” demektedir.²⁶⁰ İbnü’l-Lebbân’ın eserinde bu yöntemin örneklerine sıklıkla rastlanmaktadır.

Misal olarak istivâ (إستوى) kelimesini verebiliriz. İbnü’l-Lebbân kelimenin sözlükte akbele (أقبل), istevlâ (استولى), kasade (قصد), i’tede (اعتدل), istikâme (استقام) ve alâ (علا) manalarına geldiğini belirtmektedir. İbnü’l-Lebbân, akbele (أقبل), kasade (قصد) manasının Herevî (ö. 401/1011) tarafından kullanıldığını, diğer bazı kişilerin ise istevlâ

²⁵⁶ Muslim, “Mesâcid”, 33.

²⁵⁷ Hadid, 57/4

²⁵⁸ İbnü’l-Lebbân, *İzâletü’ş-şübühât*, 278-280.

²⁵⁹ Ece, “Müşkil ve Müteşâbih Hadisleri Yorumlama İlkeleri”, 568.

²⁶⁰ İbnü’l-Lebbân, *İzâletü’ş-şübühât*, 124-125.

(استولي), i'tedele (اعتدل), istikâme (استقام) ve ala (علا) manasını kullandığını ifade etmektedir.²⁶¹ İbnü'l-Lebbân kelimelerin lugata göre muhtemel manaları olduğunu belirtmektedir. Bu sözlük manaları veren İbnü'l-Lebbân, daha sonra bu anlamlardan hangilerinin uygun olup olmadığını anlattıktan sonra kendi görüşüne geçmektedir. İbnü'l-Lebbân'a göre, istiva kelimesi lügatta اِفْتِعالْ babından olan es-Sevâ (السواء)'dan gelir. Es-Sevâ lugatta adl (العدل) ve vasat (الوسط) manalarına gelmektedir. Yani hadislerde geçen istiva “itidal” ve “adl” manasındadır. Yani Allah her şeyi yerli yerine ve uygun bir şekilde yapmaktadır. Ayette geçen قَائِمًا بِالْقِسْطِ cümlesinden anlaşılan, onun adl manasında kullanıldığıdır. Bu da Allah'ın istivâsı olmaktadır.²⁶²

İbnü'l-Lebbân, Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'e vahyin nasıl geldiği ile ilgili olan hadiste²⁶³ geçen صَلَٰةِ الْجَرَسِ “çingirak sesi” kelimesindeki salsale kelimesinin lügat manasının “kuru olan bir şeyin hareket ettiği zaman çıkardığı ses” olduğunu söyledikten sonra, buradan yola çıkarak maksadın “meleklerin kanat sesleri” olduğunu öne sürmektedir.²⁶⁴ Bu görüşünü *Sahîh-i Buhârî*'de geçen “Allah semada bir hüküm murad ettiği zaman melekler kanatlarıyla o emre amade olurlar” hadisini delil²⁶⁵ getirerek savunur. İbnü'l-Lebbân, muhtemelen “Allah vahiy indireceği zaman melekler, bitmesine kadar o işle o kadar ilgilenirler ki bu hallerinde çingirak sesine benzer ses ortaya çıkar” demek istemektedir.²⁶⁶

İbnü'l-Lebbân, Arapça kelimelerin sözlük anlamlarına dikkat çekmiş ve müteşâbih kısımları te'vil ederken bu kaideye uymaya özen göstermiştir. Fakat az da olsa bu kaidenin dışına çıktığı olmuştur. O bazı müşkil hadislerdeki kelimelere lügat manasının ötesinde bir mana yüklemiştir. Misal olarak İbnü'l-Lebbân, nefis kelimesinin ayet ve hadislerde çokça geçmekte olduğunu belirttikten sonra تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ ayetinde geçen نَفْسِي kelimesinin âlimler tarafından nefsin lügat manalarından biri

²⁶¹ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 260-261.

²⁶² İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 259-262.

²⁶³ Buhârî, “Bedü'l-Vahy”, 1 (No. 2); Muslim, “fadâil”, 2333.

²⁶⁴ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 198.

²⁶⁵ Buhârî, “Bedul-vahy”, 1 (No: 2).

²⁶⁶ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 198-199.

olan “zat” veya “hüviyet” olarak yorumlanmakta olduğunu dile getirmiştir. İbnü'l-Lebbân her ne kadar nefsin bu lügat manasını dile getirmişse de kendi kaidesi olan Arap diline uygunluk kaidesinin dışına çıkarak bu kelimeyi sözlük manasında olmayan bir mana olan “sır” ve “gayb” olarak yorumlamıştır. Bu mananın uygunluğuna delil olarak ayetin sonunun *عَلَّامُ الْغُيُوبِ* *إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ* olarak bitmesini delil göstermiştir.²⁶⁷

Sonuç olarak İbnü'l-Lebbân, müteşâbih hadislerin doğru anlaşılması ve te'vil edilmesinde Arap dilinin söz sanatları, gramer ve anlam zenginliğinden yararlanmayı temel bir ilke olarak benimsemiştir. Müteşâbih ayet ve hadislerin anlamlandırılmasında Arapçanın derinlemesine bilinmesinin gerekliliğini vurgulamış; teşbih, istiâre ve mecâz gibi söz sanatlarının önemine dikkat çekmiştir. İbnü'l-Lebbân, hadislerde yer alan bazı ifadelerin zahiri anlamlarının Allah'ın zatına uygun olmadığını belirtmiş ve bu ifadeleri mecazî anlamlarıyla yorumlamıştır. Ayrıca, “Allah'ın kelamı” konusunu ele alırken, harfler ve seslerin mecazî anlamlarına vurgu yaparak, Allah'ın kelamının kadîm olduğunu ifade etmiştir. Müteşâbih hadislerin yorumlanmasında Arapçanın anlam zenginliğinden istifade etmeyi ön planda tutan İbnü'l-Lebbân, dilin edebî ve gramer kurallarını kullanarak müteşâbih ifadeleri muhkem hale getirmeye çalışmıştır. Bazı kelimelerin sözlük anlamlarının ötesine geçerek daha derin anlamlar yüklemiş ve müteşâbih ifadelerin doğru anlaşılmasını sağlamıştır. Bu yaklaşımıyla İbnü'l-Lebbân, müteşâbih hadislerin doğru ve anlaşılır bir şekilde yorumlanmasına önemli katkılar sunmuştur.

2.5.3. Bütün Ayet ve Hadislere Vakıf Olmak ve Bunlar Üzerinde Çokça Düşünmek

İbnü'l-Lebbân, Kur'an ve hadislerin bütünlüğüne vakıf olmanın ve bunlar üzerinde derinlemesine düşünmenin önemini vurgulamıştır. Kur'an'ın tüm ayetlerine ve hadislerin farklı varyantlarına vakıf olmanın, müteşâbih ayet ve hadislerin doğru bir şekilde anlaşılmasına büyük katkı sağladığını belirtmiştir.

İbnü'l-Lebbân, Kur'an'a hakimiyetin önemini şu şekilde dile getirmektedir: *“Sen Allah'ın Kitabı'nı ne kadar çok bilersen, ne kadar çok incellersen ve üzerinde ciddi*

²⁶⁷ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 129.

manada ne kadar çok düşünürsen, yani sen Kur'an'a ne kadar çok değer verirsən, Kur'an da sana o kadar değer verir ve kendini sana o kadar açar.”²⁶⁸ Bu ifade, Kur'an ve hadisler üzerinde derinlemesine düşünme ve araştırmaya İbnü'l-Lebbân'ın ne kadar çok önem verdiğini göstermektedir.

İbnü'l-Lebbân, hayatı boyunca Kur'an ve hadisler üzerinde derin tetkikler yapmış bir âlimdir. Onun eserlerinde, ayetleri ayetlerle, hadisleri hadislerle ve ayetleri hadislerle ilişkilendirme becerisi açıkça görülmektedir. Onun bu yaklaşımı, müteşâbih ayet ve hadislerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. İbnü'l-Lebbân'ın, ayet ve hadisler arasındaki bu bağlantıları kurarken gösterdiği tutarlılık, onun geniş düşünme yeteneğini ve ilmi derinliğini ortaya koymaktadır.

Örneğin İbnü'l-Lebbân, Allah'ın Adem (a.s) hakkında söylediği “لَمَّا خَلَقْتُ بَيْدَيَّ” (kendi elimle yaratmış olduğum) ayetini²⁶⁹ açıklarken buradaki eller ifadesinin Allah'ın Hz. Adem'e verdiği değeri, şerefi, ikramı ve ona bahşettiği özel konumu ortaya koyduğunu belirtir. Bu yorumu desteklemek için, “أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا” (Görmezler mi ki kendi kudretimizin eserlerinden olmak üzere onlar için sahip oldukları nice hayvanlar yarattık) ayetini²⁷⁰ örnek verir. İki ayetin aynı olmadığını, çünkü Allah'ın insanları eliyle yaratmasındaki yakınlık manasının hayvanları yaratmasında bulunmadığını vurgular. Hz. Adem için kullanıldığında “eller” ifadesinin daha fazla ikram, şeref ve yakınlık anlamı içerdiğini belirtir.²⁷¹

İbnü'l-Lebbân, bu derin tefekkür sonucu, Allah'ın elleriyle yarattığını ifade etmesinden maksadın insanlara verilen değer anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu düşüncesini desteklemek için Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivayet ettiği şu hadisi zikreder: “Allah'ın sağ eli doludur ve yaptığı ihsanlar onu eksiltmez. Allah gece de, gündüz de cömerttir. Gökleri ve yeri yarattığından beri yaptığı ihsanları görmüyor musunuz! Bütün bu ihsanlar sağ elindekilerden bir şey eksiltmiş değildir. Allah'ın Arş'ı su üzerindedir. Diğer eliyle de rızkı daraltıp sıkı. Allah dilediğinin rızkını çok, dilediğinin rızkını da az kılar.”²⁷² Bu hadiste görüldüğü gibi, Allah'ın elinden maksadın fazilet ve cömertlik nuru

²⁶⁸ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 212.

²⁶⁹ Sad 38/75

²⁷⁰ Yasin 36/71

²⁷¹ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 211-213.

²⁷² Buhârî, “*Tevhîd*”, 22 (No. 6983).

olduğunu belirtir. Bu da O'nun Hz. Adem'e verdiği değeri göstermektedir. Yani "Hz. Adem'i yaratırken onu fazilet ve adalet ile yarattım" demektir.²⁷³

Bu meselenin devamında İbnü'l-Lebbân, ayetler ve hadisler üzerinde derin tetkikler yapıldığı takdirde, ellerden kastın Allah'ın kudret nuru ve gayb ve şهادet âlemindeki adalet sıfatı olduğunu sonucuna varmıştır. İbnü'l-Lebbân'ın bu derin düşünme ve bağlantılar kurma yöntemi, onun müteşâbih ayet ve hadisleri anlamadaki başarısının temelini oluşturmaktadır.²⁷⁴

İbnü'l-Lebbân hadislerin farklı varyantlarına dikkat çekmiş ve varyantlardaki kelime ve anlam farklılıklarını belirtmiştir.²⁷⁵ Bu durum, onun hadisler üzerindeki hakimiyetini ve detaylı bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Hadisleri açıklarken, varyantlardaki farklılıkları ele alması, onun metinler arasındaki ilişkileri ne kadar iyi kurduğunu göstermektedir.

Bu ilkeye örnek bağlamında İbnü'l-Lebbân ele aldığı hadislerin başında "sûret" ile ilgili hadisler gelmektedir. O, "*Allah, Âdem'i kendi sûretinde yarattı: Boyu altmış zirâ idi. Onu yarattığında, git o melek topluluğuna selam ver ve onların sana nasıl selam vereceklerini dinle; çünkü bu senin ve soyunun selamlaşma şekli olacaktır, dedi. Âdem, "Esselamu aleykum" dedi. Onlar da, "Esselamu aleyke ve rahmetullâh" diye karşılık verdiler ve rahmetullâh ibaresini eklediler. Her kim cennete girerse, Âdem'in sûretinde olacaktır. İnsanlar o zamandan beri sürekli olarak küçülmektedir.*"²⁷⁶ ve "*biriniz kardeşiyle kavga ettiğinde yüzüne vurmasın, çünkü Allah Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır.*"²⁷⁷ hadislerini bir araya getirmiştir. O, hadislerde bulunan ve müteşâbihlik barındıran sûret sıfatının benzer hadislerin bir araya getirilerek ve ince bir şekilde düşünülerek çözüme kavuşacağını belirtir.²⁷⁸

İbnü'l-Lebbân bu iki hadis birlikte incelendiğinde sûret sıfatından maksadın Allah'ın kainattaki tüm hakikatlerini insanda yaratmış olması anlamına geldiğini savunur. Ona göre insan Allah'ın en büyük ayetlerinin yansımasıdır ve bu nedenle Allah'ın isim ve sıfatlarının tecelli ettiği bir varlıktır. İnsanın bu sûrette yaratılması, ta'lim-i esmâyı

²⁷³ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 211-213.

²⁷⁴ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 212.

²⁷⁵ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 235-236.

²⁷⁶ Buhârî, "İstizan", 1 (No. 5873); Muslim, "Birr ve's-Sıla", 2612.

²⁷⁷ Muslim, "Birr", 2612.

²⁷⁸ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 153-154.

(isimleri öğrenmeyi) kabul etmesi ve bu sorumluluğu üstlenmesi, gökteki ve yerdeki meleklerin ona secde etmesine neden olmuştur. İbnü'l-Lebbân, İsrâ gecesinde Hz. Peygamber'e gösterilen hakikatin de bu olduğunu, Allah'ın birliğinin ve yüceliğinin tecelli ettiğini ifade eder.²⁷⁹

İbnü'l-Lebbân bu iki hadisi kendi görüşü olan “insanın Allah'ın tecellisi olduğunu ve yüce bir varlık olarak yaratıldığını” desteklemek için de kullanır. İnsan, Allah'ın sûretinde yaratılarak kainattaki tüm hakikatleri ve ilâhî isimleri yansıtır; bu nedenle, insanın yeryüzündeki varlığı, Allah'ın tevhîdinin ve birliğinin bir göstergesidir. Bu yorumu onun tasavvufî yönünü bize gösterdiği kısmıdır. O, genellikle bütün sıfatları tasavvuftaki nûr nazariyesiyle ilişkilendirmektedir.²⁸⁰

Bir rivayete göre Yahudilerden birisi Allah Resûlü'nün yanına gelmiş ve ona “*Sana Allah'ın bütün insanları bir parmağıyla, semavatı bir parmağıyla, yerleri bir parmağıyla, ağaçları bir parmağıyla ve yıldızları bir parmağıyla taşıdığına ve daha sonra da “Ben Mâlikim” dediğine dair bir haber geldi mi?*” diye soru sormuş, Allah Resûlü de azı dişleri görülecek kadar tebessüm etmişti. Bu hâdise üzerine “*Ama onlar, Allah'ın kudret ve azametini hakkıyla takdir edemediler*”²⁸¹ âyeti nazil olmuştur.”²⁸² Yukarıdaki hadisi zikreden İbnü'l-Lebbân hadiste geçen Hz. Peygamberimizin gülmesinin Yahudileri tasdik manasına gelmediğini bu konuda Hattâbî'nin bu rivayetin birçok kişi tarafından nakledildiğini, ancak bazılarının Hz. Peygamber'in gülümsemesini tasdik olarak yorumladıklarını belirttiğini ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gülümsemesinin tasdik anlamında olmadığını, Yahudilerin ifadelerinin garipliğine ve yalanına şaşırmasından kaynaklandığını savunur.²⁸³ Daha sonra “*Allah yeryüzünü tutar, gökleri de dürür sağ eliyle, sonra şöyle buyurur: Melik benim, kendini yeryüzünde melik gösterenler nerede?*”²⁸⁴ hadisini delil getirerek bu hadisin bu olaydan sonra söylendiğini ve hadiste parmakların zikredilmediğini vurgulamaktadır. İbnü'l-Lebbân böylelikle hadisin başka varyantlarını da inceleyerek başka hadislerden örnek getirmek suretiyle hadisin müşkil bazı kısımlarını çözmeye çalışmıştır. İbnü'l-Lebbân hadisin zahirinin

²⁷⁹ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 145-147.

²⁸⁰ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 153-156.

²⁸¹ Enam 6/91; Zümer 39/67

²⁸² Buhârî, “Suretu'z-zümer”, 2 (No. 4811).

²⁸³ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 213-215.

²⁸⁴ Buhârî, “Suretu'z-zümer”, 3 (No. 4812).

Allah'ın mahluklara benzemesinin muhal olmasından kaynaklanan müşkilden dolayı hadislerde geçen el ve parmakların Allah'a nispet edilmesini, onun kâinattaki tasarrufundan kinaye olduğunu söylemektedir.²⁸⁵

Yine yukarıdaki hadis ile bağlantı kurarak “*Bir gece Rabbim ben uykudayken en güzel sûrette geldi. Şöyle buyurdu: ‘Ey Muhammed! Mele-i a’lânın (melekler topluluğunun) ne hususunda çekiştiklerini bilir misin?’ Dedim ki: ‘Hayır, Ey Rabbim’ Elini omuzlarımın arasına koydu. Serinliğini ta göğüslerimde hissettim. (O esnada) göklerde ve yerde olanları öğrendim.*”²⁸⁶ hadisinde geçen eller hakkında “Bu hadisleri bir araya getirdiğinde, buradan Allah’a azaların izafe edilmesinin kastedilmediğini insanın bunu anlayabileceğini söylemektedir. Çünkü her bir eldeki bir parmağın, fiziksel bir parmak olup dağları ve semavatı tutması imkansızdır; bu mantıksızdır. Eğer her şey bu parmaklarda olsaydı ve Allah elini Hz. Peygamber’in göğsüne koyduğunda, tüm bu şeylerin Peygamber’in göğsüne sığması mümkün olmazdı. Peygamber’in göğsü küçük bir yer. Ayrıca, Allah’ın avucunu hissettiğini söylediğinde, avuçta beş parmak bulunur, bu nasıl olabilir? Burada, eller ve parmaklar gibi ifadeler Allah’ın kudret nurunun hakikatidir. Bu, Allah’ın mahlukatını düzenleyen ve mülkünü tedbir eden kudretidir. Allah bunu kayyûmiyet sıfatıyla yapar.”²⁸⁷ demektedir.

Sonuç olarak İbnü’l-Lebbân, müteşâbih ayet ve hadislerin doğru anlaşılabilmesi için Kur’an ve hadislerin bütünlüğüne hakim olmanın ve bunlar üzerinde derinlemesine düşünmenin gerekliliğini vurgulamıştır. Bu yaklaşımı, onun eserlerinde sıkça uyguladığı ve başarılı bir şekilde ortaya koyduğu bir yöntemdir. Bu yöntem, müteşâbihlerin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

2.5.4. Tenzîh İlkesine Muhâlif Yorumlardan Kaçınmak

Müteşâbih hadisler ile ilgili telif edilen eserleri incelediğimizde müteşâbih kavramının daha çok ilahi sıfatlar ile ilgili hadisleri ihtiva ettiğini görmekteyiz. Bu sebeple hadislerin müteşâbih kısımlarının yorumlanmasının gerekli olduğunu düşünen âlimler tenzîh prensibini ilke edinmişlerdir. Tenzîh ilkesi, hadisin zahirinde veya yorumlandıktan sonra Allah Teâlâ’nın zatına uygun olmayan bir anlam vermekten uzak

²⁸⁵ İbnü’l-Lebbân, *İzâletü’ş-şübühât*, 216.

²⁸⁶ Tirmizî, “Tefsiru’l-Kuran”, 39 (No. 3233).

²⁸⁷ İbnü’l-Lebbân, *İzâletü’ş-şübühât*, 217-218.

olunması durumudur.²⁸⁸ Bu prensip İslam'ın karakteristik özelliği olan tevhîd ile eşdeğerdir. Tenzîh kelimî bir kavram olarak Allah'ın yaratılmış her hangi bir şeye benzememesi durumudur. Müteşâbih ayet ve hadislerin zahirî manasının alınmasının uygun olmadığını düşünen âlimler mezkûr nasları tenzîh kaidesine uygun bir vecihle te'vil etmişlerdir.²⁸⁹

Gerek müteşâbih rivayetleri te'vil etmeyen selef gerekse onları te'vil eden halef ulemâsı bu kaideyi kullanma noktasında ortaktır.²⁹⁰ Nitekim Kastallânî ve İbn Hacer, İbn Dakîkul'îd'den (ö. 702/1302) naklen “*Tenzîh ehli iki kısımdır: İlki te'vile gitmeyip, (müteşâbih nasları) olduğu gibi kabul edenler; ikincisi ise bu tür nasları te'vil edenlerdir.*” şeklinde bir bilgiye yer vermişlerdir.²⁹¹ Selef, Allah'ın zatı hakkında yanlış bir bilgi verme, yanlış düşme ihtimali gibi nedenlerden dolayı bu ilkeyi benimserken, halef âlimleri ise zahiri olarak anlaşılması durumunda tevhîd ilkesine zıt bir durumun ortaya çıkmasından dolayı benimsemiştir.

Nasların zahirinden yaratan ile yaratılan bir müşâbehetin olduğu açıkça görülmektedir. Çünkü Allah'ın vahyini ilettiği topluluk insanlardır. Allah vahyinde, insanların bulunduğu dünyadan bahsetmekle kalmamış, insanların ufkunu aşan metafizik konulara da değinmiştir.²⁹² İşte bu hususları doğru bir şekilde ifade etmek için kullanılacak yegane dil tenzîh dilidir.²⁹³ Bu dil sayesinde ayet ve hadislerde geçen müteşâbih kavramları okuyan kişinin zihninde yanlış ve farklı çağrışımların olmasını engellemekte ve doğru bir şekilde ifade edilmesini sağlamaktadır.

Bu kaide, nasların özellikle müteşâbih hadislerin yorumlanmasını uygun gören âlimler için vazgeçilmezdir. Çünkü bu kaidenin varlığı yanlış fikir ve batıl inanışların engellenmesi ve Müslümanlar arasında yaygınlık kazanmasının önüne geçmek için oldukça önemlidir. Tenzîh her şeyi doğru ifade etmenin ve tevhîde uygun bir şekilde yorumlamanın yoludur.

²⁸⁸ Metin Yurdagür, “Tenzih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/472.

²⁸⁹ Bodur, *Müteşâbih Hadislerin Yorumu*, 87.

²⁹⁰ Bodur, *Müteşâbih Hadislerin Yorumu*, 87-88.

²⁹¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *Fethu'l-Bâri Şerhu Şahîh el-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959), 13/399; Kastallânî, *İrşâdu's-Sâri li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 4/537.

²⁹² Hüseyin Doğan, *İlk Dönem İslâm Kelâmcılarında Dinsel Metinleri Anlama ve Te'vil Problemi* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Thesis, 2010) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)), XVII, 354 y./154.

²⁹³ Turan Koç, *Din Dili* (İz Yayıncılık, 2022), 59.

Buradan hareketle, daha öncede ifade ettiğimiz gibi içinde müteşâbih mana içeren genellikle Allah'ın zatı ile ilgili hadislerde insana ait bazı uzuvlar Allah'a izafe edilmiş, buradan da Allah ile insanlar arasında bir benzerliğin olduğu gibi bir anlam ortaya çıkmıştır. Durum böyle olunca bu hadislerin zahiri şekilde bırakılıp anlaşılmasının doğru olmadığı ortadır.²⁹⁴ Bu sebeple müteşâbih hadislerin te'vil edilmesi zorunlu bir durumdur. Ancak bunu yaparken Allah'ın şanına ve sıfatlarına uygun olmayan bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmaktan da kaçınılmalıdır.

İbnü'l-Lebbân da müteşâbih hadisleri bu kaideye uygun bir şekilde te'vil etmeye çalışmıştır. *İzâletü's-şübühât* adlı kitabı incelediğimizde İbnü'l-Lebbân'ın tenzîh diline bütün kitap boyunca dikkat ettiği görülmektedir. İbnü'l-Lebbân hadislerin yorumlanması gerektiğini düşünen âlimlerden biri olması hasebiyle hadisleri te'vil ederken verdiği manaların Allah'ın zatına ve tevhîd sıfatına aykırı olmamasına özen göstermiştir.

Örneğin İbnü'l-Lebbân, sûret kelimesinin iki yönünü açıkladıktan sonra tenzîh prensibi kaidesi gereği şunları dile getirmiştir: *“Amellerin hepsi arazdır. Onlar ortaya çıktığı zaman cevher ve cisim olarak ortaya çıkmaktadırlar. Ama aslında onlar birer arazdır, başka bir şey olmamıştır. Amellerin cisimleşmesi ve meleklerin insan sûretinde gelmesi onların hakikatte öyle olduğu manasına gelmediği gibi, Allah'ın kıyamet günü görünmesi de O'nun öyle olduğu manasına gelmemektedir. Nasıl ki Hz. Ömer tarafından rivayet edilen Cibril hadisinde yanımıza beyaz elbiseli bir adam geldi ve dizlerini Hz. Peygamber'in dizlerine dayadı²⁹⁵ demekle, Cibril'e el, diz vb. sûret nispet edilmesi onun öyle olduğu manasına gelmez.”²⁹⁶*

Tenzîh prensibi doğrultusunda, İbnü'l-Lebbân'a göre insanın yaptığı her türlü eylem veya amel aslında sadece birer görünümdür. Bu ameller somut bir şekle bürünse de aslında sadece birer yüzeydirler ve daha derin bir gerçeklikleri yoktur. Örneğin, meleklerin insan sûretinde görünmesi, onların gerçekten fiziksel bir bedene sahip oldukları anlamına gelmez. Benzer şekilde, Allah'ın kıyamet günü görünmesi de O'nun fiziksel bir varlık olarak ortaya çıkacağı anlamına gelmez.²⁹⁷

²⁹⁴ İbn Fûrek, *müşkili'l-hadîs*, 8.

²⁹⁵ Muslim, "İman", 1.

²⁹⁶ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 150-151.

²⁹⁷ Bkz. Tirmizî, "Sıfatu'l-cenne", 17; Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit (Beyrut; Sayda: el-Maṭba'atu'l-Enşâriyye, 1323), "Sünnet", 20; Muslim "İman", 80; Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 16; "Tevhîd", 24.

İbnü'l-Lebbân, Hz. Ömer'in rivayet ettiği Cibril hadisine atıfta bulunarak, Cibril'in insan sûretinde görünmesinin onun asıl varlığını yansıtmadığını savunur. Cibril'in insan sûretini mesajını iletmek için bir araç olarak kullandığını, ancak gerçek varlığının bu sûretle sınırlanamayacağını belirtir. Bu görüşle, fiziksel sûretlerin asıl varlığı tam olarak yansıtmadığı ve hakikate ulaşmak için derin bir anlayış gerektiğini vurgular.²⁹⁸

İbnü'l-Lebbân zikrettiği hadislerin neredeyse hepsinde yoruma geçmeden önce bu kaideyi dile getirmiştir. Genellikle Allah'a insan özellikleri ve uzuvlarının verildiği hadislerde bu sıfatların Allah'ın zatı için uygun olmadığını yapacağı yorumu tenzîh ilkesi çerçevesinde belirtmiştir.

Mesela, İbnü'l-Lebbân "hubb" sıfatının pek çok hadiste Allah nispet edildiğini belirtmiştir. Tenzîh prensibi gereği böyle bir şeyin Allah'a nispetini uygun görmeyen İbnü'l-Lebbân, içinde hubb geçen hadislerin nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili şöyle söylemektedir: *"Zahirî ve batınî ilimlerle ilgilenen âlimler hubb'un mahiyeti konusunda farklı görüşlere sahiptirler ancak etkisi ve sonuçları konusunda aynı fikirdedirler. Sevgi kalbi bir eğilim olduğundan, Allah'ın zatı için bu durum imkansızdır. Kulun Allah'ı sevmesi, O'nu zikretmesi ve O'na itaat etmesi anlamına gelirken, Allah'ın kulu sevmesi ise, ihsan ve merhametiyle ona karşılık vermesidir."*²⁹⁹ demektedir. Daha sonra hubbun hakikatinin ruhanî bir sırra döndüğünü söyleyen İbnü'l-Lebbân hubbun mahiyeti ile ilgili *"ruhlar acemi askerlerdir, yani ruhlar bir birinde kopuk, düzensiz askerlerdir. Bu ruhlar arasında bir biriyle tanışanlar bir biriyle ülfet kuruyorlar, ama birbirine tanımayanlar ise birbirlerinden ayrılırlar"*³⁰⁰ hadisini delil getirerek karşılıklı olarak birbirini tanıyan ve muhabbet eden kişilerde sevgi duygusunun ortaya çıktığına ve bu sevginin tevhîd ile ilgili bir sır taşıdığına vurgu yapmıştır. Bu tevhîd sırrını şahsiyetinde toplayan yegane insan Hz. Peygamber'in şahsiyetidir.³⁰¹

Başka bir hadiste Ebû Hureyre'den (r.a) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"Allah Teâlâ, birbirini öldürüp ve her ikisi de cennete giren kimseler hakkında tebessüm eder (güler). Bunlardan biri Allah yolunda savaşırken diğeri*

²⁹⁸ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 151.

²⁹⁹ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 331-332.

³⁰⁰ Buhârî, "Enbiya", 3 (No. 3339); Muslim, "Birr", 2638.

³⁰¹ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 333-335.

*tarafından öldürülür. Daha sonra katil olan kişi tövbe eder, Müslüman olur ve o da Allah yolunda savaşırken şehit olur.”*³⁰²

İbnü'l-Lebbân'a göre, Allah'ın “gülmesi” (ضحك) gibi sıfatlar zahiren anlaşıldığı gibi düşünülmemelidir. Allah'ın zatına bu tür beşeri sıfatların hamledilmesi, tevhîd ve tenzîh inancına aykırı olduğundan uygun değildir ve bu nedenle bu sıfatlar müteşâbihdir. İbnü'l-Lebbân, bu sıfatların genel ilkesi olan muhkem ayetler ışığında te'vil edilmesi gerekmektedir. Ona göre, Allah'ın gülmesi, kuluna olan tecellisi anlamında değerlendirilmelidir. Yani, Allah'ın kuluna yönelmesi ve onun amelinden memnuniyet duyması şeklinde anlaşılmalıdır. Bu, kulun amelini görüp ona yönelmesi ve sevinç duymasıdır.³⁰³

Lügatte “yakın” anlamına gelen “قرب” kelimesi, Kur'an ve hadislerde geçen ve daha çok manevi bir yakınlığı ifade eden müteşâbih sıfatlardan biridir. Bu sıfat, Allah'ın kullarına olan yakınlığını çeşitli şekillerde ifade eden ayet ve hadislerde görülmektedir. Örnek olarak, “Kullarım beni senden sorarlarsa de ki ben onlara yakınlığım”³⁰⁴, “Biz ona şah damarından daha yakınız”³⁰⁵ ve “Eğer kulum bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir zir'a (arşın) yaklaşıyorum”³⁰⁶ gibi ifadeler gösterilebilir.

İbnü'l-Lebbân, bu ve benzeri ayet ve hadislerde geçen “kurb” sıfatına zahirî anlamda bir mana verilmemesi gerektiğini savunur. Ona göre, yakınlık ve uzaklık kulların sıfatlarından olup, bu sıfatların Allah'ın zatı için kullanılması uygun değildir. İbnü'l-Lebbân, Allah'ın zatının bu tür insanî sıfatlardan münezze olduğunu belirtir. Uzaklık (bu'd) ise kulun sıfatı olup, onun Allah'tan uzak olması ve O'nun yakınlığından mahrum kalması anlamına gelir.³⁰⁷

İbnü'l-Lebbân'a göre, kulun Allah'a olan yakınlığı, yani kurbiyeti, onun iman nuruna ve bu nura ne ölçüde icabet ettiğine bağlıdır. Bu bağlamda, Allah'ın kula yakın olması, onu tevhîd nuruna irşad etmesi yani onu doğru yola yönlendirmesi anlamına gelir. İbnü'l-Lebbân, Allah'ın kuluna olan bu manevi yakınlığının, kulun iman derecesine ve

³⁰² Buhârî, “Cihâd”, 27 (No. 2826); Muslim, “İmâre”, 128

³⁰³ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 343-345.

³⁰⁴ el-Bakara, 2/186

³⁰⁵ Kaf, 50/16

³⁰⁶ Muslim, “Zikir ve dua”, 2675.

³⁰⁷ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 303.

Allah'ın emirlerine olan bağlılığına göre şekillendiğini ifade eder.³⁰⁸ Onun bu düşüncesi Allah'ın hidayet ve irşadının, kulun iman ve itaat derecesi ile doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Başka bir hadiste Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *“Allah'ın sağ eli doludur, gece ve gündüz (sürekli) verir, (bu vermek) onun elindekini eksiltmez. Düşünün, gökleri ve yeri yarattığından beri ne kadar vermiştir; fakat bu, O'nun elindekini eksiltmemiştir.”* (Resûlullah devamla) dedi ki: *“Arşı su üzerindedir, ve diğer eliyle yükseltir ve alçaltır.”*³⁰⁹

İbnü'l-Lebbân, bu hadisin hakiki mana değil, sembolik ve manevi anlam taşıdığını vurgular. Allah'ın sağ eli, O'nun sınırsız cömertliğini ve lütfunu, “arşı su üzerindedir” ifadesi ise Allah'ın mahlukat üzerindeki mutlak egemenliğini ve kudretini simgeler. Allah'ın diğer eliyle kavramak ve yaymak suretiyle yükseltip alçaltması, O'nun kainat üzerindeki mutlak kontrolünü ifade eder. Bu tür ifadeler, Allah'ın kudreti ve cömertliğinin sembolik anlatımları olup, gerçek olarak anlaşılmamalıdır. Allah'ın mekân ve cihetten münezzeh olduğu ilkesine uygun olarak, bu semboller O'nun yüce sıfatlarını vurgulamaktadır.³¹⁰

Sonuç olarak tenzîh ilkesi, müteşâbih hadislerin doğru yorumlanmasında hayati bir öneme sahiptir. İbnü'l-Lebbân, bu ilkeyi benimseyerek Allah'ın zatına uygun olmayan anlamlardan kaçınmış ve hadisleri te'vil ederken Allah'ın şanına ve tevhîd ilkesine aykırı olmayan anlamlar vermeye özen göstermiştir. Tenzîh prensibi, Allah'ın insanlarla kıyaslanamaz yüceliğini koruma amacını taşımakta ve bu nedenle müteşâbih hadislerin zahiri anlamları yerine daha derin ve mecazi anlamlar ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, sapkın fikirlerin ve batıl inanışların yayılmasını engelleyerek İslam'ın temel tevhîd inancını korur. İbnü'l-Lebbân, hadisleri yorumlarken bu prensibe sadık kalarak, müteşâbih hadislerin doğru anlaşılmasını ve tevhîd ilkesinin muhafaza edilmesine katkı sağlamıştır.

³⁰⁸ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 303-306.

³⁰⁹ Buhârî, “Hud”, 2 (No. 4684); Muslim, “Zekat”, 993.

³¹⁰ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 216-217.

2.5.5. İhtiyat İlkesine Bağlı Kalmak

Müteşâbih hadisleri yorumlayan âlimlerin eserlerinde dikkat ettikleri noktalardan biri de te'vil ederken ihtiyat ilkesine dikkat etmeleridir. İhtiyat ilkesinin iki yönü vardır. Birincisi herhangi bir hadisi yorumlarken kesin bir kanıya varmamak yani kesin bir hüküm vermemek ve ikincisi zayıf veya mevzû olan hadislerin doğru olabilmesi ihtimaline karşın bu hadisleri de te'vil etmektir.

Müteşâbihleri te'vil eden âlimleri ve onların müteşâbih ile ilgili eserlerini incelediğimizde yaptıkları te'villerde dengeyi tutturmaya çalıştıklarını görürüz. Bu bağlamda yaptıkları te'vilin asıl mana olmadığını yani bu mananın kendilerine göre daha doğru olduğunu başka bir ifadeyle kesin bir mana tayin etmediklerini dile getirmişlerdir. Müteşâbih hadisler ile ilgilenen İbn Kuteybe, yorumladığı hadislerde kesin hüküm vermekten kaçınarak ihtiyatlı bir şekilde davranmıştır. Hatta o hadisleri te'vile giderken yanlış yapabilme kaygısını dile getirmiştir.³¹¹ Aynı şekilde Tahâvî de hadisleri te'vil ederken verdiği mananın kesin olmadığını ve daha bir çok anlam ifade edilebileceğini dile getirmiştir.³¹²

Müteşâbih hadisler konusuyla ilgilenen İbn Fûrek de te'vil ettiği hadislerde kesin hüküm vermekten kaçınmıştır. *Müşkilü'l-hadis* adlı eserinde “muhtemelen”³¹³, “şu ihtimale göre”³¹⁴, “hadisi şu manaya hamletmek uygundur”³¹⁵ gibi ifadeler kullanmak suretiyle ihtimal içeren cümleler kullanmış ve böylece ihtiyat prensibine bağlı kalmıştır.

Görüldüğü gibi hadisleri te'vil eden âlimler incelendiğinde genel bir kural olarak her âlim kendi te'vilini yapmakla beraber hiç biri “hadisten kesin murad edilen şudur” gibi bir cümle kurmamıştır. Onlar dildeki kurallar ve başka hadisler ile ilişki kurarak te'villerini yaptıktan sonra asıl kasd edilen mananın sadece Allah tarafından bilinebileceğini vurgulayarak ihtiyatlı bir üslup benimsemişlerdir.

İbnü'l-Lebbân da bu âlimler gibi hadisleri te'vil ederken ihtiyat ilkesine bağlı kalmıştır. İbnü'l-Lebbân müteşâbih hadisleri te'vil ederken bir kaç vecih vermekte ve

³¹¹ Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis* (Lübnan: Müessesetü'l-kütübi's-sakafiyye, 1408), 140-143.

³¹² Tahâvî, *Şerhu Müşkilü'l-âsâr*, 2/364.

³¹³ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-İsfahânî en-Nisâbü'rî İbn Fûrek, *Müşkilü'l-hadis ve beyânüh*, thk. Musa Muhammed Ali (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1405), 62,71.

³¹⁴ İbn Fûrek, *Müşkilü'l-hadis ve beyânüh*, 55,77.

³¹⁵ İbn Fûrek, *Müşkilü'l-hadis ve beyânüh*, 49,93.

yaptığı yorumun kesin doğru olduğunu iddia etmemektedir. Çünkü İmam Gazzâlî gibi o da murad-ı ilâhîyi tayin etmenin kafirlik olduğu düşüncesindedir.³¹⁶

Örneğin, İbnü'l-Lebbân, Allah'ın her gece dünya semasına nazil olması ile ilgili hadisleri, Allah'ın fiziksel olarak hareket etmesi veya bir yerden bir yere gitmesi anlamında yorumlamaz. Ona göre, bu hadislerin Allah'ın sonradan yaratılmış (hâdis) sıfatlarla vasıflandırılmasına sebep olmaması gerekmektedir, çünkü Allah'ın sıfatları ezeli (kadîm) olup, sonradan yaratılmış nitelikler taşımamaktadır. Kelam kitaplarında, Allah'ın sıfatlarının kadîm olduğu kararlaştırılmış bir durumdur.³¹⁷

İbnü'l-Lebbân, bazı âlimlerin nüzûl sıfatını te'vil ederek, Allah'ın ilminin veya kudretinin nazil olması şeklinde yorumladıklarını belirtir. Allah'ın belli bir yöne yönelmesi söz konusu olamaz, çünkü ilim ve kudret Allah'ın sıfatlarıdır ve Allah'ın zatı ile kaimdir. Bu nedenle, Allah'ın zatı için nüzûl caiz olmadığı gibi, sıfatları için de caiz değildir. Eğer Allah'ın nazil olmasından maksat, dünya semasıyla alakalı şeyler ise, o zaman Allah'ın ilmi ve kudretinin tüm mevcudatla olan alakası ortadan kalkar ki bu da mümkün değildir. Allah'ın yer ve gökleri tutarak zail olmalarını engellediği, onun kudretinin ve ilmînin her şeyi ihata ettiği bir durumda, Allah'ın semaya inmesi gibi bir durumu söz konusu olamaz.³¹⁸

İbnü'l-Lebbân nüzul ile ilgili olan “*Rabbimiz, her gece, son üçte bir kaldığında dünya semasına iner ve şöyle der: Bana dua eden var mı, ona icabet edeyim? Benden bir şey isteyen var mı, ona vereyim? Benden mağfiret dileyen var mı, ona mağfiret edeyim?*”³¹⁹ hadisinin yorumunu yaparken ihtiyat ilkesi gereği birkaç açıdan ele alır:

1. Nûr Ayeti Bağlamında Açıklaması: “*Allah, göklerin ve yerin nurudur*” ayeti gereği Allah'ın nurunun bütün âlemleri kapsadığını ve her bir katmanda tecelli ettiğini ifade eder. Bu tecelli, nakil veya hareket yoluyla değil, Allah'ın nurunun her yerde ve her zamanda bulunması şeklinde anlaşılmalıdır.
2. İstiva ve Tedbir Bağlamında Açıklaması: Allah'ın arşa istivâ etmesi, bütün âlemin işlerini düzenlemesi anlamına gelir. Bu bağlamda, Allah'ın inmesi, Allah'ın

³¹⁶ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 144-150.

³¹⁷ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 285-286.

³¹⁸ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 286.

³¹⁹ Muslim, “Salât”, 168.

ruhû'l-emin'in (Cebrâîl) nüzûlü ile dünya işlerini düzenlemesi olarak anlaşılmalıdır.

3. Allah'ın İlmi ve Kudreti Bağlamında Açıklaması: Allah'ın ilmi ve kudreti her şeyi kuşatmıştır ve her zaman mevcuttur. Bu nedenle, Allah'ın dünya semasına inmesi hadisi, Allah'ın ilminin ve kudretinin belirli bir zaman ve mekânda yoğunlaşması olarak değil, her yerde ve her zaman mevcut olması olarak yorumlanmalıdır.³²⁰

Görüldüğü gibi İbnü'l-Lebbân nüzûl ile ilgili hadisleri bir tek mana ile vermemiştir. Kastedilen mana şudur dememiş, ihtiyatlı davranmış ve farklı te'viller vermiştir.

İbnü'l-Lebbân, Tirmizî'de geçen Abdullah b. Selâm'dan gelen “*Allah, resûlünü tahtın yanına oturttu*”³²¹ hadisini birkaç manada yorumlar:

- 1) Allah'ın Mekân ve Cihetten Münezzeh Olduğu Bağlamında Açıklaması: İbnü'l-Lebbân, Allah'ın mekân ve cihetten münezzeh olduğu inancıyla uyumlu bir şekilde, Allah'ın yüceliğini ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah'a yakınlığını vurgular. İbnü'l-Lebbân, bu hadis ve benzerlerinin doğru anlaşılabilmesi için sembolik bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini belirtir.³²²

- 2) Sûret ve Tecelli Bağlamında Açıklaması: Hadis, Allah'ın zatının bir mekânda veya cihette bulunmasını değil, O'nun yüce makamının ve tecellilerinin bir sembolü olarak anlaşılmalıdır. İbnü'l-Lebbân göre sûret Allah'ın ayetlerinin ve nurlarının tecelli ettiği bir şekildir. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in (s.a.v) sünneti de bu sûretten tecelli eden nurların gölgesi altında değerlendirilir. Hz. Peygamber, arşın gölgesi altında, ümmeti ise onun gölgesi altındadır. Bu, Allah'ın kitabı ile Peygamber'in sünnetinin ayrılmaz bir bütün olduğunu ifade eder.³²³

- 3) Manevi Yücelik ve Allah'ın Rehberliği Bağlamında: İbnü'l-Lebbân, Hz. Peygamber'in arş üzerinde Rabbi ile birlikte oturmasının, onun manevi yüceliğini ve Allah'ın rızası doğrultusunda hareket ettiğini simgelediğini belirtir. Hz. Peygamber (s.a.v), Allah'ın rehberliğinde ve O'nun emirlerine uygun olarak yaşamıştır. Bu anlamda,

³²⁰ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 291-293.

³²¹ Ebû'Abdullâh Muhammed b. 'Alî el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl fî Ehâdisi'r-Rasûl*, thk. 'Abdurrahmân 'Amîre (Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.), 3/279.

³²² İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 228.

³²³ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 230.

Hız. Peygamber'in arş üzerinde oturması, Allah'ın rehberliğinde bir peygamber olarak görevini yerine getirdiğini ve sünnetinin de bu rehberlik altında şekillendiğini simgeler.³²⁴

Sonuç olarak, İbnü'l-Lebbân'ın yorumunda, “Allah, resûlünü tahtın yanına oturttu” hadisi, gerçek bir anlam taşımaktan ziyade, Allah'ın rehberliğinde ve rızası doğrultusunda yaşayan bir peygamberin manevi yüceliğini ifade eder. Bu yorum, Allah'ın mekân ve cihetlerden münezzehtir olduğu inancıyla uyumlu bir şekilde, peygamberin Allah'ın rehberliğinde bir yaşam sürdüğünü ve ümmetinin de bu rehberlikten faydalandığını belirtir.

Dolayısıyla İbnü'l-Lebbân, müteşâbih hadisleri açıklarken sadece bir vecihle yetinmemektedir. Bir mana verip bu manayı destekledikten sonra başka bir mana verip bu şekilde de anlaşılabilirliğini ifade etmektedir. Ona göre her bir sıfatın bir hakikati (حقيقة) bir de mazharı (مظهر) yani tezahürü olarak isimlendirilebilecek iki yönü vardır. Buna göre o te'vil ettiği sıfatların önce hakikatini açıklamakta daha sonra mazharı/görüntü yönü üzerinde durmaktadır.³²⁵ Mazharından yani zahirinden kastı sıfatın tasavvufa dayanmayan te'vili iken hakikatinden maksat sıfatın tasavvufî yorumudur. Bu iki vechin içinde de birden çok mana verdiği olmaktadır tek bir mana vermekle yetinmemekte muhtemel manaları vermektedir.

Misal olarak bir hadiste şöyle denilmiştir: “Kıyamet günü Allah (c.c) müminlere, onların bildiği sûretin dışında bir şekil de gelir ve onlara gözükür. Rableri onlara “ben sizin Rabbinizim” der. Onlar “neûzu billah, Rabbimiz geldiğinde biz onu tanırız” der. Sonra Allah (c.c) onların bildiği sûrette gelir. Onlara “ben sizin rabbinizim” der. Bunun üzerine onlar “evet, sen bizim Rabbimizsin” derler.”³²⁶

İbnü'l-Lebbân'a göre bu hadiste geçen sûret kelimesinin hakikatinden maksat *هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ* Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ayetinde geçen “züppet” kelimesidir. Züppet “bulutların gölgeleri” manasına gelmektedir. Bundan anlaşılmaktadır ki onun tecellisinin görüntüsü aynen bulutların gölgeleri gibidir. Bu gölgelerin hakikatı Hz. Peygamber

³²⁴ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 228-231.

³²⁵ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 144.

³²⁶ Buhârî, “Rikak”, 52 (No. 7439); Muslim, “İman”, 299.

vasıtasıyla insanlara gönderdiği ayetlerdir.³²⁷ Böylece İbnü'l-Lebbân, sûreti “bulutların gölgesi” olarak yorumladıktan sonra bir daha te’vil edip bundan da kastın vahiy ile gelen ayetleri olduğunu söylemiştir.

İbnü'l-Lebbân, hadisin mazhar/görüntü yönünden maksadın ameller olduğunu, amellerin farklı farklı somut görüntüler şeklinde olabileceğini söyledikten sonra Berra’ya atfedilen şu hadisi zikretmektedir: “Mümin kişi öldüğü zaman kabri gözlerinin görebildiği kadar genişler ve yaptığı iyilikler kokusu güzel, güzel giyinmiş, yüzü güzel yakışıklı bir adam sûretinde gelir. Kişi sorar “Sen kimsin?” diye sorar. Bunun üzerine o “ben senin salih amelinim” der. Kötü amelleri olan kişiye gelince onun ameli kokusu kötü, elbisesi pis, yüzü kötü bir adam şeklinde gelir. Kişi “sen kimsin” diye sorar. Bunun üzerine “ben senin amelinim” diye cevap alır.³²⁸ Böylelikle sûret sıfatı cisimleşmiş olmaktadır. Kıyamet günü, herkesin rabbini işlediği ameller sûretinde göreceğini söyleyen İbnü'l-Lebbân, kişinin Rabbiyle buluşması, onun ihlas, samimiyet ve murakabesi ölçüsünde olacağını kaydetmektedir. Böylece İbnü'l-Lebbân sûreti te’vil ederken mazharından kastın ameller olduğunu dile getirmiş ve getirdiği hadis ile desteklemiştir. Daha sonra bu Allah ile buluşmanın ihlase göre olacağını belirtmiştir.³²⁹ Bu da onun ihtiyatlı davrandığını göstermektedir.

Başka bir örnekte İbnü'l-Lebbân, Tirmizî’de geçen “*Cennete bazı çarşılar vardır. Bu çarşılarda ne alım ne de satım yapılır. Bu çarşıda sadece kadın ve erkek sûretleri vardır. Kişiler bu sûretlerden birini istedi mi hemen o surete bürünür*”³³⁰ hadisini çarşıda görünen kadın ve erkek sûretleri, Allah’ın ayetlerinin, sıfatlarının ve isimlerinin tecellileridir. Dünyada bir kul, Allah’ın isim, sıfat ve ahlakını yansıtan ameller işlemişse, bu ameller cennette onun karşısına sûretler şeklinde çıkar. Bu sûretler, kulun dünyada işlediği iyi amellerin bir yansımasıdır ve kul, bu sûretlerin, dünyada yaptığı iyi amellerin karşılığı olduğunu bilir. Bu da kulun, Rabbini daha iyi tanımasına ve sonunda ru’yetullah’a (Allah’ı görme) mazhar olmasına sebep olur.³³¹

³²⁷ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 144-145.

³²⁸ Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu‘ayb el-‘Arna’ût (y.y.: Müessesetü’r-Risale, 1416/1995), 30/506 (No. 18536.)

³²⁹ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 148-149.

³³⁰ Tirmizî, “Cennet”, 15 (No. 2550).

³³¹ İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-şübühât*, 155.

Yukarıdaki yorumu yaptıktan sonra ihtiyatlı davranarak hadiste geçen “kadın ve erkek sûretleri” ifadesinin “erkek ve kadınların sûretleri, Allah’ın ayetlerinin ve sıfatlarının yansımalarıdır. Kulun huy edindiği her şey, Allah’ın Rahmân ismi ile alakalıdır ve Rahman isminin tecellisiyle meydana gelmiştir. Mümin bir baba ve annenin terbiyesiyle kazanılan bu huylar, kulun dünyadaki iyi amellerinin bir yansımasıdır.” şeklinde de anlaşılabileceğini dile getirmiştir.³³²

İbnü’l-Lebbân, müteşâbih hadisleri yorumlarken ihtiyat ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Bu ilkeye uygun olarak, hadislerin te’vilinde kesin bir hüküm vermemiş ve her zaman farklı anlamların mümkün olduğunu vurgulamıştır. Hadislerdeki sıfatların ve kavramların te’vilini yaparken, dilin zenginliklerini ve sembolik anlamlarını göz önünde bulundurarak, tevhîd ve tenzîh ilkelerine uygun yorumlar sunmuştur. Böylece, İbnü’l-Lebbân’ın ihtiyatlı yaklaşımı, İslam’ın temel tevhîd inancını koruma amacını taşır ve müteşâbih hadislerin doğru anlaşılmasına önemli katkılar sağlar. Bu yaklaşım, müteşâbih hadislerin farklı vecihlerde anlaşılabileceğini ve asıl maksadın sadece Allah tarafından bilinebileceğini hatırlatarak, doğru ve dengeli bir yorum metodolojisi sunar.

³³² İbnü’l-Lebbân, *İzâletü’ş-şübühât*, 156.

SONUÇ

İbnü'l-Lebbân, tam adıyla Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Abdilmü'min, aslen Siirtli olup ve sonrasında Şam'a yerleşen bir aileye mensuptur. Babası İmam Ahmed b. Abdilmü'min, kıraat ilmiyle tanınmış bir âlimdir. İbnü'l-Lebbân, 29 Şevval 679 (21 Şubat 1281) tarihinde Dimaşk'ta dünyaya gelmiştir. İlk eğitimi babasından aldıktan sonra Şam'da çeşitli âlimlerden kıraat, nahiv, fıkıh ve hadis dersleri almıştır. İskenderiye'de Şâzelî tarikatı şeyhi Yâkut el-Arşî'den tasavvuf dersleri alarak ona intisap etmiş ve Kahire'ye yerleşmiştir. Kahire'de verdiği derslerle büyük bir ün kazanmıştır. Kahire'deki Aksungur Camii'nde bir sure hatiplik yaptıktan sonra 25 Şevval 749 (1349) tarihinde vebadan vefat etmiş ve çok sevdiği kayınbabası Yâkut el-Arşî'nin mezarının yanına defnedilmiştir.

İbnü'l-Lebbân, Dimaşk ve Mısır'ın önde gelen âlimlerden hadis, fıkıh, kıraat, nahiv ve tarikat dersleri almıştır. Hadis, fıkıh ve kıraat alanlarında pek çok talebe yetiştirmiş, kendisinden sonraki nesiller üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Çağdaşları ve sonraki dönem âlimleri tarafından övgüyle anılmış, özellikle ilmî yetkinliği, ahlaki duruşu ve hitabet gücü takdire değer görülmüştür. İbnü'l-Lebbân, tartışmalardan kaçınarak kendisine iletilen soruları İslam akaidine uygun şekilde yanıtlamış ve bu sayede ilmî çevrelerde büyük saygı görmüştür.

İbnü'l-Lebbân, küçük yaşlardan itibaren hadis ilmine ilgi duymuş ve dönemin önde gelen hadis âlimlerinden ders almıştır. Öne çıkan hocaları İbrâhim b. Abdurrahman el-Fezârî, Ebû Hafs İbnü'l-Kavvâs, Ali b. Muhammed el-Yûnînî, Tâceddîn Ali b. Ahmed el-Garrâfî, Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyâtî ve Zeynüddîn Sıbtu Ziyâde el-Gumârî'dir. Bu âlimler, İbnü'l-Lebbân'ın hadis ilminde derinleşmesine, Arapça bilgisine, fıkıh ve hadis konularında geniş birikim kazanmasına önemli katkılar sağlamıştır. İbnü'l-Lebbân, bu hocalarından aldığı derslerle hadis ilminde yetkin bir konuma gelmiş ve onların rehberliği sayesinde sağlam bir ilmi temel oluşturmuştur. Kendisinden İbn Ümmü Kasım, Şehâbeddin Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî, Takıyyüddin Muhammed İbnü'l-Bibâî ve Zeynüddin el-İrâki hadis ilmi alanında istifade etmiştir. Bu talebeler, İbnü'l-Lebbân'dan aldıkları eğitimle hadis alanında derin bilgi sahibi olmuş ve kendi dönemlerinin önemli âlimleri haline gelmişlerdir. İbnü'l-Lebbân'ın ilmî rehberliği ve titizliği, bu dört talebenin

de hadis ilmi ve diğer İslami ilimlerde yetkinleşmelerini sağlamış, İslam ilim geleneğinin devamlılığına büyük katkı yapmıştır.

İbnü'l-Lebbân'ın *İzâletü's-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-ehâdîsi'l-müteşâbihât* adlı eseri, müellifin tefsir, hadis ve tasavvuf bilgilerini bir araya getirerek, ayet ve hadislerde geçen Allah'ın sıfatlarını detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Bu eser, sağlam bir kalbe sahip olmanın önemini vurgularken, sahabelerin müteşâbih ayet ve hadisleri anlama biçimlerini ele almakta ve müteşâbihlerin doğru anlaşılmasını engelleyen sebepleri irdelemektedir. İbnü'l-Lebbân, bidat ehlinin bu konudaki olumsuz etkilerini de detaylandırmaktadır. Allah'ın sıfatlarıyla ilgili müteşâbih ayet ve hadisleri sistematik bir şekilde ele almış, bu konuları çeşitli başlıklar altında detaylandırarak okuyucuya sunmuştur.

Müellif, hadisleri genellikle *Sahihayn*'dan (Buhârî ve Müslim) alarak, sıfatlarla ilgili ayet ve hadisleri kendi te'vil kaideleri çerçevesinde yorumlamaktadır. Hadislerin sahihliği konusuna genellikle değinmemekle birlikte, bazı istisnai durumlarda hadislerin güvenilirliğini vurgulamaktadır. İbnü'l-Lebbân, kitabında ayet ve hadislerin sadece zahiri anlamlarını ele almakla kalmayıp, bunları daha geniş bir perspektifte tasavvufî yorumlarla da açıklamıştır. İbnü'l-Lebbân'ın eseri, müteşâbih ayet ve hadislerin doğru anlaşılması için metodolojik yaklaşımlar ve te'vil kaideleri sunmaktadır.

İbnü'l-Lebbân, müteşâbih ve muhkem kavramlarına ihtimam göstermiştir. *İzâletü's-şübühât* adlı eserinde, müteşâbih ayet ve hadislerin anlaşılmasının İslamî ilimler açısından önemini vurgulamış ve bu konuyu derinlemesine ele almıştır.

İbnü'l-Lebbân, müteşâbih kelimesinin dil ve gramer analizine girmemiş; daha çok bu tür ayetlerin nasıl anlaşılacağına ve doğru anlaşılmayı engelleyen sebeplere vurgu yapmıştır. Ona göre, sahâbiler Kur'an ve sünnete olan hakimiyetleri, nesih, mensuh ve esbab-ı nüzul bilgileri sayesinde müteşâbihleri doğru anlamışlardır. İbnü'l-Lebbân, müteşâbihlerin anlaşılmasında tevhid ilkesini merkeze almış ve müteşâbihin adi (göz ve kulakla algılanan) ve hakiki (kalple algılanan) olmak üzere iki kısma ayrıldığını belirtmiştir. Ayrıca, sahâbilerin selef-i salihin ekolünü temsil ettiğini ve ayetleri olduğu gibi kabul ettiklerini ifade etmiştir.

İbnü'l-Lebbân'a göre, müteşâbihlerin anlaşılmasını zorlaştıran sebepler, sahâbilerin vefatı, Arapça bilmeyenlerin İslam'a girişi ve bid'at ehlinin ortaya çıkmasıdır.

Selef-i salihin âlimleri, bu zorluklara rağmen dini metinlerin doğru anlaşılmasını sağlamak için büyük çaba göstermişlerdir.

İbnü'l-Lebbân, *İzâletü's-Şübühât* adlı eserinde, müteşâbih ayet ve hadisleri belirlediği yöntem ile detaylı bir şekilde incelemiştir. O, ilim adamlarının müteşâbihleri te'vil ederken titiz davrandıklarını ve çeşitli kurallara uyduklarını vurgulamıştır. Ayrıca müteşâbih ayet ve hadislerin yanlış yorumlanmasının, inanç problemlerine yol açabileceği için te'vilin büyük önem taşıdığını ifade etmiştir. Müteşâbih ile ilgilenen her âlim gibi İbnü'l-Lebbân'ın da müteşâbihleri te'vil etmek için başvurduğu kaideler mevcuttur. Bu kaideler muhkem ayet ve hadislere müracaat etmek, dile uygunluk, bütün ayet ve hadislere vâkıf olmak ve bunlar üzerinde derinlemesine düşünmek, tenzîh ilkesi ve ihtiyat ilkesidir.

İbnü'l-Lebbân, müteşâbih ayet ve hadislerin doğru anlaşılabilmesi için muhkem ayet ve hadislere başvurmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Ona göre, ayet ve hadisleri kendi bütünlüğü içinde değerlendirmek, yanlış yorumlardan kaçınmak için şarttır. Müteşâbih ifadeler, muhkem metinlerle açıklanarak doğru bir anlam kazandırılmalıdır. Örneğin, cehennemle ilgili hadislerde geçen “ayak” gibi ifadeler manevi hakikatler taşıyabilir ve bu durum iman nuru gibi kavramlarla açıklanabilir. İbnü'l-Lebbân, bu yaklaşımıyla müteşâbih ayet ve hadisleri teşbih ve ta'tîl gibi yanlış yorumlardan uzak tutmayı amaçlamış, İslam akaidine uygun bir te'vil yöntemi geliştirmiştir.

İbnü'l-Lebbân, müteşâbih hadislerin doğru anlaşılabilmesi için Arapça dilinin grameri, söz sanatları ve anlam zenginliklerinden yararlanma ilkesine sıkça başvurmuştur. Bu bağlamda, Arapçanın teşbih, istiâre ve mecâz gibi ifade biçimlerine hakim olunması gerektiğini vurgulamış, metinlerin doğru anlaşılması için dönemin örf ve adetlerinde kullanılan ifadeleri bilmenin önemini belirtmiştir. Arapça kelime anlamlarının ve dilbilimsel kavramlarının müteşâbih metinlerin yorumlanmasında önemli olduğunu ifade etmiştir. İbnü'l-Lebbân, ayrıca ayet ve hadislerdeki Allah'ın sıfatlarını doğru anlamak için bu dilsel zenginliklerden yararlanmış ve bu ilkeler doğrultusunda müteşâbih hadisleri te'vil etmiştir. Böylece, müteşâbih ayet ve hadislerin anlaşılmasını kolaylaştırarak, yanlış yorumlardan kaçınılmasını sağlamayı amaçlamıştır.

İbnü'l-Lebbân, Kur'an ve hadislerin bütünlüğüne hakim olmanın ve bunlar üzerinde derinlemesine düşünmenin önemini vurgulamıştır. Müteşâbih ayet ve hadisleri

anlamak için muhkem olanlara başvurmanın gerekliliğini belirtmiştir. Onun eserlerinde ayetleri ayetlerle, hadisleri hadislerle ve ayetleri hadislerle ilişkilendirme becerisi dikkat çekmektedir. Ayrıca, müteşâbih kavramları yorumlarken Allah'ın zatına uygun olmayan anlamlardan kaçınmış ve hadislerin farklı varyantlarını inceleyerek metinler arasındaki bağlantıları kurmuştur. Örneğin, "Allah'ın elleri" ifadesini Allah'ın kudret ve adalet sıfatı olarak yorumlamış, müteşâbih hadisleri te'vil ederken derin düşünme ve bağlantılar kurma yöntemini kullanmıştır. Bu yöntem, onun müteşâbih ayet ve hadisleri anlamadaki başarısının temelini oluşturur.

İbnü'l-Lebbân, müteşâbih hadislerin yorumlanmasında tenzîh ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Bu ilke, Allah'ın zatına uygun olmayan anlamlardan kaçınmayı gerektirir ve tevhîd ilkesine uygun olarak Allah'ın yaratılmışlara benzemediğini vurgular. İbnü'l-Lebbân, hadislerdeki müteşâbih ifadeleri yorumlarken, bunları mecazi anlamlarıyla ele almış ve literal yorumlardan kaçınmıştır. Örneğin, "Allah'ın sağ eli" gibi ifadeleri Allah'ın kudreti ve cömertliği olarak yorumlamış, fiziksel anlamlara indirgememiştir. Bu yaklaşım, İbnü'l-Lebbân'ın sapkın fikirlerin yayılmasını önlemeye ve tevhîd inancını korumaya yönelik çabalarını gösterir.

İbnü'l-Lebbân, müteşâbih hadisleri yorumlarken ihtiyat ilkesine bağlı kalmış ve kesin bir hüküm vermekten kaçınmıştır. Bu ilkeye göre, hadislerin yorumlanmasında farklı anlamlar mümkün olabilmektedir. Asıl anlamın sadece Allah tarafından bilinebileceği vurgulanmaktadır. İbnü'l-Lebbân, hadislerdeki müteşâbih ifadeleri birkaç açıdan ele alarak, sembolik ve manevi anlamlar üzerinde durmuştur. Örneğin, Allah'ın dünya semasına inmesi hadisini, Allah'ın nurunun her yerde bulunması veya ruhu'l-emirin (Cebrail) dünyaya inmesi şeklinde yorumlamıştır. Hadislerdeki sembolik ifadeleri açıklarken dilin zenginliklerini ve Arapça'nın söz sanatlarını kullanmıştır. İbnü'l-Lebbân'ın bu yaklaşımı, İslam'ın tevhîd inancını koruma ve müteşâbih hadislerin doğru anlaşılmasına katkı sağlama amacı taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şu‘ayb el-’Arna’ût. 50 Cilt. y.y.: Müessesetu’r-Risale, 1416/1995.

Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu‘ayb el-’Arna’ût, ‘Âdil Murşid v.dğr. 50 Cilt. Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, 1421/2001.

Akpınar, Cemil. “İbnü’l-Lebbân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/119-121. İstanbul: TDV Yayınları, 200M.S.

Âşûr, Said Abdulfettah. *el-Muctema’u’l-Mısri fî Asrı Selâtini’l-Memâlik*. Kahire: Dâru’n-Nehdati’l-Arabî, 1992.

Ayaz, Fatih Yahya. *Memlükler (1250-1517)*. İstanbul: İsam / İslam Araştırmaları Merkezi, 2015.

Aybakan, Bilal. “İbnü’l-Vekîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/237-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Aydınlı, Abdullah. “Muhtelefü’l-hadîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/74-77. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Baçoğlu, Tuncay. “Muhkem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/42-44. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Bedir, Murteza. “Mütekaddimîn ve Müteahhirîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/186-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. ‘Amr el-’İtkî el-. *el-Baḥru’z-Zeḥḥâr*. thk. Maḥfûzurrahmân Zeynullâh vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetu’l-‘Ulûm ve’l-Ḥikem, 1988/2009.

Birzâlî, Alemüddîn Ebû Muhammed el-Kāsım b. Muhammed b. Yûsuf el-İşbîlî ed-Dımaşkî. *Târîḫü’l-birzâlî el-muktefî li-tarihi Ebi Şâme*. thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf. 5 Cilt. Ürdün: el-Âsârü’s-Şarkıyye li’n-Neşr ve’t-Tavzî, 1440.

Bodur, Osman. *Müteşâbih Hadîslerin Yorumu*. Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Budak, Ali. “Haberî Sıfatlara Dair Rivayetlerin Te’vîl Yoluyla Çözümü Bağlamında Râzî’nin Esâsu’t-Takdîs Adlı Eseri”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/19 (01 Haziran 2011), 37-77.

Buhârî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ’îl b. İbrâhîm. *Sahîh-i Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru’l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.

Coşkun, Selçuk. “Anlam Değişmelerinin Sebep Olduğu Anakronik Bakış ve Hadis Yorumlarındaki Yanıltıcılığı”. *EKEV Akademi Dergisi* XII/35 (2008), 33-48.

Çelik, Beşir. “İbn Lebbân el-İs’irdî ve Kur’an’daki Müteşâbih Sıfatlarla İlgili Yorumları”. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* X/2 (2023), 507-539.

Desûkî, Muhammed ed-. *Menâhîcü’l-Bahs fî’l-Ulûmi’l İslâmiyye*. y.y., 1984.

Doğan, Hüseyin. *İlk Dönem İslâm Kelâmcılarında Dinsel Metinleri Anlama ve Te’vîl Problemi*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Thesis, 2010. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).

Dölek, Adem. *Edebi Açıdan Hadislerde Teşbih ve Temsiller*. Ekev Yayınları, 2001.

Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş’aş es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit. 4 Cilt. Beyrut; Sayda: el-Matba’atu’l-Enşâriyye, 1323.

Ebû’l-Bekâ’, Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kefevî el-Hanefî. *el-Kulliyât*. thk. ‘Adnân Dervîş, Muhammed el-Mısıri. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, ts.

Ece, Abdurrahman. “Müşkil Ve Müteşâbih Hadisleri Yorumlama İlkeleri: İbn Fûrek Örneği”. *e-Şarkıyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/2 (2018), 548-577.

Ednevî, Ahmed b. Muhammed el-. *Tabakâtu’l-Mufessirîn*. thk. Suleymân b. hâlih el-Hazzî. Suudi Arabistan: y.y., 1417/1997.

Erdemci, Cemalettin. “Kelâm İlminde Nassı Anlama Sorunu ve Aşırı Yorum”. *İslâmî İlimler Dergisi* I/2 (2006), 7-38.

Erkit, Turan. *Sahabe ve Tabiin Döneminde Müteşâbih Sıfatların Yorumu Meselesi*. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Ezraî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. 'Abdullâh el-Ğassânî *Aḥbâru Mekke ve mâ Cae fihâ mine'l-Âşâr*. thk. Ruşdî es-Sâlih Mulaḥḥas. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Endelus, 1403/1983.

Fâsî, Ebû 't-Ṭîb Muhammed b. Aḥmed b. 'Alî el-Fâsî. *Zeylu't-Takyîd fî Ruvâtu's-Sunen ve'l-Esânîd*. thk. Kemâl Yûsuf el-Ḥût. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kamusu'l-Muhit*. Beyrut: y.y., 1993.

Gökçe, Ferhat. "Memlûkler Dönemi Hadis Literatürü Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *İslâm Tetkikleri Dergisi [İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi]* XI/2 (2021), 439-475.

Gökçe, Ferhat. "Türkiye'de Memlûkler Dönemi Hadis Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* XI/21 (2013), 41-88.

Görmez, Mehmet. *Sünnet ve hadisin anlaşılması ve yorumlanmasında metodoloji sorunu*. Ankara Üniversitesi, Thesis, 1995. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).

Gözübenli, Beşir. "Firkâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/135. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Güleç, Hasan. "Fezârî, İbrâhim b. Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/539-540. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Hâkim, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh en-Nîsâbûrî. *el-Mustedrek âle's-Sahihayn*. thk. Mustafâ 'Abdulkâdir 'Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411/1990.

Hakîm et-Tirmizî, Ebû'Abdullâh Muhammed b. 'Alî. *Nevâdiru'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl*. thk. 'Abdurrahmân 'Amîre. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.

Hakkı (İzmirli), İsmail. *Yeni İlm-i Kelam*. ed. Sadri Hizmetli. Umran Kitabevi, 1981.

Hemedânî, Ebû'l Hayr (Ebû'l-Fazl) Hâce Reşîdüddîn Fazlullâh. *Câmi'u't-tevârih*. thk. Behmen Kerîmî. Tahran: İntişarat-ı İkbal, 1338.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb, Muhammed Seyyid Keylînî. *el-Müfredat fî Garibu'l Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-marife, 1992.

İbn Allân, Muhammed Alî b. Muhammed Allân b. İbrâhîm el-Bekrî es-Sıddîkî. *el-Fütûhâtü'r-rabbâniyye 'ale'l-Ezğârî'n-Neveviyye*. Beyrût; Lübnan: Daru İhyai't-Turas el-Arabî, ts.

İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî. *Cemheretu'l-Luğa*. thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987.

İbn Fadlillâh el-'Umerî, Ahmed b. Yahyâ b. Fadlullâh el-Kureşî el-'Adevî Şihâbüddîn. *Mesâlikü'l-'Ebsâr fî Memâlikü'l-'Emsâr*. 27 Cilt. Abu Dabi: el-Mecme'u'ss-Sekâfî, 1423.

İbn Fehd, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Takiyyuddîn b. Fehd el-Hâşimî el-'Alevî el-Asfûnî el-Mekkî eş-Şâfî'î. *Lahzu'l-Elhâz bi Zeyl-i Tabakâti'l-Huffâz*. Beyrût; Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.

İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-İsfahânî en-Nîsâbü'rî. *Kitâbu müşkili'l-hadîs ev Te'vîlü'l-ahbârî'l-müteşâbihe*. thk. Daniel Gimaret. Dımaşk, 2003.

İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-İsfahânî en-Nîsâbü'rî. *Müşkilü'l-hadîs ve beyânüh*. thk. Musa Muhammed Ali. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1405.

İbn Hacer el-'Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*. thk. Muhammed 'Abdulmu'îd Dâni. 6 Cilt. Haydarabad: Meclisu Dâirati'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1392/1972.

İbn Hacer el-'Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *el-İşâbe fî Temyîzi's-Şahâbe*. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avvağ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994.

İbn Hacer el-'Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *Fethu'l-Bârî Şerhu Şahîh el-Buhârî*. thk. Muhibbuddîn el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.

İbn Hacer el-‘Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Askalânî. *İnbâu'l-Gumr bi Ebnâ'i'l-'Umr*. thk. Hasan Habeşî. 4 Cilt. Mısır: el-Meclisu'l-A‘lâ, 1389/1969.

İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed. *Mukaddimetü İbn Haldûn*. thk. Ebû Abdillâh es-Saîd el-Mendû. Beyrut: Muessesetü'l-Kütübi's-Sikâfe, 1994.

İbn Kâdî Şuhbe, Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed b. ‘Omar el-Esedî eş-Şuhbî ed-Dimeşkî Takıyyuddîn İbn Kâdî Şuhbe. *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*. thk. el-Hâfız ‘Abdul‘alîm Hân. 4 Cilt. Beyrut: ‘Âlemü'l-Kütüb, 1407/1986.

İbn Kessîr, Ebû'l-Fidâ’ İsmâîl b. ‘Omer b. Kesîr ed-Dimeşkî. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. ‘Alî Şîrî. Kahire: Matba‘atu's-Sa‘âde, 1408/1988.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*. thk. es-Seyyid Ahmed es-Sakr. Kahire: Mektebetu Dari't-Turasi'l Arabiyyi, 1427.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*. Lübnan: Müessesetü'l-kütübi's-sakafiyye, 2. Basım, 1408.

İbn Manzûr, Ebû'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem b. ‘Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî. *Lisân'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdır, 1414/1993.

İbn Râfi‘ el-İslâmî, Takıyyuddîn Muhammed b. Hecres b. Râfi‘ el-İslâmî. *el-Vefiyât*. thk. Sâlih Muḥdî ‘Abbâs, Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf. 2 Cilt. Beyrut: Mu‘essesetu'r-Risâle, 1402/1982.

İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn ‘Abdurrahmân b. Ahmed b. ‘Abdirrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dimaşkî. *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile*. thk. ‘Abdurrahmân b. Suleymân el-‘Useymîn. 5 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1425/2005.

İbn Şâkir el-Ketbî, Muhammed b. Şâkir b. Ahmed b. ‘Abdurrahmân b. Şâkir Salâhuddîn. *Fevâtu'l-Vefeyât*. thk. İhsân ‘Abbâs. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdır, 1973-74.

İbnu'l-Fûṭî, Ebû'l-Faḍl ‘Abdurrezzâk b. Ahmed eş-Şâbûnî. *Mecma'i'l-Âdâb fi Mu'cemu'l-Elkâb*. thk. Muhammed el-Kazım. 6 Cilt. İran: Müessesetü't-Tibâa ve'n-Neşr, 1416.

İbnu'l-Kâdî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Miknâsî. *Durretu'l-Hicâl fî Esmâ'î'r-Ricâl*. thk. Muhammed el-Ahmedî. 3 Cilt. Kahire: Dâru't-Turâs, 1391/1971.

İbnu'l-'Îmâd, 'Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed b. el-'Îmâd el-'Akrî el-Hanbelî. *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâr men Zeheb*. thk. Mahmûd el-Ernâvût. 11 Cilt. Dimaşk; Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1406.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn b. el-Cezerî Muhammed. *Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ'*. 3 Cilt. Bergstraesser: Mektebetu İbn Teymiyye, 1351/1932.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-târih*. 10 Cilt. Beyrut; Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1987.

İbnü'l-Lebbân, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilmü'min el-İs'irdî ed-Dimaşkî. *İzâletü's-şübühât 'ani'l-âyât ve'l-ehâdisi'l-müteşâbihât*. thk. Enes Muhammed Adnan eş-Şerefâvî. Şam: Darü't-Takva, 1441.

İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî. *Tabakatü's-Şâfi'iyye*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrût; Lübnan: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

Kallek, Cengiz. "İbnü'r-Rif'aa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

Kastalânî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed el-. *el-Mevâhibu'l-Ledunniyye bi'l-Menhi'l-Muhammediyye*. 3 Cilt. Kahire: el-Mektebetu't-Tevfîkiyye, ts.

Kastalânî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed el-. *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996.

Kâtib Çelebi, Muştafâ b. 'Abdullâh Hâcî Halîfe. *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kutubi'l-Funûn*. 2 Cilt. b.y.: y.y., 1360.

Kazan, Tahsin. *İbn Hacerin Hadis Usulüne Getirdiği Yenilikler*. Gelenek Yayıncılık, 2008.

Kazan, Tahsin. "Memlükler'in Hadis İlmine Katkıları". *Academic Platform Journal of Islamic Research (APJIR)* III/2 (2019), 147-159.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*. Beyrut; Lübnan: Mu'essesetu'r-Risâle, 1414.

Koca, Ferhat. “Müşkil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/161-162. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Koç, Turan. *Din Dili*. İz Yayıncılık, 2022.

Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *el-Muḳaffa'l-kebîr*. thk. Muhammad al-Yalawi. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1427.

Maḳrîzî, Ebu'l-‘Abbâs Aḥmed b. ‘Alî el-Ḥuseynî. *el-Mevâ‘iz ve'l-İ‘tibâr bi Zikri'l-Ḥıṭaṭ ve'l-‘Âşâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1418.

Maḳrîzî, Ebu'l-‘Abbâs Aḥmed b. ‘Alî el-Ḥuseynî. *es-Sulûk li Ma‘rifeti Duveli'l-Mulûk*. thk. Muḥammed ‘Abdulḳâdir ‘Aṭâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1418/1997.

Ma’tûk, Salih Yusuf. *Bedrüddîn el-Aynî ve Eseruhû fî İlmi'l-Hadîs*. Beyrut, 1. Basım, 1987.

Mavil, Hikmet Yağlı. “Kelâmî Bir Problem Olarak Fiilî Sıfatlar”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* III/5 (2015), 175-193.

Muhyiddîn İbn Arabî. *Fusûsu'l-hikem*. thk. Ebû Alâ Afîfî. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.

Munâvî, Zeynuddîn Muḥammed ‘Abdirraûf b. Tâcu'l-‘Ârifîn el-Ḥaddâdî el-. *Feyḍu'l-Ḳadîr fî Şerḥi'l-Câmi‘i ş-Şağîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1356/1937.

Muslim, Ebû'l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî. *Sahîhu Muslim*. thk. Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, 1374/1955.

Nebhânî, Yûsuf b. İsmâîl. *Câmi‘u kerâmâti'l-evliyâ’*. thk. İbrahim Atve İvad. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1989.

Nesâ‘î, Ebû ‘Abdurrahmân Ahmed b. Şu‘ayb el-Horâsânî. *Sünen-i Nesâ‘î*. thk. Muhammed Rıdvan. 9 Cilt. Beyrut: Mu‘essesetu'r-Risâle, 1421/2001.

Öz, Selahattin. *Kâdî Abdülcebbâr ve Kâdî Beyzâvî'nin Müteşâbih Ayetlere Yaklaşımının Mukayesesi*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Özaşar, Mehmet Emin. *Hadis ve Kültür Yazıları*. Kitâbiyât Yayınları, 1. Basım, 2005.

Özel, Ahmet Murat. “Kölelikten Şeyhliğe: Şâzeliyye Tarikatının Kurucu İsimlerinden Habeşistanlı Yâkût El-Arşî”. *Türk Tarih Kurumu Yayınları*.

Özel, Ahmet Murat. “Şâzeliyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/387-390. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Esâsü't-takdîs*. thk. Ahmed Hicazi es-Sekka. Kahire: Mektebetu Kuliyetu'l-Ezher, 1986.

Şafedî, Şalâhuddîn Halîl b. Aybek b. 'Abdullâh. *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâ'ût, Turkî Muştafâ. 29 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Turas el-Arabî, 1420/2000.

Şafedî, Şalâhuddîn Halîl b. Aybek b. 'Abdullâh. *'A'yânu'l-'Aşr ve 'A'yânu'n-Naşr*. thk. 'Alî Ebû Zeyd vd. 5 Cilt. Beyrut; Dimaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşır, 1418/1998.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî. *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. çev. Doç. Dr. Sakıp Yıldız. 4 Cilt. İstanbul: Madveyayıncılık, 1394/1974.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî. *Husnu'l-Muhadara fî Tarihi Mısır ve'l-Kahire*. thk. Muhammed 'Ebu'l-Fadl 'İbrahim. 2 Cilt. Mısır: Daru 'İhyai'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1387/1967.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huḍayrî. *Mu'tereku'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân: İ'câzu'l-Kur'ân ve Mu'tereku'l-Akrân*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1408/1988.

Şa'rânî, Ebü'l-Mevâhib (Ebû Abdurrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. Kahire: Mektebetu ve Matba'atu Muhammed 'Ali Şabah, ts.

Şa'rânî, Ebû'l-Mevâhib (Ebû Abdîrrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî. *Levâkıhu'l-envâri'l-kudsiyye fî tabakâti'l-'ulemâ' ve's-şûfiyye*. thk. el-Hâc Abdüsselâm b. Muhammed b. Şakrûn, ts.

Şemsuddîn ed-Dâvûdî, Muhammed b. 'Alî b. Ahmed el-Mâlikî. *Tabakâtu'l-Mufessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

Şevkânî, Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî. *el-Bedru't-Tâli' bi Mehâsin min Ba'di'l-Karni's-Sâbi'*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Me'ârif, ts.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-Kebir*. thk. Hamdî b. 'Abdulmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.

Tâcuddîn es-Subkî, Tâcuddîn 'Abdulvehhâb b. Taqıyyuddîn es-Subkî. *Tabakâtu's-Şâfi'ıyyeti'l-Kubrâ*. thk. Maḥmûd Muhammed et-Ṭenâhî, 'Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. b.y.: Hicru li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzî'i, 2. Basım, 1413.

Ṭahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısrî. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 16 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1415/1994.

Tekineş, Ayhan. *Hadisleri Anlama Problemi*. Işık Yayınları, 2002.

Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ. *Sunenu't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Fu'âd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Mısır: Şirketu Mustafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975.

Yâfi'î, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Es'ad b. 'Alî b. Süleymân. *Mirâtu'l-Cenân ve 'İbretu'l-Yakẓân fî M'arifeti mâ Ya'tebir min Havâdişi'z-Zamân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1997.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Müteşâbih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/204-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Yiğit, İsmail. "Aynî'yi Yetiştiren Memlukler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)* 11-12 (1994 1993), 27-45.

Yiğit, İsmail. "Memlükler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/90-97. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Yiğit, İsmail. *Siyasi Dini Kültürel Sosyal İslâm Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1994.

Yurdagür, Metin. "Tenzih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/472. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *İthâfî's-sâdeti'l-müttakîn bi-şerhi esrârî İhyâ'î 'ulûmi'd-dîn*. Beyrut; Lübnan: Daru İhyai't-Turas el-Arabî, 1414.

Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Kitâbu'l-Arş*. Beyrut: y.y., 2003.

Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *Ma'rifetu'l-Kurrâ'l-Kibâr 'alâ't-Tabakâti ve'l-A'sâr*. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417/1997.

Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *Mu'cemu's-Şuyûhi'l-Kebîr*. thk. Muhammed el-Habîb el-Heyle. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetu's-Şiddîk, 1408/1988.

Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*. thk. Su'ayb el-Arnâvut. 25 Cilt. b.y.: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405/1985.

Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *Tezkiretu'l-Huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Hadîs, 2000.

Zerkeşî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î. *el-Baḥru'l-Muḥîṭ fî 'Usûli'l-Fıkh*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubî, 1414/1994.

Zerkeşî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î. *el-Burhan fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ebi Fazıl ed-Dimyati. 4 Cilt. Kahire: Daru'l-Hadis, 2006.

Zerkeşî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î. *en-Nuket 'alâ Muḳaddimeti İbni's-Şalâh*. thk. Zeynul'âbidîn b. Muhammed Bilâ Ferec. 3 Cilt. Riyad: Eḍvâu's-Selef, 1419/1998.

Zeynuddîn İbnu'l-Muvaffak, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn b. 'Abdurrahmân İbni's-Şeyh Ebi'l-Haremi Mekkî b. 'Osmân eş-Şâri'î eş-Şâfi'î. *Murşidu'z-Zuvvâr 'ilâ Kubûri'l-'Ebrâr*. 2 Cilt. Kahire: ed-Dâru'l-Mişriyyeti'l-Lubnâniyye, 1415.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A'lâm*. 8 Cilt. b.y.: Darül ilm lil melayin, 1423.

